

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Barbora Bursíková

Konec války, Litoměřice v roce 1945

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Praha 2017

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 18. 4. 2017, Bursíková Barbora

Bibliografická citace

Konec války, Litoměřice v roce 1945 [rukopis]: Diplomová práce/ Barbora Bursíková; vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. -- Praha, 2017 -- 116 s.

Anotace

Diplomová práce se soustředí na rok 1945 a události ve městě Litoměřice. Především na dění ve městě na jaře téhož roku, připravovaný odboj v nedaleké vesnici Žitenice, situaci jak německého tak i českého obyvatelstva, jejich reakci na blížící se konec války a poslední snahy okupantů o udržení města. Krátce bude zmíněna i historie okupace Litoměřic nacisty.

Zvláštní pozornost bude věnována litoměřickému koncentračnímu táboru. Zde navážu na svou bakalářskou práci, kde jsem se osvobození tábora v jedné kapitole dotkla. Již zmíněné události rozšířím a doplním o nové poznatky. Pozornost bude věnována mj. také tomu, jak se konec války zapsal do života samotných vězňů.

Vše se budu snažit rekonstruovat, kromě archivních materiálů a literatury, hlavně ze vzpomínek jak civilistů, tak i vězňů tábora podobně jako v předchozí bakalářské práci.

Klíčová slova

okupace, druhá světová válka, osvobození, nacisté, Rudá armáda, koncentrační tábor, transport, vězni, Litoměřice

Abstract

This master's thesis focuses on year 1945 and events in Litoměřice town. Especially events in the town itself in spring the same year, upcoming revolt in the nearby village Žitenice, situation both the German and the Czech population, their reaction to the forthcoming end of the war and last efforts of occupiers to hold the town. There will be briefly mentioned also the history of the Nazi occupation of Litoměřice.

Special attention will be paid to the concentration camp Litoměřice. Here I will build on my previous bachelor thesis, in which I mentioned the liberation of the

concentration camp in one chapter. I will complete and extend aforementioned events. Attention will be paid, among other things, also to the way how the end of the war enrolled to lives of prisoners themselves.

I will try to reconstruct all from archival materials and literature and mainly from memories of civilians and prisoners of the concentration camp in a similar way as in my previous bachelor thesis.

Key words

Occupation, World War II., liberation, Nazis, Red army, concentration camp, transport, prisoners, Litoměřice

Počet znaků: 141 253

Poděkování

Děkuji panu prof. PhDr. Zdeňku Benešovi CSc., který se opět ujal vedení mé práce a také pracovním Památníku Terezín za jejich ochotu, laskavost a trpělivost, s jimiž mi už druhým rokem zpřístupnily sbírky tamního archivu a bez nichž by tato práce nevznikla.

Obsah

Úvod	8
Přehled literatury	11
1. Okupace v Litoměřicích	15
1.1. Zlomový rok 1938.....	15
1.1.2. Formování odboje	18
1.2. Události na Litoměřicku v letech 1939-1944	18
1.2.1. Koncentrační tábor Litoměřice a podzemní továrna Richard.....	20
1.2.2. Malá pevnost Terezín	28
1.2.3. Za branami Malé pevnosti.....	33
1.2.4. Ve městě.....	34
2. Jaro 1945	36
2.1. V koncentračním táboře	38
2.1.1. Vězni dozorcí	41
2.1.2. Zvěsti o likvidaci.....	43
2.1.3. Transporty	45
2.1.4. Transport smrti	49
3. Události v květnu 1945	53
3.1. Příjezd lékařů do Terezína	57
3.2. Poslední apel a rozpuštění litoměřického tábora.....	58
3.2.1. Cesta městem.....	63
3.2.2. Cesta od mostu	64
3.2.3. Karanténa v Terezíně	65
4. Po válce	67
4.1. Pomsta.....	70
4.2. Zpátky do rodné vlasti	72
4.3. Likvidace koncentračního tábora	74
4.4. Záchrana továrny Richard.....	75
4.5. Odminování litoměřického mostu.....	77
4.6. Odjezd Rudé armády.....	78
Závěr	81
Obrazová příloha	85
Seznam vyobrazení	104

Seznam použitých zkratk	107
Seznam archivních pramenů	109
Seznam literatury	113

Úvod

Je jaro roku 1945, spojenecká vojska postupují Evropou a německá armáda čelí nevyhnutelné porážce. Němci při svém ústupu pálí a ničí cenné dokumenty, zbraně, budovy a nejen to. V koncentračních táborech jsou stále drženi vězni. I oni již cítí, že se blíží konec války. Poznají to například z chování svých dozorců, někteří z nich jsou nervózní, jiní naopak vstřícnější. Vězni mají často i přesné zprávy zvenčí o situaci na frontě a tak vědí, co se za zdmi tábora děje.

S blížícím se koncem války nacisté z táborů vypravují mnoho transportů a všemožně vězně přesouvají po Evropě. Nemají v plánu je vydat spojencům živé nebo snad doufají, že je budou moci použít jako rukojmí.

V květnu se situace zcela mění, Němci prohrávají a přichází vytoužené osvobození. Ale jak vlastně prožívali osvobození samotní vězni v koncentračních táborech?

Při psaní své bakalářské práce o podzemní nacistické továrně Richard u města Litoměřice jsem vycházela hlavně ze vzpomínek vězňů koncentračního tábora v Litoměřicích.

Němci nedaleko tohoto města vybudovali z bývalého vápencového dolu podzemní továrnu na součástky do motorů tanků a obrněných vozidel a o pár měsíců později, pro potřeby ubytování uvnitř pracujících vězňů, vystavěli také koncentrační tábor.

Velmi často jsem se ve výše zmíněných vzpomínkách setkávala s rokem 1945, konkrétně s událostmi spojenými s jarem téhož roku a následným osvobozením. Proto jsem se rozhodla tato cenná svědectví využít ještě jednou a to pro diplomovou práci a objasnit, jaká byla situace v koncentračním táboře a ve městě Litoměřice před koncem války a těsně po něm.

Rozepsala bych se hlavně o tom, jak litoměřičtí vězni vnímali přiblížení fronty, o zvláštní skupině vězňů německé národnosti, jimž byla dána šance zlepšit své postavení v táboře bojem za vlast aj.

Zjistila jsem také, že se v táboře těsně před koncem války stalo několik událostí, které se ve vyprávěních bývalých vězňů opakovaly. Často bylo zmiňováno nacisty plánované vyhození továrny Richard do povětří a likvidace vězňů, což se samozřejmě vězni dozvěděli a plánovali vzpuru. Co se týče transportů, tak mnoho vzpomínajících hovořilo o transportu vypraveném na konci dubna, který mimo jiné zastavoval

v Roztokách u Prahy, kde z vlaku několik lidí uprchlo a dočkalo se vřelé pomoci místních obyvatel.

Mnoho vězňů také vzpomínalo na poslední směnu v podzemní továrně Richard a slova velitele tábora při posledním apelu. V terezínském archivu jsem se dostala i ke vzpomínkám těch, kteří osvobození prožívali za zdi tábora nemocnice neboli revíru.

A dne 8. května konečně přišlo vymodlené osvobození, ale jak jsem z dosavadního pátrání zjistila, termín „osvobození“ je vzhledem ke květnovým událostem ve městě Litoměřice nepřesný. Většina Němců již tábor i město samotné opustila, tudíž bylo v rukou místních českých obyvatel. Přesto o den později Rudá armáda město bombardovala, zřejmě netušíc o místní situaci.

Někteří vězni byli již v předchozích dnech propuštěni a odvedeni po skupinkách z tábora a čekala je nebezpečná cesta po okolních cestách, po kterých se stále pohybovaly zbylé zmatené německé jednotky. Propuštění vězni směřovali do nedalekého Terezína, kde Mezinárodní červený kříž v prostorách Malé pevnosti zřídil karanténu, aby se z táborů nerozšířil tyfus.

Dále jsem při bádání narazila i na vzpomínky popisující odminování podzemní továrny Richard, kterou Němci plánovali zničit, ale to již nestihli, stejně jako litoměřický most, po kterém se Rudá armáda dostala do města.

Cílem mé práce je tedy popsat události z jara roku 1945 a to také z pohledu vězňů koncentračního tábora Litoměřice nejen pamětníků a místních obyvatel, kdy se dva naprosto odlišné světy, „před a za ostnatým drátem“, propojily.

Nejdůležitějším a velmi cenným podkladem mi budou opět, stejně jako u předchozí bakalářské práce, vzpomínky bývalých vězňů, jejichž prepisy jsou uloženy v archivu Památníku Terezín, a které podávají výjimečné svědectví o tom, jak to na jaře roku 1945 v táboře, ale i ve městě Litoměřice vypadalo.

Na několika stránkách popíši historii Litoměřic mezi lety 1938-1945, tedy okupaci města nacisty, včetně historie litoměřického koncentračního tábora, kterou jsem již krátce popisovala v předchozí bakalářské práci, a poté se rozepíši o událostech v táboře těsně před koncem války a těsně po válce z pohledu vězňů, přičemž této kapitole bych chtěla věnovat hodně prostoru.

Vycházet budu také z několika málo vzpomínek pamětníků, např. obyvatel města Litoměřice či civilních zaměstnanců továrny, na které jsem v terezínském archivu také narazila.

Některé události či fakta, zmiňovaná již v bakalářské práci, budu muset krátce popsat znovu, ale budu se snažit je rozšířit a doplnit o nové poznatky.

Chtěla bych také věnovat více řádků vlastním slovům vězňů KT Litoměřice a pamětníkům, tedy citacím, kterým jsem v předchozí práci vyhradila příliš málo místa, a které jsou mi důležitým a emotivním svědectvím o událostech na jaře roku 1945, a dokážou nastínit situaci lépe než dlouhé popisy, statistiky a čísla.

Přehled literatury

Nejdůležitějším podkladem pro mou diplomovou práci, stejně jako pro předchozí bakalářskou, mi budou vzpomínky vězňů KT v Litoměřicích a Malé pevnosti a nově i vzpomínky pamětníků, místních usedlíků..., které byly zaznamenány většinou v 60. a 70. letech minulého století, tedy s poměrně velkým časovým odstupem, přesto jsou, ale jedním z mála zdrojů poznatků ke KT Litoměřice, protože na konci války byla většina dokumentů nacisty zničena. Dnes jsou tyto vzpomínky uloženy v Archivu Památníku Terezín.

Mnoho užitečných informací se mi podařilo získat i z fondů Archivu bezpečnostních složek, kde mají několik kartonů týkajících se přímo koncentračního tábora a mezi útržky poznatků se mi podařilo také nalézt několik zajímavých svědectví, včetně části výpovědi Heinricha Jöckela, velitele Malé pevnosti či svědectví fotografa, který po válce fotil podzemní továrnu Richard...

Navštívila jsem samozřejmě i litoměřický archiv, kde ve fondu *Mimořádný lidový soud* v Litoměřicích uchovávají složky s výpověďmi lidí obviněnými z příslušnosti k SS či násilných činů na věznicích. Tato svědectví byla zajímavá nicméně povětšinou nepoužitelná, jelikož se v nich často opakovalo jedno slovo a to slovo „*popírám*“. Bylo tedy někdy obtížné rozeznat smyšlenky od pravd, ale vzhledem k tomu, že některá jména se ve vzpomínkách vězňů z terezínského archivu neustále objevovala, bylo u nich celkem jednoduché posoudit, kde je pravda. Přesto se v některých částech svědectví dozorců SS a vězňů shodovala, například plánovanou likvidaci vězňů v Litoměřicích a Malé pevnosti přiznávají jak Heinrich Jöckel tak i Lagerführer Karl Opitz.

V Lovosicích v archivu jsem si prolistovala *kroniku města Litoměřice* a zjistila jsem, že byla sepsána až dlouho po konci války a celé věty a souvětí její autor, až na výjimky, opsal ze starší literatury. Kromě kroniky jsem nahlédla i do novin a periodik vyšlých v letech 1945-1946, jednalo se o *Svobodný Máchův kraj* a *Litoměřický kraj*, která v krátkých článkách reflektovala dobu konce války. Prošla jsem si zde i brožuru psanou k oslavě 40. výročí osvobození Litoměřicka.

Ve Vojenském historickém archivu jsem narazila na velmi zajímavou zprávu národního výboru psanou prakticky několik dní po konci války, která popisovala situaci ve městě Litoměřice a proces jeho „osvobozování“. A také zde měli několik vzpomínek pamětníků, ale ty se týkaly především okolí Litoměřic, nikoliv města samotného, přesto

jsem jednu z nich, vzpomínku Františka Zicha, použila, jelikož popisoval situaci v začátcích okupace z pohledu českého obyvatelstva.

Vydala jsem se i do archivu v Roztokách u Prahy, jimiž projížděl transport vězňů z Litoměřic, a na který vzpomínali nejen oni sami, ale i místní usedlíci. Materiálu k tomuto transportu jsem zde našla opravdu hodně, každopádně jsem mohla použít jen jeho nepatrnou část. Dodnes se tam konají výstavy k připomenutí právě tohoto transportu.

A z Židovského muzea v Praze jsem opět použila vzpomínku jednoho z vězňů KT LTM, kterou mi již před lety poskytli pro bakalářskou práci.

Co se týče použité literatury, tak nejdůležitější knihou mi bylo *Litoměřicko v odboji* od J. Macka, tato kniha vyšla roku 1946, což znamená velmi brzy po válce, ale ještě ne v době komunistického režimu. Byla sestavená z výpovědí pamětníků, je zde kromě Litoměřic zmíněná i Malá pevnost a Terezín. O téměř 20 let později Macek publikoval ve *Vlastivědném sborníku Litoměřicko 1965* kapitolu o osvobození Litoměřic a kromě něj do sborníku přispěli i R. Škobis, který zde psal o nedalekých Bohušovicích nad Ohří a konci války a také J. Fiala, ten psal o KT LTM.

Do tohoto sborníku roku 1975 přispěla i Marie Trhlínová, která se litoměřickým táborem zabývala, ve svém článku psala právě o jeho osvobození a téhož roku vydala ještě samostatnou knihu *Tábor smrti pod Radobylem*, která se celá věnuje právě koncentračnímu táboru a přilehlé podzemní továrně Richard. K této podzemní továrně vyšla ještě roku 1967 od M. Křížkové aj. Křivského stručná publikace *Richard, podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích* a ve *Vlastivědném sborníku Litoměřicko* byl publikován, tentokrát později v 80. letech, článek od M. Kárného *Pro koho se stavěl Richard*. Roku 1995 vyšel sborník příspěvků ke konferenci konané předchozího roku v Terezíně, kde zaznělo několik zajímavých poznatků ke KT LTM od různých autorů. Továrně i táboru se věnovala i M. Langhamerová, která se podílela na knize *Terezín, Litoměřice, místa utrpení a hrdinství z roku 2003*, kde jsou kromě Malé pevnosti zmíněné právě i Litoměřice a roku 2008 vydala průvodce ke stálé výstavě KT LTM s názvem *Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944-1945*. Kapitoly k litoměřickému táboru jsem našla ještě v knihách *Zapomeňte, že jste byli lidmi* a *Tábory utrpení a smrti*, autorky této knihy L. Kubátová a I. Malá napsaly ještě knihu *Pochody smrti*, kterou jsem použila hlavně, co se týče kapitoly *Transporty*. Litoměřického tábora se týkala i kniha *Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945*, protože byl jeho pobočkou. V roce 2015 byla vydána kniha od J. Padevěta *Krvavé finále, jaro 1945 v českých zemích*, kde mimo jiné píše i o transportu směřujícím přes Roztoky u Prahy do jižních Čech.

Co se týče Litoměřic, tak vyšla útlá knížka od J. Smetany *Litoměřice od pravěku k dnešku*, který je také spoluautorem velké kroniky *Dějiny města Litoměřic* z roku 1997, ve které je snad téměř vše, co se týká historie města, včetně KT a konce války. Od V. Marka vyšly v roce 2009, 2011 a 2013 tři knihy *Litoměřice v proměnách času*, kde shromáždil mnoho fotografií litoměřických ulic z různých dob a porovnával je s „dnešním“ stavem. Mezi těmito fotografiemi byly i ty z roku 1945, jednalo se o unikátní snímky toho, jak město vypadalo po náletu sovětských vojsk. Tyto tři a ještě knihu, na které se podílel společně s M. Volkovou, *Litoměřické ulice*, a také knihu *Litoměřicko na starých pohlednicích*, kde je také spoluautorem, jsem použila především do obrazové přílohy. Ke zmiňovaným náletům sovětských vojsk se vyjadřuje M. Plavec v článku uveřejněném v *Paměť a dějiny* z února roku 2014.

Co se týče města Terezín, tak jako nejstarší publikaci jsem použila od P. Kypra *Malá pevnost Terezín*, která je ovšem z roku 1950 a kromě jiného je zde i negativně laděný odstavec o Miladě Horákové. Poté roku 1956 od T. Kulišové se stejným názvem vyšla kniha o Malé pevnosti a ghettu. A roku 1976 vydal kolektiv autorů publikaci také se stejným názvem *Malá pevnost Terezín*. Od H. G. Adlera poměrně vyšla obsáhlá publikace o terezínském ghettu *Terezín 1941-1945, tvář nuceného společenství* a stejnému tématu se věnuje obrázková brožura L. Chládkové *Terezínské ghetto*. Život v ghettu reflektuje i kniha Evy Roubíčkové, která v něm osobně žila *Terezínský deník 1941-1945*. Co se týče svědectví lidí, kteří prošli koncentračním táborem, tak mi kniha Viktora E. Frankla velmi dobře nastínila podmínky a atmosféru, která za zdi táborů panovala, ačkoliv se přímo netýkala ani Litoměřic ani Terezína. K Terezínu a roku 1945 se ještě váže kniha od Milana Hese *A brány se otevřely*, který kromě Dachau a Osvětimi zmiňuje i konec války v Terezíně.

Mezi dalšími knihami, které popisují konec války v českých zemích, jsem poté použila například *Krvavé dozvuky války* od Václava Vlka, *Sudety pod hákovým křížem*, což je skvělá kniha, ze které jsem čerpala poměrně hodně, *Osvobození, konec války na západě* od G. Knoppa, *Poslední mrtví, první živí* od autorů R. Cílka a S. Bimana, či knihu *Češi pod německým protektorátem* od D. Brandese...

Velkým přínosem pro mě byly i nejrůznější články z Terezínských listů, publikovali zde např. B. Marjanko, M. Poloncarz, M. Langhamerová, J. Jarošová, M. Benešová a V. Blodig, věnovali se jak KT LTM tak i okolí a Malé pevnosti.

Co se týče cizojazyčné literatury, tak jsem použila knihy od autorů John C. McManus, Harold Marcus a Mark Celinscak, což jsou spisovatelé, kteří popisují

osvobození koncentračních táborů Dachau, Bergen Belsen...z pohledu vojáků, kteří, jak sami píší, do té doby neznali skutečný význam slova koncentrační tábor. Ačkoliv se také netýkají mnou vybraných měst, tak ale také poskytují výjimečné svědectví tentokrát z jiného úhlu pohledu.

1. Okupace v Litoměřicích

Abych mohla vylíčit osvobození města Litoměřice v roce 1945, je potřeba začít o několik let dříve, přesněji rokem 1938, kdy byly Litoměřice oficiálně obsazeny nacisty, a vedení se ujala strana SdP.

Začnu právě tímto rokem nikoli počátkem druhé světové války, protože byl pro následující mnou popisované události velmi důležitý a hlavně, protože se moc nacistů dotkla Litoměřic, jako města, které se náhle ocitlo v sudetské župě, ještě před vypuknutím samotné války. [1]

V následující kapitole popíši, jak probíhala okupace Litoměřicka německými vojsky, jaké byly poměry ve městě, jak se formovala odbojová skupina a dostanu se i ke stavbě věznice gestapa v Malé pevnosti v nedalekém Terezíně, a ačkoliv není mým hlavním cílem popisovat její historii, zjistila jsem, že je nezbytné jí alespoň krátce zmínit, protože se dějiny Malé pevnosti, a vlastně celého města Terezín, úzce prolínají s historií litoměřického koncentračního tábora, o které jsem již krátce psala ve své bakalářské práci, ale tentokrát ji ještě o pár slov rozšířím abych lépe vykreslila prostředí, ve kterém byli vězni nuceni pobývat a pracovat.

Postupovat budu chronologicky, rok po roku a popíši události, které se v průběhu času udály.

1.1. Zlomový rok 1938

Rok 1938 přinesl pro obyvatele města Litoměřice české i německé národnosti řadu změn a nešťastných událostí. Rostlo napětí mezi národy a také nacionalistické hnutí německých obyvatel pohraničí [2], zvyšoval se tlak ze strany SdP, která urputně šířila svou propagandu a snažila se naverbovat více členů do svých řad. V Litoměřicích organizovala protestní akce a demonstrace. Aktivita strany byla úspěšná, jelikož v obecních červnových volbách získala 65,54% hlasů.

V srpnu téhož roku do Litoměřic zavítal sám Konrád Henlein a byl zde uvítán několika tisíci sympatizantů.¹ Ovšem čeští obyvatelé zorganizovali akci, při níž se

¹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997—Oldřich KOTYZA/Jan SMETANA/Jindřich TOMAS: Dějiny města Litoměřic. Litoměřic 1997, 311-312

shromáždili na náměstí, zpívali české písně, pokřikovali a plivali na příznivce Henleina a jeho samotného zesměšňovali a zkomplikovali mu tím jeho vystoupení.²

Po Hitlerově zářijovém projevu došlo opět ve městě k demonstracím, ale česká mobilizace situaci úspěšně zvládla.³ Henleinovci se zúčastnili dne 12. září protestní akce, naplánované z Německa, pochodovali městem a provolávali nacionalistická hesla. Po československé mobilizaci poté někteří z nich uprchli nebo se ukryli.

Když byl večer dne 29. září oznámen výsledek mnichovské dohody, opět se němečtí obyvatelé shromáždili na náměstí a požadovali připojení ke Třetí říši [3].⁴

Město Litoměřice se po událostech v Mnichovu ocitlo v tzv. pátém pásmu nacistického Německa. Mnoho věcí se tím pro zdejší obyvatele změnilo. Dva národy Češi a Němci vedle sebe žily doposud v relativním míru, ale po Mnichovu se české obyvatelstvo, které tvořilo ve městě většinu⁵, muselo vystěhovat. Ať už dobrovolně nebo pod nátlakem město opustilo na 5 000 lidí. K české národnosti se poté hlásilo již jen něco málo přes 1 700 obyvatel, což byla asi desetina z celkového počtu všech lidí ve městě.⁶

Na vystěhování měli čeští obyvatelé pouze tři dny, což nebylo dost času na záchranu majetku a živností, které lidé po léta budovali. Jejich cesta poté směřovala do vnitrozemí do zdánlivého bezpečí.⁷

Ti, kteří se rozhodli zůstat, byli nuceni čelit útlaku ze strany svých německých sousedů. Byli udáváni, utlačováni a někteří dokonce posláni do koncentračních táborů.⁸ Obchody vedené Čechy byly aktivně bojkotovány a prodělávaly.

Úřad starosty města dne 9. října přijal Ed. Breuer, vedoucí litoměřické SdP, který se měl úřadu zhostit už po červnových komunálních volbách, ale nemohl kvůli vyhrocené situaci nastoupit, a členové strany SdP obsadili doposud československé úřady.

O den poději, 10. října do slavnostně vyzdobených Litoměřic vjela nacistická armáda, jednalo se o pluk drážďanských myslivců.

² VHA. Sb. Vzpomínky na osvobození ČSR. inv. Č. 65, kt. 12. Dotazník Pamětníka. František Zich

³ Litoměřický prapor, který zahrnoval i okresy Děčín a Ústí nad Labem měl asi 750 vojáků. Viz. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 312

⁴ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 312-313

⁵ Podle sčítání obyvatel z roku 1938 tvořili Češi 42,3% všech obyvatel města, tj. 9 520 lidí a Němci 54,8% obyvatel, tj. 12 300 z celkového počtu 22 500, čísla byla získána ještě před Mnichovem. Viz. MACEK 1965—Jaroslav MACEK: Osvobození Litoměřic. In. Vlastivědný sborník Litoměřicko 1-4/1965. Litoměřice 1965, 3

⁶ MACEK 1965, 4

⁷ MACEK 1946—Jaroslav MACEK: Litoměřicko v odboji 1938-1945. Litoměřice 1946, 37

⁸ VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice

Symbolickou hranicí, která oddělila Litoměřice od zbytku české země, se stala řeka Labe, ale oficiální hranice byla později posunuta o něco dále, ke křižovatce na nedaleký Terezín, kvůli lepšímu spojení s též obsazenými Lovosicemi.

Dne 11. října město plně obsadili nacisté, veškeré české nápisy musely být strhány. Téhož měsíce do Litoměřic zavítalo několik významných osobností Říše, např. K. H. Frank, a také přijel 52. pluk Wehrmachtu [4] [5].

Nové vedení města začalo měnit jeho tvář, reorganizovalo instituce a státní úřady, zřídilo zemský a zvláštní soud Sondergericht, zrušilo církevní školu boromejek, do které přesunulo soud, diecézní charitu, klášter kapucínů, který sloužil jako moderní ústav pro hluchoněmé aj. Církevním úřadům byl zabavován majetek a jmění a obecně byla církev ve městě utlačována a po členech NSDAP bylo požadováno vystoupení z ní. Spolky a organizace, které neodpovídaly nacistickým představám, byly rušeny.

Aktem odporu proti nacistickému režimu byla, mimo jiné, i exhumace ostatků českého básníka Karla Hynka Máchy, která se konala též v říjnu, a jehož ostatky byly do té doby uloženy na litoměřickém hřbitově. Exhumace a převoz probíhaly v tajnosti. K. H. Mácha byl převezen do Prahy a jeho památník byl ukryt až do konce války v Bohušovicích nad Ohří.⁹

Náměstí a ulice byly už od listopadu téhož roku přejmenovávány podle významných nacistických představitelů a podle slavných bitev [6]. Všechno české muselo zmizet.¹⁰

Přese všechno zde byla snaha ze strany českých obyvatel o navrácení města do jejich rukou. Češi se snažili udržet své pozice, několik rodin se dokonce přistěhovalo zpět.

Kromě církve byli velmi pronásledováni i židovští občané. Většina z nich prozíravě uprchla ještě před říjnem roku 1938 a zachránili se a ti, kteří zůstali, byli zatčeni během křišťálové noci.

Hlavním úkolem nacistů byla úplná germanizace města. Byly zde zřízeny organizace SA, SS, Hitlerjugend... V květnu roku 1939 přešla SdP do NSDAP, jejímž okresním vedoucím se stal J. Reinwardt, který byl členem štábu Adolfa Hitlera. Reinwardtovým věrným spolupracovníkem byl vedoucí okresní správy landrát [7] Paul

⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 312-315

¹⁰ VOLKOVÁ/MAREK 2011—Jitka VOLKOVÁ/Vitalij MAREK: Litoměřické ulice. Hostivice 2011, 11

Illing. Díky vysokému postavení těchto dvou mužů získali nacisté v Litoměřicích značnou moc.¹¹

1.1.2. Formování odboje

Přes patrnou nepřízeň osudu se podařilo již od roku 1938 tiše formovat odboj proti Němcům. Členové odboje se scházeli samozřejmě v tajnosti za zdmi domů.

Zprvu se konaly veřejné schůzky zbylého českého obyvatelstva ve městě, ale po několika zatčeních bylo potřeba se přesunout do utajení. Vzniklo několik skupin, jedna byla koncentrována přímo v Litoměřicích, druhá v zámku v nedaleké vesnici Žitenice [8].

Litoměřická skupina byla vedena místními usedlíky J. Dejmalíkem, F. Mikšíčkem, bratry Hromádky a F. Veverkou a žitenickou skupinu vedl Ing. J. Homolka, správce zámku.¹²

Již od roku 1939, kdy byl vyhlášen protektorát, skupiny tajně odposlouchávaly zahraniční rozhlas. Měly také značnou zásluhu na pomoci vězňům v koncentračních táborech v Terezíně a v Litoměřicích nejen po skončení války, ale i během ní.¹³

O těchto odbojových skupinách se ještě zmíním v rámci posledních dnů války a následného osvobození, kdy sehrály nemalou roli.

1.2. Události na Litoměřicku v letech 1939-1944

Na vyhlášení války reagovali čeští obyvatelé Litoměřic ještě intenzivněji odbojovou činností. Tiskli letáky¹⁴ a stále více jich poslouchalo zakázaný rozhlas. Právě

¹¹ MACEK 1965, 10. Litoměřický landrát měl v oblasti správy celkem 182 obcí, ve kterých žilo více jak 20 000 českých obyvatel a téměř 70 000 Němců, toto složení doplňovali ještě i lidé jiných národností, především Rusové, Ukrajinci, Poláci, Francouzi, kteří se sem dostali jako váleční zajatci nebo v rámci nucených prací. Viz. SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Inv. č. 8996. 40 výročí osvobození Litoměřicka Rudou armádou. Litoměřice 1985, 52

¹² Později se hlavním střediskem odboje staly Žitenice a členové odboje se v Litoměřicích scházeli již jen zřídka. Viz. MACEK 1946, 39

¹³ MACEK 1946, 38-39

¹⁴ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 315. Letáky měly české obyvatelstvo povzbuzovat v odporu vůči okupantům, vyzdvihovat Benešovu autoritu a prozíravost, přesvědčovat o síle spojenců v kontrastu se slábnoucí mocí nepřátel a informovat, jak se mají chovat vůči Němcům a také vybízely k záměrnému zpomalování výroby v německých továrnách. Viz. BRANDES 1999—Detlef BRANDES: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha 1999, 84

na poslech zahraničních stanic doplatilo 32 občanů, kteří byli udáni a 12 z nich dokonce posléze popraveno.

Rušení nepohodlných institucí vedením města pokračovalo nejen v roce 1939, ale následně i v roce 1940, bylo zrušeno např. muzejní kuratorium.

NSDAP pořádala v prvních letech války slavnostní shromáždění, aby společně oslavili vítězství nacistické armády na frontách. Ti, kteří před válkou pořádali protičeskoslovenské akce, byli odměněni dne 23. ledna roku 1940 medailí za „osvobození Sudet“.

Do Litoměřic přijel i vlak se 740 volyňskými Němci, přesídlenci z východního území, později byli odvezeni do Polska, kde dostali na starost vlastní usedlosti. V Litoměřicích je navštívil sám Konrád Henlein. Po nich do města přijeli ještě další němečtí přesídlenci tentokrát z Bessarábie.

Nebyli jediní, kdo měl namířeno do Litoměřic. Ve městě chyběla pracovní síla, jelikož většina mužů odešla do armády a bylo potřeba, aby byli nahrazeni Čechy z protektorátu. A tak se na Litoměřicko sjížděli lidé např. na sezonní práce v zemědělství. Kvůli nim byla dokonce zrušena i celní hranice.¹⁵

Po atentátu na R. Heidricha, který se u litoměřických nacistů těšil značné obliby, se město stalo místem konání tajných zasedání nacistů, jež měla za cíl projednat vztah k cizincům v sudetských oblastech a k totálně nasazeným dělníkům.¹⁶

Prohra Němců na ruské frontě dala litoměřickému odboji novou naději. Po kapitulaci v bitvě u Stalingradu roku 1943 se proti okupantům začali stavět již i někteří němečtí obyvatelé města. Po městě se šířily antifašistické letáky a nápisy. Odpor proti hitlerovcům zesílil poté, co rodinám začaly docházet první zprávy o smrti jejich synů na frontách a také, když se v Litoměřicích začalo objevovat stále více uprchlíků z bombardovaných oblastí Německa.

Ve snaze zachránit situaci bylo vyhlášeno v létě roku 1944 totální válečné nasazení, aby se vykompenzovaly problémy v zásobování a hospodářství. Do Volkssturmu, zřízeného téhož roku, byli povoláni muži od šestnácti do šedesáti let.¹⁷

Situace ve městě se zhoršující se situací německých vojsk na frontě rapidně změnila. Uprchlíků z bombardovaných oblastí neustále přibývalo a nešlo je přehlížet, byli

¹⁵ Za dobu trvání války do Litoměřic přišlo kvůli práci kolem 3 000 lidí. Viz. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 315-316

¹⁶ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 316

¹⁷ SMETANA 1986—Jan SMETANA: Litoměřice od pravěku k dnešku. Praha 1986, nepag.

ubytování ve veřejných budovách i soukromých bytech, podniky a úřady budto snižovaly počty zaměstnanců nebo úplně zastavily provoz. V září roku 1943 se začaly kopat severně od města zákopy¹⁸ a uvnitř města protipožární nádrže.

Do Litoměřic se také přestěhovaly části dvou říšských ministerstev, spravedlnosti a financí a bylo intenzivně budováno opevnění města. V reakci na postup sovětských vojsk byla vytvořena tajná jednotka Werwolf, která měla zabránit vstupu nepřátel na cizí území.¹⁹

Přibližující se fronta, uprchlíci, váleční zajatci, vězni z koncentračních táborů, to všechno nyní obklopovalo obyvatele města a ti si uvědomovali jak strašně blízko nich je teď válka. Především na morálku příslušníků německé národnosti nepůsobily tyto události dobře.²⁰

Místní odboj od roku 1943 aktivně a ve větších skupinách odposlouchával rozhlas. Okruh okolo základní buňky se rozšířil o známé, příbuzné a důvěryhodné lidi. Od roku 1944 si členové obstarávali zbraně, podařilo se jim nashromáždit několik pušek, pistolí, granátů a nábojů,²¹ které ukryli v žitenickém zámku a v mlýně. Podařilo se také získat několik spojenců z řad samotných litoměřických nacistů, ti jim z úřadů přinášeli cenné zprávy o činnosti a plánech NSDAP.²²

1.2.1. Koncentrační tábor Litoměřice a podzemní továrna Richard

Rok 1944 byl ve městě Litoměřice rokem výstavby koncentračního tábora, pro ubytování vězňů pracujících v podzemní továrně Richard [9] [10].

¹⁸ Zákopy pro protiletectkou obranu byly kopány po náletech spojeneckých vojsk na Mostecko. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997,318. Tyto nálety znamenaly pro obyvatele šok z nepřipravenosti na podobné situace a neschopnosti příslušných orgánů pomoci občanům. V souvislosti s přibývajícimi nálety vyšla i řada nařízení, co dělat v případě poplachu a bylo budováno množství protiletectkých krytů. Viz. KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002—Václav KURAL/Zdeněk RADVANSKÝ (ed.): Sudety pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002, 327-329

¹⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 318. Skupiny Werewolf se skládali především z členů SS, SA, SD a Hitlerjugend. Byli odezvou víry nacistů, že se podaří „pevnost Čechy“ udržet v jejich rukách. Hlavním sídlem organizace Werewolf měl být Liberec, ale menší skupinky měly být roztroušeny po celém pohraničí. Dodnes je tato záškodnická či teroristická organizace zahalena tajemství, jelikož existuje jen velmi málo pramenů. Viz. KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 338-339

²⁰ KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 348

²¹ VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice

²² MACEK 1946, 40

Události předchozích let nacistům ukázali, že se jejich továrny na výrobu válečného materiálu mohou velmi snadno stát terčem bombardování. A tak začali Němci válečný průmysl přesouvat a všemožně ukrývat, i do podzemních prostor, aby ho skryli před nepřítelem.

Jedním z vybraných míst pro ukrytí továrny byl i bývalý vápencový důl u města Litoměřice [11]. Původní úzké chodby měly být rozšířeny a zvýšeny, aby se v nich daly zřídit výrobní haly. Postupně tak vznikly 3 propojené komplexy pod názvy Richard I., Richard II. a Richard III. o rozloze až 35 km.²³ Do podzemí měly být umístěny firmy Auto Union a Osram.²⁴ Stavba podzemní továrny dostala označení „stavba rozhodující pro válku“.²⁵

Dne 18. 3. 1944 bylo výnosem A. Speerova ministerstva rozhodnuto o zahájení výstavby podzemních prostor. Zároveň bylo rozhodnuto, že kromě civilních a totálně nasazených dělníků, budou hlavní pracovní silou vězni koncentračního tábora, který zatím ještě nebyl vybudovaný²⁶ a měl stát jednou z největších poboček tábora Flossenbürg.²⁷ Řízením stavby byl pověřen SS Führungsstab B5 zřízený v Litoměřicích.²⁸

První transport směřující do Litoměřic přijel v březnu roku 1944 z Dachau a přivezl 501 lidí, a protože nebylo kam je umístit, byli ubytováni dočasně ve věznici v Malé pevnosti²⁹ v celách třetího neboli ženského dvora.

První „litoměřičtí“ vězni měli připravit koncentrační tábor, odklízet vápenc z chodeb budoucí továrny Richard a upravovat okolí a železniční vlečku.

²³ TRHLÍNOVÁ 1975a—Marie TRHLÍNOVÁ: Tábor smrti pod Radobýlem. Praha 1975, 9-13. Původní vápencové doly měly rozlohu asi 15 km. Viz. FIALA (ed.) 1965—Jaromír FIALA: Koncentrační tábor v Litoměřicích. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1965. Litoměřice 1965, 41

²⁴ Krycími názvy pro firmy byly Elsabe a Kalkspat. Viz. KÁRNÝ 1981-1984—Miroslav KÁRNÝ: Pro koho se stavěl Richard. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko XVII., 1981-1984, 213

²⁵ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995—Miroslava BENEŠOVÁ/Svetozar GUČEK/Bohumil KOŠ: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně konané 15. - 17. listopadu 1994. Památník Terezín 1995, 44. O důležitosti továrny Richard může svědčit i fakt, že zde byli dva dálnopisy, tedy přímé spojení na Prahu i Berlín. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 736

²⁶ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 317. Od přelomu let 1941/1942 většina nuceně nasazených dělníků v protektorátu pracovala v blízkosti svého bydliště, od přesunu válečné výroby do podzemí do protektorátu začali přijíždět i zahraniční dělníci. Národnostní složení těchto dělníků v továrně bylo tedy různé. Pracovali zde cizinci i místní obyvatelé. Viz. SPOERER 2005—Mark SPOERER: Nucené práce pod hákovým křížem. Praha 2005, 43-44

²⁷ LANGHAMEROVÁ 2008a—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944-1945. Průvodce stálou výstavou Památníku Terezín. Praha 2008, 19

²⁸ BUBENÍČKOVÁ/KUBÁTOVÁ/MALÁ 1969—Růžena BUBENÍČKOVÁ/Ludmila KUBÁTOVÁ/Irena MALÁ: Tábory utrpení a smrti. Praha 1969, 99

²⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 317

Na tyto práce bylo posíláno z Malé pevnosti zprvu 500 a posléze i 1000 lidí. Na pracoviště je doprovázeli dozorcí SS z Terezína.³⁰ Protože rozsah potřebných úprav byl obrovský a pracujících příliš málo, docházelo komando z Terezína na Richard i po dostavění koncentračního tábora v Litoměřicích.³¹

Nejvhodnějším místem pro koncentrační tábor byla dělostřelecká kasárna pod Radobýlem, která byla vybrána díky své schopnosti pojmout i tisíce vězňů a blízkosti podzemní továrny.³²

Objekt kasáren patřil městu Litoměřice a v meziválečném období jej město pronajímalo Československé armádě a do roku 1943 areál využívala německá branná moc, která jej posléze musela uvolnit pro vězně a totálně nasazené dělníky továrny Richard.³³

Tak se začalo s úpravami ubikací. Bylo potřeba předělat bývalé stáje, sklady, jízdárnu a také postavit ploty z ostnatých drátů a sedm strážních věží. Komando na tyto práce přidělené dostalo označení „Elsabe“.³⁴ Tábor musel být také oplocen a tak byly přivezeny dráty a sloupy a vězni samy určený prostor oplotili a následně byl do obvodu zaveden i elektrický proud. Kromě tábora bylo oploceno i pracoviště okolo Richardu.³⁵

Do práce vězni museli po únavných apelech zpočátku chodit pěšky cca 7 km z Malé pevnosti k továrně a kasárnám společně s vězni, kteří pracovali v Ústí nad Labem a vlakem tam dojížděli z litoměřického horního nádraží.³⁶ Později vězně na Richard občas vozila i nákladní auta.³⁷

První obyvatelé koncentračního tábora Litoměřice přijeli na konci května, tedy po dvou měsících úprav a budování, bylo to 1 201 vězňů z Gross Rosenu.³⁸ Celkově až do května roku 1945 prošlo táborem podle odhadů až 18 000 lidí z různých zemí, Polska,

³⁰ ABS, fond 2M 10844. Věc: Koncentrační tábor v Litoměřicích, pobočka koncentračního tábora Flossenbürg-pátrání 4. 10. 1946

³¹ FIALA 1965, 46

³² TRHLÍNOVÁ 1975a, 14

³³ LANGHAMEROVÁ 2008b—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. Zapomenutý hrob. In: Terezínské listy č. 36/2008. Terezín 2008, 112

³⁴ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 4

³⁵ LANGHAMEROVÁ 2008b, 95

³⁶ KYPR 1950—Pavel KYPR: Malá pevnost Terezín. Praha 1950, 63

³⁷ ABS, fond 2M 10844. Věc: Koncentrační tábor v Litoměřicích, pobočka koncentračního tábora Flossenbürg-pátrání 4. 10. 1946

³⁸ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 317. Jak vypověděl Karel Urbánek, dozorcí v táboře, jednalo se o politické vězně, kteří měli, podle pokynů SS, práci vykonávat na 100%, nesmělo se s nimi mluvit ani je fyzicky napadat. Viz. ABS, fond 2M 11064. Protokol sepsaný u Pobočky státní bezpečnosti v Litoměřicích 10. 3. 1947. Vypovídal Karel Urbánek, obviněný z příslušnosti k SS, práci dozorcího v KT LTM

SSSR, Německa, Maďarska, Francie... a různých táborů, Gross Rosen, Osvětim, Dachau, Buchenwald...³⁹ Odhady se ovšem v literatuře velmi liší, uvádí se čísla mezi 9 000 až 40 000 vězňů.⁴⁰ Kapacita tábora byla asi 4 000 vězňů, ale prakticky neustále byl přeplněn.⁴¹ Kromě mužské části měly být vyhrazeny některé prostory i pro ženy, počítalo se, že jich s transporty dorazí až 1 000.⁴²

Cesta z nádraží do tábora byla pro nově příchozí doprovázená nadávkami a fyzickými útoky nejen ze strany dozorců, ale i německých obyvatel města. Vězni byli považováni za nepřátele říše a podle toho se k nim především mladí lidé z řad Hitlerjugend chovali.⁴³

Ve vedení tábora se vystřídal celkem pět velitelů: Schreiber, Otto von Berg, Karl Wilhelm Völkner, Albert Heiling a Benno Brückner. Strážní službu vykonávali příslušníci Luftwafe z Vídně, Lipska a Buchenwaldu, kteří byli později převedeni pod jednotky SS.⁴⁴

Významnější roli v táborovém životě hráli spíše Lagerführerové jako např. Czibulka, Kurt Panicke, Karl Opitz⁴⁵ a také kápoové, zvláštní skupina nepolitických vězňů, kteří se měli podílet na chodu tábora a práci s vězni, díky čemuž získali lepší postavení a řadu výhod.⁴⁶ Jejich úkolem bylo odvádět komanda na pracoviště, dohlížet na ně, určovat pracovní tempo a podávat hlášení. Mnoho z nich bylo z řad kriminálních vězňů a chovali se proto k ostatním špatně.⁴⁷

Vězni do Litoměřic byli umístěni z jednoho důvodu, aby pracovali na výstavbě a výrobě v továrně Richard. Za tímto účelem byli rozděleni do komand. V podzemí bylo potřeba razit nové chodby a zvětšit výrobní prostory. Odstřelený materiál se vyvážel na vlakové soupravě ven. Protože nebyl dostatek náradí, pracovalo se často i holýma rukama.⁴⁸

³⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 317

⁴⁰ BUBENÍČKOVÁ/KUBÁTOVÁ/MALÁ 1969, 101

⁴¹ SMETANA/KOTYZA/TOMAS 1997, 317. Mnozí vězni ve vzpomínkách hovoří i o výrobě střel V-1 a V-2 a motorů do letadel, ale ani to se nepodařilo s jistotou prokázat. Např. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 202

⁴² BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 4. O ženách v litoměřickém táboře se ještě zmíním v kapitole „Transporty“ v rámci roku 1945, tedy roku, kdy do tábora první ženy vězenkyně dorazily

⁴³ FIALA 1965, 44

⁴⁴ LANGHAMEROVÁ 2008a, 35-37

⁴⁵ Karl Opitz byl roku 1946, stejně jako několik dalších nacistů, odsouzen mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích. Viz. BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 8

⁴⁶ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 8-9

⁴⁷ LANGHAMEROVÁ 2009—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Vězeňská samospráva v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Terezínské listy č. 37/2009. Terezín 2009, 143

⁴⁸ TRHLÍNOVÁ 1975a, 16-17

Směna trvala obvykle 12 hodin. V podzemí, které nebylo v některých částech ani osvětlené, trápil pracující prach z nočních odstřelů, výfukové plyny lokomotiv, jelikož ani ventilace nebyla v pořádku a také žili pod neustálým strachem z opadu kamenů v nevyztužených chodbách.⁴⁹ To byla specifická hrozba, které museli vězni v Richardu neustále čelit. Nestabilní vrstvy vápence se často utrhly bez jakéhokoli varování a zavalily pracující dělníky.⁵⁰ Narušení stropu zhoršovala i prosakující voda. Jediné bezpečné prostory byly výrobní haly, kde byly stroje, jež měly větší hodnotu než lidský život.⁵¹

Uvnitř se budovaly dílny, sklady, výdejny náradí a materiálu, kanceláře... Stěny se zpevňovaly betonem hlavně ve velkých výrobních halách, kde byly umístěny frézy, soustruhy, vrtačky italských a francouzských značek.⁵² Ale kvůli vysoké vlhkosti stroje rezivěly, měly vysokou poruchovost a často se stávalo, že nefungovaly.⁵³ Pokud by se však mezi vyrobenými součástkami objevily zmetky, hrozili dozorcí pracujícím smrtí.⁵⁴

Pro podzemní chod továrny bylo potřeba vybudovat i řadu staveb na povrchu. Tak v blízkosti Richardu vznikly nové cesty, lanová dráha, překladiště s jeřábem a váhou, kotelna pro vytápění podzemí, vodárna, čistička vody, několik větracích šachet...⁵⁵

Vězni pracovali pod dozorem civilních mistrů a s dozorcí z řad SS v podzemí nepřicházeli do styku, zda to byla výhoda či ne, záleželo na postoji mistra. Lépe na tom byli často ti, kteří pracovali pod českými mistry z litoměřických firem.⁵⁶ Kromě českých dělníků mělo být na práci nasazeno až 1 200 zahraničních, většinou totálně nasazených, lidí. Nakonec bylo nasazeno jen 700, kteří pracovali převážně ve výrobě v části RI.⁵⁷ Ačkoliv měli civilní dělníci zákaz se s vězni stýkat, snažili se jim tajně pomáhat.⁵⁸

Richard se do konce války nepodařilo celý dostavět a výroba začala na podzim roku 1944 jen několik měsíců před koncem války pouze v částech Richard I. Vyráběly se zde součástky do motorů HL 230 pro tanky a jiná těžká vozidla. Výroba v RII zůstala jen

⁴⁹ PT, sb. vzpomínek č. 511

⁵⁰ MOULIS/CÍLEK 2005—Miloslav MOULIS/Roman CÍLEK: Zapomeňte, že jste byli lidmi. Nacistické koncentrační tábory-symbol barbarství. Praha 2005, 195

⁵¹ KŘIVSKÝ/KŘÍŽKOVÁ 1967—Jiří KŘIVSKÝ/Marie KŘÍŽKOVÁ: Richard. Podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích. Památník Terezín 1967, 12

⁵² PT, sb. vzpomínek č. A7721

⁵³ PT, sb. vzpomínek č. 352

⁵⁴ PT, sb. vzpomínek č. 546

⁵⁵ LANGHAMEROVÁ 2008a, 29

⁵⁶ TRHLÍNOVÁ 1975,18

⁵⁷ LANGHAMEROVÁ 2008a,51

⁵⁸ KŘIVSKÝ/KŘÍŽKOVÁ 1967, 14

na papíře. Firma Osram zde měla vyrábět wolframové a molybdenové dráty. Úpravy RIII zůstaly na úrovni hrubých prací a co sem mělo být umístěno je dodnes nejasné.⁵⁹

Kromě vězňů často ani civilní dělníci netušili, na čem pracují a co vlastně budují, Němci sice dodali plány na stavbu, ale co skutečně zamýšlejí, to úzkostlivě tajili.⁶⁰ Dařilo se jim to tak dobře, že pracující neznali nic víc než své pracoviště a o tom, co se dělo v dalších podzemních prostorách, neměli tušení.⁶¹

Civilní pracovníci museli kromě prohlášení, že nebudou poskytovat jídlo či cigarety, také podepsat, že nikde nebudou mluvit o tom, na čem a kde to vlastně pracují.⁶²

Celkově mělo být na provoz všech tří částí nasazeno 12 000 dělníků, z nichž 9 000 mělo být z řad vězňů koncentračního tábora.⁶³

Životní podmínky v samotném táboře těžce pracujícím lidem v ničem neulehčovaly. Vězni trpěli neustálou zimou, nebyl dostatek slámníků natož příkrývek. Oblečení bylo nedostatečné a často se stávalo, že vězeň chodil v tom, v čem do Litoměřic přijel a musel si dokonce i vyrobit vlastní nádobí. V táboře byla špína a bláto, a ačkoli byly zřízeny umývárny, využívali je po většinu času jen káповé. Následkem toho se po táboře rozšířily vši a to v takovém měřítku, že ani organizované odšívování nemělo žádný účinek.

Strava byla nedostačující, o to více pro vězně pracující v podzemí. Příděly jídla se s blížícím se koncem války ještě zmenšovaly. Obvyklým denním přídělem byla náhražková káva, polévka a kus chleba.

A tak se lidé snažili si stravu opatřit všemožnými způsoby i pod hrozbou trestu.⁶⁴ Pokud byli nasazeni na práci mimo tábor, chytali ježky, sysly, kočky,⁶⁵ trhali vojtěšku,⁶⁶ kopřivy⁶⁷ nebo jedli kořínky rostlin.⁶⁸ Ze smetiště v táboře vybírali shnilou zeleninu a slupky od brambor.⁶⁹ Jen zřídkakdy se v přídělech objevil margarín, marmeláda či několik málo koleček salámu.⁷⁰

⁵⁹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 18-26

⁶⁰ PT, sb. vzpomínek č. 177

⁶¹ MOULIS/CÍLEK 2005, 191

⁶² BENEŠOVÁ 1994—Miroslava BENEŠOVÁ: První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy č. 22/1994. Terezín 1994, 105

⁶³ MOULIS/CÍLEK 2005, 188

⁶⁴ TRHLÍNOVÁ 1975a, 34-36

⁶⁵ PT, sb. vzpomínek č. 288

⁶⁶ PT, sb. vzpomínek č. 202

⁶⁷ PT, sb. vzpomínek č. 2425

⁶⁸ PT, sb. vzpomínek č. 503

⁶⁹ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

⁷⁰ PT, sb. vzpomínek č. 451

Do práce se chodilo po vyčerpávajících apelech na dvoře tábora, kdy byli vězni přepočítáni a pokud neseseděl počet, byli dozorcí schopní „vytáhnout“ i několik nemocných lidí z revíru, jen aby byla čísla v pořádku, což je jeden z důvodů, proč vězni neustále střídali pracovní komanda a nebylo tak možné se lépe seznámit s prostředím a lidmi okolo. Byly zde i výjimky například členové „stavebního komanda“ si mezi sebou vytvořili vazby a dvěma z nich se roku 1945 s pomocí českého civilního dělníka Josefa Zemana podařilo uprchnout.⁷¹

Jistou útěchou pro vězně byly dopisy a balíčky od rodin. Vězni mohli dopisy také posílat přes vězeňskou poštu Waffen SS, Komando B5/11, Lobositz 2, ale vše bylo otevíráno a kontrolováno dozorcí. Často dopisy docházely se zpožděním a byly prepisovány.⁷² Balíčky nesměli dostávat židovští vězni a tak se mezi přáteli dělalo to, že se posílali na jméno jiného vězně a poté se předali skutečnému adresátovi.⁷³

Pracovalo se nejen v podzemí, ale i v táboře, v okolí továrny na povrchových stavbách, či v okolních obcích.⁷⁴ Přímou v Litoměřicích už od roku 1942 terezínští vězni upravovali interiéry v bývalém Labsko-zámeckém interiéru, kam od roku 1944 chodili litoměřičtí vězni vyrábět letecké vrtule. Podnik dostal krycí název Albis-werke [12].⁷⁵

Bylo potřeba vybourat původní zdi, aby se zvětšily prostory, upravit schodiště a cesty, vybudovat vodovod... Přestože do náročné výroby mohli být zařazováni pouze vybraní řemeslníci, pokoušeli se tam dostat i lidé nevyučení, jelikož Albis představoval pracoviště vytápěné, pod střechou a s možností navázání styku s civilními dělníky, kteří sem byli také nasazeni.⁷⁶

Samotné vrtule se vyráběly v rozlehlých sklepech, zatímco nahore v budovách se vyráběly marmelády, a tak obyvatelé Litoměřic o existenci této druhé podzemní továrny netušili.⁷⁷

Někteří vězni dokázali z chaosu, který v litoměřickém táboře panoval, vytvořit přednost a naučili se obratně vyhýbat zařazení do obávaného komanda pracujících

⁷¹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 38-39. Zmatek a chaos v dokumentech a počtu vězňů také způsobily, že dodnes není možné rekonstruovat přesná čísla, kolik lidí vlastně litoměřickým tábořem prošlo. Jistou představu poskytuje v pořadí třetí seznam vězňů, který byl sepisován tajně, první dva seznamy byly ke konci války spáleny dozorcí. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 743

⁷² PT, sb. vzpomínek č. 752

⁷³ ŽMP. Přepis rozhovoru s Petrem L, kazeta 046, 1991

⁷⁴ Pracovalo se např. v nedalekých Lovosicích, kde byly opravovány uloupené radiopřijímače. Lidé zařazení do tohoto komanda měli vůbec nejlepší životní podmínky. Viz. TRHLÍNOVÁ 1975, 40

⁷⁵ NOVÁK (ed.) 1976—Václav NOVÁK: Malá pevnost Terezín. Praha 1976, 202

⁷⁶ POLONCARZ 1996—Marek POLONCARZ: Terezínští vězni a válečná výroba v bývalém Labskozámeckém pivovaru v Litoměřicích. In: Terezínské listy 24/1996. Terezín 1996, 37-39

⁷⁷ PT, sb. vzpomínek č. 177

v podzemí nebo se dokonce ukryli a to tak, že nepracovali ten den vůbec. Nejtěžší práce tím připadla na nezkušené, nově příchozí vězně.⁷⁸

Přes všechny zvěsti o práci v podzemí se našli i tací, kteří tuto práci vyhledávali, jelikož do Richardu nechodili dozorcí z řad SS a dotyční tak před nimi byli uchráněni.⁷⁹ Častějším terčem dozorců a jejich krutého zacházení byli hlavně židovští vězni, kteří také dostávali horší stravu.⁸⁰

Nebezpečná práce, špína, nemoci a bití ze strany dozorců, to byli důvody, které vězně přiváděly do táborové nemocnice, tzv. „revíru“. Revír, ale nebyl zřízen, nepočítalo se s nemocnými či zraněnými. Až po několika týdnech, kdy rostl počet nakažených či úrazů byl v prvním bloku vyhrazen prostor pro nemocnici. Hlavními lékaři zde byli vězni Dr. Stanislav Garstka, dr. Jan Hanyecz a dr. Jan Nowak. Chyběly léky i nástroje a lékaři tak operovali s primitivními nástroji a často i bez narkózy. Situace se zlepšila po spojení s litoměřickou nemocnicí, kam byly z tábora sváženy nejtěžší případy a do tábora dováženy léky.⁸¹

Přesto, že se doktoři snažili pacientům pomáhat, stal se revír obávaným místem a utvořily se kolem něj zvěsti o selekcích a usmrcení, protože se odtud mnoho vězňů nevrátilo.⁸²

Nejhorší bylo období od zimy roku 1944 do konce války, kdy vypukla epidemie úplavice a tyfu, která se v katastrofálních podmínkách tábora rychle šířila.⁸³ Jednou z příčin šíření nemoci byly i vši ve slámě, která se v ubikacích nevyměňovala, a tímto způsobem onemocnělo stále více lidí, kteří si na zamořené palandy lehli⁸⁴.

Nakažení byli přesunuti do předem určených dřevěných baráků, kde také museli ležet pouze na vrstvě podobné staré slámy.⁸⁵ Zoufalou situaci v táboře, která kvůli dalším a dalším umírajícím vězňům, komplikovala výrobu v továrně, se vedení snažilo utajit. Úřední lékaři i přes nesouhlas nacistů provedli pitvu zemřelých, aby zjistili, o jaké nemoci se ve skutečnosti jednalo. Ale jakékoliv návrhy civilních lékařů o pomoc a izolaci nemocných vedení tábora odmítalo. Protože nakažených přibývalo a nebylo je kam uložit,

⁷⁸ TRHLÍNOVÁ 1975a, 39

⁷⁹ PT, sb. vzpomínek č. 352

⁸⁰ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 50

⁸¹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 40-41

⁸² BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 6-7

⁸³ TRHLÍNOVÁ 1975a, 41-42

⁸⁴ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

⁸⁵ LANGHAMEROVÁ 2008a, 57

museli chodit i přes svůj zdravotní stav dále do práce, hlavně aby počty pracujících v komandech souhlasily.⁸⁶

Další častou příčinou úmrtí vězňů byly popravy. Popravovalo se například za pokus o útěk, většinou pro výstrahu ostatním při apelech, kdy museli nastoupení vězni přihlížet.⁸⁷

Zemřeli byli zprvu odváženi do krematoria na Střekově v Ústí nad Labem, poté do krematoria v Bohušovicích nad Ohří a od dubna roku 1945 byli spalováni v nově zřízeném litoměřickém krematoriu. Odhady počtu vězňů, kteří v táboře zemřeli, se většinou pohybují mezi 4 500 – 5 000,⁸⁸ ale objevuje se i odhad 12 000 mrtvých.⁸⁹

1.2.2. Malá pevnost Terezín

Původně vojenská pevnost Terezín, postavená rakouským císařem Josefem II., byla vybudována na obranu proti vpádu pruských vojsk. Jméno dostal Terezín podle Josefovy matky Marie Terezie. Nikdy nebyl obléhán Prusy ani nikým jiným a v roce 1882 ztratila pevnost svou funkci.⁹⁰

Základní kámen pevnosti byl položen dne 10. 10. 1780. Skládala se z hlavní a Malé pevnosti. Právě Malá pevnost odedávna sloužila jako věznice pro politické a jiné vězně, tudíž cely tam již byly.⁹¹ Krátce po vyhlášení protektorátu sem byli přivezeni první vězni, jednalo se o skupinu komunistů, nacistům se zřejmě místní prostředí zalíbilo.⁹²

Dne 10. června 1940 dostal Heinrich Jöckel, do té doby vedoucí internačního tábora ve Skochovicích u Opavy, rozkaz od velitele pražského gestapa, aby z Malé pevnosti vytvořil věznici gestapa, jelikož Pankrác a jiné pražské věznice byly již přeplněné. První vězni do Malé pevnosti dorazili už o čtyři dny později. V samotném městě Terezín vzniklo roku 1941 i ghetto.⁹³

⁸⁶ LANGHAMEROVÁ 2008b, 97-100

⁸⁷ TRHLÍNOVÁ 1975a, 45

⁸⁸ TRHLÍNOVÁ 1975a, 61-62. Krematorium v Litoměřicích bylo stavěno v reakci na přibývající počet transportů, které do tábora přivázely velké množství zubožených či již zemřelých vězňů a nebylo již možné je pohřbívat do hromadných hrobů, kam bylo na začátku roku 1945 pohřbeno téměř 800 lidí. Viz. LANGHAMEROVÁ 2008a, 60-61

⁸⁹ BUBENÍČKOVÁ/KUBÁTOVÁ/MALÁ 1969, 102

⁹⁰ ADLER 2003— H. G. ADLER: Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství. Dějin I. Brno 2003, 59

⁹¹ KYPR 1950, 15-18

⁹² MACEK 1965, 11

⁹³ KYPR 1950, 29-30

V Malé pevnosti nacisté zřídili několik dvorů s celami pro vězně, kantýnu, kanceláře, dílny, umývárny, revír, prádelnu, byty dozorců...

Transporty vězňů byly přiváženy vlaky do blízkých Bohušovic nad Ohří, z nádraží poté šli vězni pěšky do Malé pevnosti [13].⁹⁴

Kompletně zařízená byla pevnost na jaře roku 1941 [14] [15]. Vedením věznice byl pověřen opět Heinrich Jöckel⁹⁵.

Nejdříve měla být Malá pevnost součástí věznice Pankrác, nebo měla též sloužit kladenskému gestapu, nakonec zůstala pod správou pražského gestapa. Další stavební úpravy nastaly mezi roky 1942-1943, kdy nový velitel pražského gestapa Goerke nařídil výstavbu IV. dvora...⁹⁶

Malou pevností prošlo v době od její přeměny na věznici gestapa po konec druhé světové války na 32 000 vězňů.⁹⁷ Ubytování byli na dvorech I. - III. v celách se dřevěnými palandami a záchodem. Cely měly kapacitu asi 40 osob, ale často byly přeplněné i dvojnásobně. Kromě hromadných cel zde byly i samovazby.

Roku 1944 byl otevřen i IV. dvůr, kde byly hygienické i ubytovací podmínky ze všech dvorů nejhorší.

Malá pevnost byla zařízena pro 2 000 vězňů, ale v posledních měsících války jich zde bylo i 6 000. V důsledku toho se rychle šířily nemoci, tyfus apod., množily se blechy, vši...⁹⁸

Lidé deportovaní do Malé pevnosti dostali společně s výzvou k transportu i transportní číslo a to je provázelo po celou dobu jejich pobytu zde. Transportů určených do Terezína byly stovky. Přesný počet lidí, které přivezli, již není možné zjistit, protože se řada dokumentů nedochovala, byla Němci zničena nebo se záznamy dochovaly, ale nejsou úplné. Mnohé informace pochází z tajně pořízených opisů.⁹⁹

Malá pevnost byla koncipována jako tábor průchodní. Transporty sem přijížděly a odjížděly a v krátkých časových intervalech se zde střídaly skupiny vězňů. To, alespoň v prvních letech fungování věznice znemožňovalo hlubší organizaci a sejetí vězňů.

⁹⁴ KYPR 1950, 29-35

⁹⁵ Jöckel byl ve vedení věznice a koncentračního tábora Malé pevnosti po celou dobu jejího fungování až do posledních dnů války, konkrétně do dne 5. 5. 1945. Viz. MACEK 1946, 20

⁹⁶ MACEK 1946, 20

⁹⁷ BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003—Vojtěch BLODIG/Ludmila CHLÁDKOVÁ/Miroslava LANGHAMEROVÁ: Terezín, Litoměřice, Místa utrpení a hrdinství. Praha 2003, 8

⁹⁸ KYPR 1950, 38-40

⁹⁹ ADLER 2003, 69-71

Věznicí procházeli političtí vězni, Židé, ženy, lidé, kteří se nějakým způsobem provinili proti třetí Říši. Nejvíce jich bylo české národnosti, ale byli zde i Francouzi, Angličané, Poláci, Belgičané, Holanďané, Italové, Litevci, Maďaři...¹⁰⁰

Lidé věznění v Terezíně byli využíváni na práci v Ústí nad Labem na dráze či u různých firem, v Lovosicích, v Žalosticích v koželužně, v cihelnách, ve Splavovém mlýně či dole Richard v Litoměřicích.¹⁰¹ Za každou hodinu jednoho pracujícího vězně dostalo vedení pevnosti 5, 50 K. Není potřeba se dlouze rozepisovat o tom, že oblečení ani strava pracujících nebyly v žádném případě dostačující.

Ráno dostal vězeň obvykle černou kávu či spíše její náhražku a kus chleba, v poledne poté polévku s kusem brambor, zelím, špenátem apod. a večer byla k jídlu opět obdobná polévka. Ke konci války z přídelů vymizela jakákoli pevná strava a do pevnosti nedocházela už ani sůl.¹⁰²

Jak jsem již výše psala, pevnost byla rozdělena do dvorů. Nejlepší podmínky pro vězně byli na I. dvoře. Sem nacisté často umístili lidi důležité pro jejich účely a chod věznic. Ocitli se zde například i kuchaři, jejichž práce byla bezesporu jednou z nejlepších prací, kterou mohl vězeň zastávat. Lidé z I. dvora byli jistým způsobem prominenti.

Zvláštní skupinou prominentních vězňů byli bývalí českoslovenští důstojníci, kteří se nějakým způsobem přiklonili na stranu nacistů. Ti byli vybíráni vedením věznic do funkcí kápu na doporučení ostatních spoluvězňů.¹⁰³

Cely byly zařízeny třípatrovými palandami, dvěma jídelními stoly a lavicemi. V celách byla i malá kamna, ale topit se v nich nesmělo a nakonec ani nebylo čím. Ve stěnách byly hřebíky na sušení prádla, nicméně usušit oblečení bylo téměř nemožné kvůli zákazu topení. Ve vybavení cel byl také záchod, umyvadlo a malé okno.

Zmiňovaní prominentní vězni byli ubytováni například na cele 13. Měli možnost opatřit si lepší stravu, tabák i alkohol.

Na prvním dvoře byly také tzv. samoty, malé tmavé cely pro jednotlivé vězně, kteří byli pro nacisty obzvlášť nežádoucí. Většina vězňů se již ze samotek nevrátila živá.

¹⁰⁰ KYPR 1950, 44-46

¹⁰¹ Do práce se vězni dopravovali buď pěšky, vlakem či autobusem. Často nevyspalí, vyčerpaní a hladový vězni museli absolvovat každé ráno několika kilometrový pochod na pracoviště a večer, v mokrých šatech a ještě vyčerpanější, pochodovali opět zpátky do tábora. V Ústí nad Labem vězni pracovali na stavbě říšské dráhy, na nádraží nakládali zboží a také zde stavěli protiletectké kryty. V Litoměřicích pracovali ve vojenském skladišti, v továrně Albis, kde se vyráběly součástky do letadel a na stavbě podzemní továrny Richard. V Lovosicích je poté využívala firma Sput, místní olejárna a na podzim roku 1942 ve městě stavěli silnici. Viz. KYPR 1950, 61-63

¹⁰² KULIŠOVÁ 1956—Táňa KULIŠOVÁ: Malá pevnost Terezín. Národní hřbitov. Ghetto. Praha 1956, 18-20

¹⁰³ KYPR 1950, 48-51

Součástí dvora byly i sprchy, odšívárna a koupelna. Koupat se vězni mohli většinou v sobotu, ale často se stávalo, že voda tekla studená nebo dokonce netekla vůbec.

Zdravotní péče byla ve věznici také nedostačující. Příkladem může být i fakt, že do roku 1943 mohl lékař z řad vězňů legálně obstarat léky, ale ke konci války začaly docházet a nakonec nebyly k dispozici vůbec. Roku 1943 byla v bývalých konírnách zřízena další ošetrovna pro vězně nakažené infekčními chorobami, zařízení bylo pro nešíření nemocí velmi nevhodné, spíše šíření podporovalo.¹⁰⁴

Vybavení první ošetrovny pocházelo z majetku zabaveného Židům. Místnost měla 8 lůžek a celkem zde pracovali 3 zdravotníci. Po ní zřízená marodka už mohla pojmout více nemocných, až 32. Než byla postavena, nechávali se většinou nakažení pacienti zemřít v samovazbách.

O schopnosti nemocného vězně pracovat rozhodovali velitelé pevnosti, Albert Neubauer, Stefan Rojko a jiní. Do nemocnice v Litoměřicích byly převáženy jen nejtěžší případy nebo lidé, kteří mohli SS poskytnout cenné informace.¹⁰⁵

Vězňům chodily do Malé pevnosti balíčky od rodin. Byly v nich potraviny, cigarety, mýdlový prášek aj. Vězni je ovšem nikdy nedostali ve stavu, v jakém jim přišly. Nejdříve je vedení tábora rozbalilo a vzalo si vše, co se mohlo hodit. Ze zbytku potraviny se potom uvařila polévka pro celý tábor.

Osazenstvo věznice tvořila také skupina žen. Od roku 1941 byly umístěny na III. dvoře Malé pevnosti. Pracovaly zde např. v krejčovně, zašívaly roztrhané oděvy, pletly ponožky pro vojáky, v domácnostech dozorců pracovaly jako uklízečky či kuchařky... Funkci dozorkyň na tomto dvoře vykonávaly manželky místních dozorců.

Do kontaktu s muži ženy nepřicházely moc často. Místem, kde to bylo možné, byla prádelna. Byla rozdělená na dvě části. V sobotu zde praly ženy i muži a mohli si skulinou ve dveřích předávat zprávy či balíčky, samozřejmě pod hrozbou trestu.¹⁰⁶

Roku 1944 vznikl v sousedních Litoměřicích již výše zmíněný koncentrační tábor a podzemní továrna Richard. Na jaře téhož roku bylo na III. dvoře ubytováno asi 500 vězňů, kteří docházeli do práce právě na Richard. Postupem času jich tam denně docházelo ve dvou směnách, denní a noční, 700-800.¹⁰⁷ Ženské oddělení bylo přesunuto na mužský dvůr do dvou cel. Mělo se do nich vtěsnat až 500 žen.¹⁰⁸

¹⁰⁴ KULIŠOVÁ 1956, 21-29

¹⁰⁵ KYPR 1950, 70

¹⁰⁶ KULIŠOVÁ 1956, 36-46

¹⁰⁷ KYPR 1950, 64-65

¹⁰⁸ KYPR 1950, 91

Přes množství cel v pevnosti nebyla její kapacita dostačující a tak byl na podzim roku 1943 vybudován IV. dvůr. Dokončen byl na počátku následujícího roku. I tento dvůr měl několik samotek, ty byly v době, kdy byl v pevnosti největší počet lidí, obsazeny až 18 lidmi na jedné cele. Později byli vězni posíláni na Richard ubytováni také zde ve IV. dvoře. Právě odsud se na jaře roku 1945 rozšířila epidemie břišního a skvrnitého tyfu, kterým se nakazili vězni z komanda Richard od vězňů koncentračního tábora Litoměřice. Ačkoliv došlo k pokusu o izolaci, nemoc se stala hrozbou a zvýšila úmrtnost ve věznici.

Naproti samotkám bylo pět velkých cel se čtyřpatrovými palandami. Zde se tísnilo i několik stovek vězňů. Tyto místnosti nebylo možné efektivně větrat a tři umyvadla a dva záchody pro tak velký počet lidí nedostačovali.

V cípu IV. dvora bylo zřízeno popravistiště, kde byli popravováni vězni pro výstrahu např. za pokus o útěk. Nad vchodem do dvora byla pro případy takovýchto snah postavena strážní věž známá jako „Jöckelova vyhlídka“ s kulometným zařízením.

Ve zvláštních celách byli umístění „méně provinilí“ vězni, jimž se dostalo lepšího zacházení, cely byly lépe vybavené a jídlo dostávali ze stejné kantýny jako vedení tábora, balíčky jim nikdo nerozbaloval a dokonce měli povolené i návštěvy a volný pohyb po dvoře.

Součástí věznice byla šibenice, kde bylo popraveno také několik lidí z nedalekého koncentračního tábora Litoměřice a popravistiště. Popravy většinou řídil sám Jöckel.¹⁰⁹

Kromě výše vypsaneho bylo v Malé pevnosti zřízeno i několik objektů určených pro dozorce a vedení věznice, jako např. kino, bazén¹¹⁰ či „Hundenkommando“, kde Jöckel měl své psy.

Mrtví vězni byli spalováni v krematoriu, které se nacházelo ve městě Terezín, bylo postaveno poté, co se z města stalo ghetto. Urny s popelem byly poté převáženy zpět do Malé pevnosti s označením. V pevnosti byly uskladňovány, a když je již nebylo kam dávat, byl vydán rozkaz, aby byl popel vsypán do řeky Ohře.¹¹¹

Jak jsem již výše napsala, Malá pevnost chránily cihlové valy. To co bylo výhodou pro vězňáky, bylo překážkou pro vězně. Pro útěk potřeboval vězeň žebříky či provazy

¹⁰⁹ KULIŠOVÁ 1956, 50-67

¹¹⁰ Je poměrně známé, že tento bazén nechal vybudovat sám velitel Malé pevnosti Heinrich Jöckel pro své dcery, a že při jeho stavbě zemřelo mnoho vězňů. Viz. KULIŠOVÁ 1956, 64

¹¹¹ KULIŠOVÁ 1956, 71. Dnes je na místě, kam byl popel vězňů do řeky nasypán památník a je označován jako pietní místo.

nebo zařazení do venkovního komanda a podporu místních obyvatel, přesto jsou případy, kdy byl pokus o útěk z pevnosti úspěšný.¹¹²

1.2.3. Za branami Malé pevnosti

Výhodou polohy Malé pevnosti bylo české prostředí. Čeští obyvatelé museli město Terezín opustit, přesto jich tam několik zůstalo a někteří z nich se snažili být pro nejenom české vězně podporou.

Po nuceném vystěhování Čechů z města a přeměně na ghetto se pomoci vězňům dostávalo hlavně od pracovníků městských jatek a několik set metrů vzdálených Splavových mlýnů.

Ředitelem mlýnů byl V. Loucký a městská jatka vedl MUDr. Miloš Nádvorník. Rodina ředitele jatek několikrát čelila hrozbě uvěznění, vedení věznice se je snažilo všemožně usvědčit z napomáhání vězňů, ale bez úspěchu. Vězni dostali na jatkách jídlo, informace o situaci v Evropě a mohli tajně posílat zprávy a dopisy. Přes městská jatka byly také ilegálně převáženy léky a potraviny do pevnosti.

Významnou úlohu sehrály i obyvatelé nedalekých Bohušovic nad Ohří. Na bohušovické nádraží přijížděly a odjížděly transporty vězňů, jelikož skrze samotný Terezín trať nevede. Sem chodili vězni z pevnosti na práci a pro dopravené zboží a poštu.¹¹³

Také zde působila již od roku 1938 skupina, která jezdila do Terezína pracovat a byla ve spojení se skupinami z Libochovic, Roudnice a Kralup, a jejímž úkolem bylo roznášet letáky a výtisky Rudého práva. Ovšem několik jejích členů bylo v roce 1942 během stanného práva popraveno a zbylí členové uprchli.¹¹⁴

Odpovědí dozorců na pomoc vězňům bylo zatčení několika obyvatel města Terezín, včetně V. Louckého, omezení styku pracovních komand s civilním obyvatelstvem, hromadné tresty a popravy.¹¹⁵

¹¹² NOVÁK (ed.) 1976, 69

¹¹³ MACEK 1946, 24-16. Až roku 1943 byla zavedena z bohušovického nádraží přímo do Terezína vlečka, která umožňovala vjezd některých transportů přímo do ghetta. Viz. BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 35

¹¹⁴ VHA. Sb. Vzpomínky na osvobození ČSR. inv. Č. 65, kt. 12. Dotazník Pamětníka. František Zich

¹¹⁵ NOVÁK (ed.) 1976, 219

1.2.4. Ve městě

Roku 1941, v době, kdy nacisté začínali registrovat a shromažďovat židovské obyvatele republiky, se jednalo o zřízení ghetta na území protektorátu.¹¹⁶

Důvodem proč byl vybrán právě Terezín, zprvu prezentovaný jako sběrné místo pro Židy z Čech i Moravy, byla poloha města, jeho umístění v krajině a pevnostní valy z doby založení pevnosti v 18. století. Díky valům bylo možné místo snadno ubránit a přitom bylo po dopravní stránce snadno dostupné.¹¹⁷

Vznik ghetta v Terezíně byl plánem samotného Reinharda Heydricha, zastupujícího říšského protektora, který chtěl židovské obyvatelstvo izolovat a postupně přemístit na východ do Polských táborů k likvidaci.¹¹⁸

Vyklízení města a vystěhování jeho civilních obyvatel trvalo až do roku 1942 do měsíce června.¹¹⁹ Domy odkoupila pod cenou Ústředna pro židovské vystěhovalce a veškerou správní, ohlašovací a zásobovací agendu města převzaly nedaleké Bohušovice nad Ohří.¹²⁰

Na přelomu let 1941/1942 město také postupně opustila i německá posádka zde usazená, aby uvolnila místo pro zamýšlený židovský tábor.¹²¹

První lidé do ghetta přijeli v listopadu roku 1941, jednalo se o 342 mužů,¹²² kteří měli město přeměnit pro pobyt jeho tisíců budoucích obyvatel. Upravit se mělo 10 kasárenských objektů.¹²³

Postupem času transportů ze všech koutů protektorátu i ze zahraničí přibývalo [16], lidé byli ubytováni v kasárnách [17]. Odhady mluví až o 153 000 i více Židech 35 různých národů, kteří terezínským ghettem prošli.

Po vystěhování českého obyvatelstva z města, se Terezín stal uzavřeným ghettem. Nespornou výhodou bylo, že se Židé mohli uvnitř volně pohybovat. Vše mělo vytvářet iluzi navenek normálního města, obchody, kavárny, dokonce i dětské hřiště.

¹¹⁶ MACEK 1946, 77

¹¹⁷ ADLER 2003, 48-49

¹¹⁸ CHLÁDKOVÁ 2005—Ludmila CHLÁDKOVÁ: Terezínské ghetto. Praha 2005, 6

¹¹⁹ ADLER 2003, 52

¹²⁰ BLODIG 1996—Vojtěch BLODIG: Město poznamenané tragédií. Poválečný Terezín v letech 1945-1946. In: Terezínské listy č. 24/1996. Terezín 1996, 7

¹²¹ ADLER 2003, 59

¹²² Transport měl označení AK I, přivezení muži byli hlavně odborní pracovníci, řemeslníci a dělníci. Viz. MACEK 1946, 78

¹²³ CHLÁDKOVÁ 2005, 6-7

Ale život v ghettu nebyl takovým, jakým se zdál. Lidé hladověli, žili v neustálém strachu z transportů a ani hygiena nebyla dostačující. Jen zdravotní péče byla o něco málo lepší než v Malé pevnosti.

Mezi velitele terezínského ghetta lze uvést např. nechvalně proslulého dr. Siegfrieda Seidla, příslušníka gestapa, Antona Burgera a Karla Raama.¹²⁴

Náplní dne byla pro většinu vězňů, až na výjimky, práce. Pracovalo se v oblastech zajištění chodu ghetta, válečné výrobě, železnici, zemědělství, výrobě spotřebních věcí...Práce byla možností, jak uniknout obávaným transportům a šancí na vyšší přiděly jídla.¹²⁵

Terezín, město pro klidné dožití starších osob, jak bylo lidem slíbeno, se stalo místem hromadných úmrtí. Staré a nemocné nacisté často vypravovali v transportech na východ, aby situaci „zlepšili“. Mrtví byli zpočátku pohřbíváni za branami města a po stavbě terezínského krematoria roku 1942 byli spalováni.¹²⁶

¹²⁴ KULIŠOVÁ 1956, 78-82

¹²⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 19-20

¹²⁶ CHLÁDKOVÁ 2005, 24

2. Jaro 1945

Válka spěla v roce 1945 nevyhnutelně ke konci. Členové litoměřického odboje se často scházeli a řešili důležité otázky, jak obnovit samostatnost a jak zakročit pokud by Němci kladli odpor. V nedalekém lese u obce Skalice byl proto vybudován podzemní kryt pro případný boj a obranu českých bojovníků.¹²⁷ Dvnitř by vešlo asi 30 lidí.

V březnu, kdy činnost partyzánských skupin značně sílila a poté, co byla odvysílána v rozhlase výzva k utvoření národních výborů, se litoměřičtí odbojáři pokoušeli získat pomoc a spojení a navázat kontakt s okolními odbojovými skupinami, ale výsledek nebyl příliš uspokojivý. Podařilo se získat podporu v Českých Kopistech a Bohušovicích nad Ohří, ale nikoliv v důležité Roudnici nad Labem.

Žitenický zámek, jehož správcem byl ing. Jan Homolka, se stal nejen centrem odboje, ale i pomoci vězňům v litoměřickém koncentračním táboře a Malé pevnosti. Byly zde shromažďovány potraviny a následně posílány vězňům. A nejen potraviny, ale i zprostředkované informace o průběhu války jim poskytovaly útěchu na blízké osvobození.¹²⁸

Nacisté se ovšem i přes zoufalou situaci na frontách nehodlali vzdát a na tajné poradě v Litoměřicích rozhodli, že město za žádnou cenu nevydají. Bylo rozhodnuto město ještě lépe opevnit. Na tyto opevňovací práce bylo odvedeno jak práce schopné obyvatelstvo z Litoměřic, tak i na 2 000 vězňů z Terezína.

Opevňování se týkalo především litoměřického mostu, okolo nějž byl vykopán protitankový příkop a byly položeny miny a drátěné zátarasy. Samotný most byl také obložen výbušninami a v případě příjezdu rudé armády měl být vyhozen do povětří stejně jako podzemní továrna Richard.¹²⁹ Zničení továrny bylo připravováno během několika týdnů, kdy byly do hal a chodeb ukládány výbušniny a elektrické roznětné vedení.¹³⁰

Na opevňovací práce dohlížel velitel zpravodajské školy zbraní SS z Mnichova, která byla zřízena v Litoměřicích. Zákop proti vjezdu tanků do města měl dosahovat délky 1 km. Na práce byli vybráni i vězni staří a nemocní, a protože nebyl dostatek náradí,

¹²⁷ MACEK 1946, 40

¹²⁸ MACEK 1965, 17. Pomoc vězňům v táboře o to zesílila, když se několik členů NV nasazeno na práce do Richardu a Albisu. Viz. MACEK 1946, 45

¹²⁹ MACEK 1965, 17-18. Akce připravující zničení Richardu a litoměřického mostu probíhaly v rámci operace ARLZ, přičemž sám Hitler v březnu roku 1945 nařídil, aby byly mosty strhnuty, ale zbrojní závody nikoliv, ty měly být pouze „ochromeny“. Ovšem při rychlém spádu květnových událostí se řada plánovaných destrukcí a ochromení již nepodařilo uskutečnit. Viz. BRANDES 1999, 374-375

¹³⁰ PT, sb. vzpomínek č. 168

museli zeminu vyhrabávat holýma rukama.¹³¹ O těchto opevňovacích pracích vypovídal u soudu i velitel Malé pevnosti, Heinrich Jöckel:

„Asi koncem března nebo začátkem dubna 1945 přišel do věznice v Terezíně vedoucí SS Nachrichtenschule z Litoměřic Kämper a sdělil mně, že musí zhotovit pancéřové zákopy pro město Litoměřice. K tomu účelu mě žádal o vyslání asi 2 000 mužů. Zavolal jsem dr. Görkeho v Praze, který s tímto návrhem souhlasil a povolil vydání stanoveného počtu vězňů. Tito vězni docházeli z Malé pevnosti a zpět. Při pochodech se vězni pokoušeli o útěk, mnoho jich bylo zastřeleno. Práce na zákopech trvala osm dní, zbytek dokončily ženy z Litoměřic.“¹³²

Ačkoliv Jöckel za začátek prací uvádí konec března, začátek dubna, pravdou je, že tou dobou bylo již hloubení zákopu přerušeno, kdy přestali být posíláni vězni z Malé pevnosti na popud vedení z Prahy kvůli nezvykle vysoké úmrtnosti pracujících, a projekt, který ve skutečnosti začal dne 16. 3., dokončovalo civilní obyvatelstvo. Na této nesmyslné práci zemřelo rukama mladíků ze zpravodajské školy zbraní SS mnoho zvláště židovských vězňů.¹³³

Dne 27. Dubna byl pro okres i město Litoměřice vytvořen národní výbor nazývaný též revoluční národní výbor [18]. Předsedou byl zvolen ing. Jan Homolka. Výbor téměř okamžitě začal vypracovávat plán na převzetí města a utvoření ozbrojené jednotky „Národních bojovníků“,¹³⁴ což byly skupiny dobrovolníků, které v jiných městech organizovali například i bývalí důstojníci československé armády.¹³⁵

I v Terezíně nabrali s přiblížením fronty události dramatický spád. Stále zde fungovaly skupinky lidí, které poskytovaly vězňům informace o situaci na frontách. Ve věznici bylo však omezováno vypravování venkovních komand. Přijížděly nové

¹³¹ KYPR 1950, 66-67, Práce na protitankovém příkopu skončila také brzy poté, co ho zaplavila voda z řeky Ohře. Angličtí zajatci, kteří na něm také pracovali, jej komentovali slovy, že spojeneckou armádu zastaví leda na pár minut, než se nad ním zasměje a poté pojedje dále. Viz. MACEK 1946, 27

¹³² ABS, fond 2M 11 293. Část výpovědi Jöckela, Internační tábor v Terezíně 6. 2. 1946. SS Nachrichtenschule je myšlena zpravodajská škola zbraní SS v Litoměřicích zmiňovaná již výše v téže kapitole *Jaro roku 1945*.

¹³³ POLONCARZ 2000—Marek POLONCARZ: Protitankový příkop a vězni Malé pevnosti. In: Terezínské listy č. 28/2000. Terezín 2000, 41-42

¹³⁴ MACEK 1965, 18-19. Jednotky Národních bojovníků byly později přejmenovány na Revoluční gardy. Viz. MACEK 1965, 34. Národní výbory byly po výzvě londýnského či moskevského rozhlasu formovány v obcích a městech prakticky všude. Jejich vznik a složení závisely na podmínkách dané oblasti. Členy byli povětšinou Češi, ale i antifašisté německé národnosti. Jejich cílem bylo převzít moc od německých úřadů a připravit se na případný odpor Němců. Větším a otevřenějším akcím se vyhýbali, jelikož počítali s brzkým koncem války a většinou ani neměly dost členů na ozbrojený odpor. Viz. KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 373-374

¹³⁵ BIMAN/CÍLEK 1989—Stanislav BIMAN/Roman CÍLEK: Poslední mrtví, první živí. Ústí nad Labem 1989, 22

transporty a vězni byli na dvorech Malé pevnosti neustále přemísťováni, aby jim uvolnili místo. Po věznici se navíc rozšířil tyfus a veškeré snahy vězeňských lékařů o zastavení infekce byly marné.¹³⁶ Ve městě se počet vězňů díky transportům zvýšil na 16 000.¹³⁷ Postupně, ale strach z dozorců ochaboval a docházelo k projevům odporu, které již nebyly trestány tak surově jako dříve.¹³⁸

Někteří nacisté se totiž s blížícím se koncem snažili „zajistit alibi“ a tak byl dokonce z Terezína vypraven transport celkem 1 200 lidí, který směřoval do Švýcarska, kde měli být vězni propuštěni, mezi obyvateli ghetta se šířila nedůvěra, ale transport byl ve Švýcarsku skutečně osvobozen.¹³⁹

Horečně se také pracovalo na zkrášlování města pro druhou návštěvu Mezinárodního červeného kříže.¹⁴⁰ Cílem nacistů bylo smazat veškeré důkazy o jejich zločinech v Terezíně, tak bylo spáleno mnoho dokumentů a archivů a to, co se dochovalo, pochází často z ilegálně pořízených záznamů.¹⁴¹

2.1. V koncentračním táboře

Ačkoli by se na první pohled mohlo zdát, že vězni zavření za zdmi táborů byli od dění na frontách izolováni, i oni měli poměrně dobrý přehled o postupujících spojeneckých armádách. V Litoměřicích se jim podařilo dokonce sehnat i zeměpisnou mapu, na níž postup sledovali a zakreslovali si ho. Od civilních zaměstnanců a mistrů pravidelně dostávali noviny, a to především německé, takže si mohli vše také sami přečíst.¹⁴²

Tajně se i odposlouchávalo rádio, cizí stanice a to přímo v táboře, jak vzpomíná vězeň Karlo Benulič, který ukryl na půdě jednoho z baráků svého spoluvězně, aby mohl poslouchat a podávat nejnovější zprávy: „*Soudruha jsme schovali v podkroví a zadělali*

¹³⁶ MACEK 1946, 27-28. Právě tyfus a jiné infekční choroby mohly být hlavním důvodem, proč se omezilo vycházení venkovních komand, aby se zamezilo šíření nemoci. Viz. MACEK 1965, 18

¹³⁷ HES 2015—Milan HES: A brány se otevřely. Osvobození 1945. Dachau-Osvětim-Terezín. Praha 2015, 80

¹³⁸ HES 2015, 85

¹³⁹ ADLER 2003, 258-259

¹⁴⁰ HES 2015, 82-83

¹⁴¹ ADLER 2003, 257

¹⁴² PT, sb. vzpomínek č. 452

bednami, aby mohl zprávy poslouchat, které pak kolovaly mezi námi, což mělo velký význam pro udržení morálky.“ Poslouchala se většinou stanice Londýn.¹⁴³

Dařilo se organizovat opravy radiopřijímačů, které patřily německým civilistům a kromě baráků probíhal odposlech i ve štolách Richardu, kde vězni pro případ, že se přiblíží dozorce, rozestavěli svou „stráž“, která měla poslouchajícího včas varovat.¹⁴⁴

Chaos a dezorganizace, které v táboře panovaly, byly právě tím, co umožňovalo provádět tyto a podobné jinak nemyslitelné akce a navazovat kontakty s některými z dozorců. Od jednoho z takových dozorců se dokonce podařilo vyměnit další rádio za 200 cigaret.¹⁴⁵

V jarních měsících doručování pošty vážlo, úplně přestaly chodit balíčky a vězňům již nemohlo docházet jídlo od rodin a stále více hladověli.¹⁴⁶

S blížící se frontou se také přiblížily letecké nálety. Pro vězně byly signálem brzkého vysvobození, ale pro Němce signálem brzké prohry. V závislosti na stále rostoucím počtu náletů byla přijata některá opatření:

„Vzhledem k leteckým náletům spojenců a k bombardování, které se opakovalo stále častěji, nařídil lagerarzt dr. Held, aby byly organizovány dvě tzv. Rettungsmanschaften. Tyto skupiny se skládaly ze skupiny lékařů a ošetřovatelů vězňů. Pod dozorem SS-manů vycházely z tábora a pozorovaly přelety spojeneckých letadel, aby v případě bombardování vyrazily na pomoc německému obyvatelstvu sídlícímu v okolí. Naproti tomu se nikdo nezajímal o osud vězňů v případě bombardování.“¹⁴⁷

O životy vězňů se při náletu dozorce skutečně nestarali. Byli nahnáni do štol, které hrozily, že se při větších otřesech zřítí.¹⁴⁸ Nebo se při zvuku sirén ukrývali v barácích v táboře.¹⁴⁹ Doba náletu byla i možností si odpočinout od vyčerpávající práce, tím lépe, že poplachy trvaly často i několik hodin.¹⁵⁰

Nejbližše Litoměřicím byla před válkou bombardována Roudnice nad Labem, respektive nedaleké Hněvice, kde bylo podzemní skladiště pohonných hmot.¹⁵¹ Dalšími cíly letounů, které mohli vězni v Litoměřicích slyšet, byly Ústí nad Labem či Drážďany.

¹⁴³ PT, sb. vzpomínek č. 451

¹⁴⁴ PT, sb. vzpomínek č. 923

¹⁴⁵ TRHLÍNOVÁ 1975a, 54

¹⁴⁶ PT, sb. vzpomínek č. 514

¹⁴⁷ PT, sb. vzpomínek č. 516

¹⁴⁸ PT, sb. vzpomínek č. 188

¹⁴⁹ PT, sb. vzpomínek č. 1224

¹⁵⁰ PT, sb. vzpomínek č. 231

¹⁵¹ PLAVEC 2014—Michal PLAVEC: Stále živá historie. Propaganda kolem sovětských náletů v květnu 1945. In. Paměť a dějiny 2014/02, 2014, 39

A právě ozvěny těchto náletů dodávaly vězňům naději a povzbuzovaly je v posledních měsících války¹⁵²: „Rovněž nás nadchlo třídní bombardování Drážďan, jehož dunění jsme jasně slyšeli, ačkoliv jsme byli 90 km vzdáleni.“¹⁵³ Jeden z vězňů, Robert Niesyt se dokonce do Drážďan dostal a viděl následky, které za sebou letadla zanechala:

„Když jsme přijeli do Drážďan, celé město bylo osvětleno, viděl jsem strašné zničení způsobené bombardováním spojenců. Měl jsem poprvé radostný pocit, že netrpíme jenom my, ale také Němci.“¹⁵⁴

Ať již byl či nebyl poplach, nesmyslná a zbytečná výroba v podzemí přese všechno musela pokračovat.¹⁵⁵

Dalším ukazatelem blížícího se konce byla i změna v chování dozorců. Mnoho z nich se k vězňům choval přívětivěji a již ne tak surově jako dříve, včetně kápů, bývalých vězňů povýšených do funkce dozorců.¹⁵⁶ Co je k takovému jednání vedlo, se může dnes jen spekulovat, zřejmě to byla snaha zajistit si jakési alibi po skončení války. Kdysi nekonečné apely a přepočítávání pracujících se výrazně zkrátilo, a pokud někdo chyběl, neřešilo se to jako dřív.

Ubyl počet dozorců doprovázejících vězně na pracoviště.¹⁵⁷ Mnozí ze zaměstnanců tábora se již brzy na jaře roku 1945 uchýlili k útěku, jak vzpomíná vězeň Jaroslav Pleskot:

„Na jaře roku 1945 jsem odmítl jít do štoly s vězněm - jugoslávským inženýrem. Vzal mě, že půjdu na koberec k laumajstrovi. Ten nebyl přítomen, přijmul nás mladý inženýr, mohl být tak právě po studiích. Hovořili jsme německy, pak jsme se domluvili, že jsme Češi. Říkal mi: „To už bude každou chvíli, já už mám všechno sbalené.“ Druhý den už tam nebyl, utekl.“¹⁵⁸

Dozorci plánující útěk si začali shánět civilní oblečení, aby nepozorovaně prošli krajem a nebyli chyceni spojeneckými vojsky.¹⁵⁹ Z pracovišť ubylo také civilních zaměstnanců, buď dostali pokyn, nebo odešli sami.¹⁶⁰

¹⁵² PT, sb. vzpomínek č. 188. Přímé nálety na město Ústí nad Labem byly uskutečněny 17. a 19. dubna roku 1945. Viz. KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 333

¹⁵³ PT, sb. vzpomínek č. 451

¹⁵⁴ PT, sb. vzpomínek č. 503

¹⁵⁵ PT, sb. vzpomínek č. 228

¹⁵⁶ ABS, fond 325-24-1. Protokol o výslechu svědka Josefa Dejla, 24. 8. 1971, Hradec Králové

¹⁵⁷ PT, sb. vzpomínek č. 913

¹⁵⁸ PT, sb. vzpomínek č. 201

¹⁵⁹ ABS, fond 325-89-1. Výpověď svědka Martyky

¹⁶⁰ PT, sb. vzpomínek č. A 7721

Ve snaze zničit všechny cenné dokumenty a plány mapující zločiny nacistů a velkolepé projekty, které nesměly padnout do rukou nepřátel, probíhala stejně jako v Terezíně i v Litoměřicích likvidace listin. Jak líčí ve své vzpomínce i Ivan Gotič:

„Ke konci měsíce března nebo začátkem dubna jsme zažili veliké překvapení všichni, kdo byli zaměstnáni v komandu Bauleitung. Jednoho pondělí, když jsme přišli do práce, jsme zpozorovali velkou změnu. Nápis jednotlivých oddělení na dveřích byly odstraněny včetně vizitek vedoucích civilistů. Před kamny a v kamnech bylo hodně popele, což značilo, že se tu předtím, tj. v neděli, musely pálit důležité listiny a ničeno vše, co by mělo pro ně nebezpečné následky. Zahleděli jsme se na sebe a usmáli se. Věděli jsme, že se blíží konec tyranie.“¹⁶¹

Nacisté také, podle svědectví vězně Edwarda Sojky, do tábora na jaře začali svážet cenné předměty a uskladňovat je v podzemní továrně:

„Vzhledem k situaci na frontách začali Němci již koncem března 1945 svážet ze všech stran nejrůznější, ale velmi cenné věci, jako velmi drahé lékařské přístroje, počítačové stroje, lékařská a optická zařízení, kůže a drobné velmi cenné věci. Největší množství těchto věcí bylo v bednách, proto nebylo možno vidět, co v nich bylo. Toto svážení trvalo do konce dubna. Celou překládku z automobilů prováděli vězňové. V tomto období byl uskladněn v Richardswerke majetek, který nelze vůbec vyčíslit.“¹⁶²

2.1.1. Vězni dozorcí

V rámci událostí jara roku 1945 je potřeba zmínit zvláštní skupinu lidí, která byla v tomto období v táboře zformována a věnovat jí kapitolu, byť velmi krátkou.

Ke konci války byla vytvořena jednotka strážných tzv. Čerkesové neboli „černá stráž“, což byli dobrovolníci z řad sovětských válečných zajatců a vězňů německé národnosti.¹⁶³

¹⁶¹ Komando Bauleitung bylo složeno z vězňů přidělených na kancelářské práce, bylo tedy jedním z těch „lepších“ komand. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 913

¹⁶² PT, sb. vzpomínek č. 554. Pravdou je, že o podobných cennostech píše pouze autor použité vzpomínky, Eduard Sojka, a že si poněkud protirečí, když popisuje drahé přístroje, a vzápětí dodává, že věci byly v bednách, tudíž nebylo možno vidět, co v nich je. Nenarazila jsem na záznamy, které by potvrzovaly nález čehokoli podobného v Richardu, pokud je tedy zpráva pravdivá, je možné, že byly bedny před koncem války odvezeny nebo byly ukradeny těsně po konci, společně se stroji a výrobním materiálem, viz. kapitola „Záchrana továrny Richard“. Další možnou teorií je i to, že byly pohřbeny v zavalené části Richardu I.

¹⁶³ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ 1995, 45

Na rozkaz velitele tábora Flossenbürg měla být do dne 1. dubna 1945 utvořena ze spolehlivých říšských vězňů jednotka zajišťující pořádek, při evakuačních pochodech a střežení tábora. Skupina měla ke konci války v Litoměřicích asi 150 členů.¹⁶⁴

Tito dobrovolníci byli vyškoleni na táborovou stráž a jejich úkolem bylo vlastně zastávat práci dozorců, tzn. například doprovázet vězně do a z transportů, kterých stále přibývalo.¹⁶⁵

Vybraným vězňům bylo nabídnuto, aby v posledních měsících šli bojovat za Německo. Mnoho se jich přihlásilo a dostali tak své nové černé uniformy, jak vzpomíná Karel Táborský:

„Někdy koncem března nebo počátkem dubna volali všechny Němce k bráně. Dohadovali jsme se, co se asi bude dít. K ránu se vrátili. Vedle mne ležel jeden Němec, slušný, podle jeho vyprávění byl zavřen za to, že odmítl dát syna do Hitlerjugen. Říkal, že jim nabídli, aby šli bojovat za vůdce, za vlast. Dost jich poslechlo, dostali černé uniformy a prodělávali výcvik ve zbraní.“¹⁶⁶

Za tuto poslední službu měli dostat svobodu, mohli se volně pohybovat dokonce i vycházet z tábora.¹⁶⁷

Ačkoli se jednalo v podstatě stále o vězně, ani oni se nezdrželi krutostí ke svým spoluvězňům. Somogyi Sándor, maďarský Žid, vzpomíná na cestu, kdy měl být s několika dalšími odveden z litoměřického tábora do Terezína, a na chování dotyčných Čerkesů:

„Vzdálenost mezi oběma těmito koncentračními tábory byla, jak se mohu pamatovat asi 7 km. Tuto cestu jsme museli jít pěšky. Našimi strážci byli různí němečtí zločinci, spoluvězňové, které Němci ozbrojili. Tito ničím nezůstali v pozadí za ukrutností příslušníků SS nebo kápů. Ještě i nyní vidím obraz tohoto strašného pochodu. Stalo se, že vězňové, kteří byli do krajnosti vyhladovělí se sehnuli, aby si utrhlí nějaký kousek jetele a aby ho snědli a z tohoto důvodu několik vězňů vystoupilo z řady. Tito byli strážci transportu, německými zločinci z povolání, bez jakékoliv výzvy zastřeleni. Na této cestě, na těchto 7 km našlo smrt mnoho našich druhů, protože až na kost vyhublí lidé již nemohli chodit a buď padli, nebo zaostávali ze svých řad. Vůči zaostávajícím nebylo slitování.“¹⁶⁸

¹⁶⁴ LANGHAMEROVÁ 2009, 149-150

¹⁶⁵ TRHLÍNOVÁ 1975a, 64

¹⁶⁶ PT, sb. vzpomínek č. 188

¹⁶⁷ PT, sb. vzpomínek č. 335

¹⁶⁸ PT, sb. vzpomínek č. 550

Jedním z vysvětlení chování černé stráže může být i fakt, že byli vybíráni především z řad kriminálních vězňů.¹⁶⁹

Po osvobození byli někteří příslušníci této jednotky ihned zabiti ruskými vojáky.¹⁷⁰ Několik málo z nich bylo zatčeno a souzeno po válce Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích, ale většině se podařilo uprchnout a uniknout tak spravedlnosti.¹⁷¹

2.1.2. Zvěsti o likvidaci

Na jaře roku 1945 vyvstala pro nacisty další otázka, co s vězni v koncentračních táborech? Čísla uvádějí, že jich v lednu téhož roku v táborech pobývalo na 600 000 i více.¹⁷²

Mezi vězňenými panoval strach, že se nacisté budou ještě těsně před koncem mstít. Do řad těch, kteří prosazovali likvidaci všech zajatců, patřil například Eichmann. Druhým názorem, který zastával i Himmler, bylo nechat vězně naživu, protože se to v současné situaci zdálo výhodnější.

V Terezíně se počítalo s tím, že budou obyvatelé věznice vyvražděni. Zamýšlené plynové komory se, ale nepodařilo dostavět a ani hromadné vyvraždění Židů se nakonec neuskutečnilo.¹⁷³ Jak sám Heinrich Jöckel připouští, podobně jako továrna Richard, i Malá pevnost měla být vyhozena do povětří:

„Asi tři týdny před osvobozením při obvyklé poradě na Gestapu v Praze řekl mi Görke následující: Po provedení rozsudku, jak je uvedeno v otázce 30., měla být vyhozena do vzduchu celá terezínská malá pevnost. K tomuto účelu mělo být použito a zároveň bylo připraveno 300 mužů od SS Nachrichtenschule z Litoměřic. Zničení vězení mělo být provedeno vyhozením traskaviny do vzduchu a zapáleno. Rozkaz měl být vykonán, když ve lhůtě 12 ti hodinové neobdržím dálnopisem telefonem nebo rozhlasem jakýkoliv rozkaz nebo jiný příkaz nebo pokyn.“

¹⁶⁹ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ 1995, 45

¹⁷⁰ PT, sb. vzpomínek č. 335

¹⁷¹ LANGHAMEROVÁ 2009, 152

¹⁷² HES 2015,12

¹⁷³ HES 2015, 78-79

V rámci příkazu o zničení věznice se Jöckel, podle své výpovědi, sešel s vedoucími SS Nachrichtenschule z Litoměřic a společně se vydali na obhlídku pevnosti.¹⁷⁴

Terezínští vězni tedy nejspíš měli důvod se obávat, podobně na tom byli i obyvatelé litoměřického tábora, po kterém se na jaře roku 1945 roznesly zvěsti o tom, že nacisté mají plánu všechny vězně zlikvidovat:

„Když jsme se vraceli po práci do tábora, zpozorovali jsme prapor SS manů ve zbraní. Jeden z dozorců, bývalý letec, původem Slovák, mi po rozmluvě s jedním z SS-manů tohoto praporu řekl, abych si dal pozor, protože se může stát něco zlého.“¹⁷⁵

Jednou z rozšířených teorií byla možná exploze továrny Richard i s vězni nahnanými dovnitř. Někteří viděli, jak u vchodu do podzemí dělníci prováděly betonáže a tak uvěřili.¹⁷⁶ Vězni také viděli, jak nacisté vozí na Richard zvláštní podlouhlé bedny, nejspíše s materiálem pro přípravu odstřelu.¹⁷⁷ Jejich podezření na plánované vyhození továrny do povětří se nakonec potvrdily, jelikož i tady v Litoměřicích se vedení SS Führungsstabu B5 snažilo splnit rozkaz z Berlína, kdy měly být všechny zbrojní továrny raději zničeny, aby nepadly do rukou nepřítele.¹⁷⁸

Další zvěstí byla likvidace vězňů v továrně, ale ne výbušninami, nýbrž plynem. Po tom, co se tyto teorie roznesly, se vězni sami začali připravovat na odpor, v případě, že by nacisté své plány chtěli opravdu uskutečnit, jak vzpomíná Adolf Cejpek, měli v plánu se bránit vlastnoručně vyrobenými zbraněmi:

„10. dubna 1945 podle nařízení mají být všichni vězni nahnáni do podzemí, větrací otvory mají být ucpány a všechno živé zlikvidováno plynem. Pro tento případ jsme se připravovali na otevřený odpor. Z naší strany byl vypracován tento plán: vězni dosud zdraví a schopní obrany pochodovali by na konci každé řady. Na svahu, kde strážci pro úzkou cestu jsou nuceni jít těsně u vězňů, bude dán signál ke srážce. Pro tento účel jsme měli úzké dýky ve švech kalhot. Sám jsem jich vyrobil asi 20ks. O plánu věděli jenom vybraní lidé.“¹⁷⁹

Likvidaci vězňů potvrdil, podle táborového doktora Jana Nowaka, velitel tábora Karl Opitz, měl podle něj obavy z toho, že po osvobození bude ve městě příliš hladových

¹⁷⁴ ABS, fond 2M 11 293, Část výpovědi Jöckela, Internační tábor v Terezíně 6. 2. 1946.

¹⁷⁵ PT, sb. vzpomínek č. 517

¹⁷⁶ PT, sb. vzpomínek č. 494

¹⁷⁷ PT, sb. vzpomínek č. 471

¹⁷⁸ LANGHAMEROVÁ 2008b, 109

¹⁷⁹ PT, sb. vzpomínek č. 335

věznů, ale nakonec od plánu upustil a rozhodl se radši pro evakuaci vězňů.¹⁸⁰ I Opitz, který byl ve vedení tábora jen dočasně na dva týdny během nepřítomnosti K. Panickeho, tedy připouštěl, že ve štolách měly být vyskládané pancéřové pěsti, munice a traskaviny, a že se mezi příslušníky SS mluvilo o usmrcení vězňů právě v podzemí.¹⁸¹

Jistou útěchou mohlo být pro vězně i to, že své obavy svěřili českých civilním dělníkům a ti je ujistili, že k vyvraždění nedojde, jelikož spojenci varovali velitele táborů před možnými následky, pokud tak skutečně učiní.¹⁸²

2.1.3. Transporty

Spojenecká vojska postupovala Evropou a mnozí nacisté již přestali věřit na vítězství. Vyvstala pro ně otázka, jak se zachránit? Heinrich Himmler doufal, že se mu podaří vězně z táborů a ghatt použít jako rukojmí, vyměnit je. Ale to se mu nepovedlo.¹⁸³

Stále více táborů bylo osvobožováno. Nacisté se snažili zničit vše, co by je mohlo usvědčit ze zločinů spáchaných na vězňích. Proto již od listopadu roku 1944 přesouvali hromadně vězně a zajatce co nejdál od spojeneckých vojsk. Do rukou nepřítel nesmí přijít živý vězeň, předání koncentračních táborů se nebude konat, jak sám nařídil v lednu roku 1945 Heinrich Himmler.

A tak byli vězni evakuováni a cestou likvidováni. Formou likvidace se staly i hromadné transporty a tzv. pochody smrti, mnoho z nich směřovalo do nacisty stále okupovaného Československa.¹⁸⁴ Tyto evakuace byly známkou blížícího se konce války i pro jeho obyvatele, kteří těmto průvodům vězňů přihlíželi. Reakcí obyvatel byly spontánní demonstrace a poskytování pomoci.¹⁸⁵

Transporty a pochody se uskutečňovaly mezi tábory, ale často spíše kroužily bez cíle či řádu a v chladných zimních a jarních měsících, kdy nedostatečně oblečení vězni umírali na podchlazení. V důsledku přesunů docházelo k přelidnění táborů i

¹⁸⁰ PT, sb. vzpomínek č. 516. Karl Opitz se do Litoměřic dostal v lednu roku 1945 z Gross Rossenu, kde pracoval jako vedoucí kantýny SS, pozice, kterou zastával v Litoměřicích, pro něj znamenala povýšení a vnímal jí jako vrchol své kariéry. Viz. TRHLÍNOVÁ 1975a, 44

¹⁸¹ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

¹⁸² PT, sb. vzpomínek č. 513

¹⁸³ HES 2015,80

¹⁸⁴ VLK 2015—Václav VLK: Krvavé dozvuky války. 1945. Konec druhé světové války na českém území. Praha 2015, 36

¹⁸⁵ BRANDES 1999, 432

několikanásobně a šíření různých infekčních nemocí, které přinášeli nově příchozí.¹⁸⁶

S přesunem velkého počtu lidí nastal problém s jídlem, organizací a pohřbíváním zemřelých.

Vyčerpaní a nemocní vězni byli hnáni či převáženi v dobytčích vagoněch, přičemž často nedostali jídlo ani vodu, nesměli vyjít ven z vagonu a pro nedostatek místa se nemohli leckdy ani posadit.¹⁸⁷

Například z tábora Flossenbürg, jehož pobočkou byly i Litoměřice, bylo od dubna roku 1945, kdy se vedení rozhodlo celý tábor vyklidit, takto odvezeno či odešlo na 40 000 lidí směrem na jih.¹⁸⁸

Litoměřice byly místem, kam směřovaly transporty, které posléze pokračovaly většinou do blízkého Terezína. Průvody zubožených lidí vytvářely ve městě strach a napjatou atmosféru.¹⁸⁹ Již od února roku 1945, kdy přijel první evakuační transport s asi 1 000 vězni z Gross Rossenu byli obyvatelé Litoměřic svědky těchto průvodů zesláblých vězňů doprovázených dozorcí, kteří zabili každého, kdo zaostával či vybočil z řady.¹⁹⁰

Ovšem rekonstruovat a přesně určit všechny transporty, které vedly skrz Litoměřice v chaotickém období jara roku 1945, není možné, jelikož jich mnoho nebylo zdokumentováno ani v místě odkud vyšly, ani v místě, kde skončily.

Protože i litoměřický koncentrační tábor byl přeplněný, nově příchozí vězni neměli ani střechu nad hlavou¹⁹¹ a museli přespávat mezi baráky nebo ve štolách podzemní továrny.¹⁹²

Jelikož litoměřický tábor byl postaven za účelem ubytovat vězně pracující právě v továrně Richard, nemocní a práce neschopní byli proto často vybíráni do transportů do jiných, vyhlazovacích, zařízení, aby uvolnili místo těm, kteří by pracovat mohli. Transporty složené z těchto lidí začali nacisté vypravovat už v červenci roku 1944.

Na jaře roku 1945 se do tábora dostaly i první transporty žen z Osvětimi a Ravenbrücku. Mělo jich zde pobývat až 1 000. Již od počátku výstavby podzemní továrny je měla v plánu využít firma Osram v části RII. Byly pro ně vyhrazeny celkem 3 baráky.

¹⁸⁶ KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 356-357

¹⁸⁷ VLK 2015, 62-64

¹⁸⁸ Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945. Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora. KZ-Gedenkstätte Flossenbürg 2007, 63-64

¹⁸⁹ V literatuře se dokonce uvádí že, pouze v rozmezí několika dnů od 20. dubna roku 1945 do 5. května téhož roku zde mělo projít na 12 500 vězňů a zajatců. KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 357-360.

¹⁹⁰ TRHLÍNOVÁ 1975—Marie TRHLÍNOVÁ: Osvobození koncentračního tábora v Litoměřicích. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko XII, 1975, 22-23

¹⁹¹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 55

¹⁹² BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 4

O jejich odchodu neexistují téměř žádné záznamy.¹⁹³ Někteří vězni uvádí, že byly přesunuty do ghetta v Terezíně.

Na nově příchozí transport žen vzpomínají někteří vězni, popisují, že byly ostříhané, měly šátky na hlavách, byly hladové a tak se s nimi rozdělili o chleba a dokonce s nimi i obchodovali.¹⁹⁴

Ale jak jsem již psala v předchozích kapitolách, výroba v části RII nikdy nezačala a tak nebyly ženy pravděpodobně nikdy do továrny nasazeny. Měly za úkol nejspíše odklízet kamení poblíž stavenišť.¹⁹⁵

Evakuační transporty do Litoměřic přivázely vězně nemocné, podvyživené a slabé, ale ti prakticky ihned byli nahnáni na namáhavou práci do podzemní továrny. Mnoho jich proto krátce po příjezdu zemřelo:¹⁹⁶ „*Kolona, která se táhla od vlaku do tábora byla zbědovalá. Kdo měl ještě nějakou sílu, pomáhal nésti zemřelé.*“¹⁹⁷ Někteří vězni popisují, že průvody vězňů z a na nádraží měla dokonce doprovázet od začátku roku 1945 kapela, která hrála při jejich pochodu.¹⁹⁸

Ovšem vězni umírali i ve vagonech při cestě do nového tábora kvůli katastrofálním podmínkám:

*„V zcela uzavřených dobytčích vagoněch nás Němci natlačili do osmdesáti. Byli jsme skoro nazi a bez záchodu. V takovém zápachu jsme museli jíst a prožívat utrpení. Již jsme věděli, kam nás vezou a nikdo z nás si nečinil již žádné iluze. Viděli jsme jen záblesk z pušky a pak již nic. Takové myšlenky nás doprovázely a přece jsme zůstali naživu.“*¹⁹⁹

Chaos a dezorientace nacistů v důsledku postupující fronty způsobily, že některé transporty ani nevyjely z Litoměřic. Místo toho zůstaly otevřené vagony i s vězni stát na nádraží hodiny i dny, aby byli poté vězni odvedeni zpět do tábora.²⁰⁰ Jedním z důvodů proč vlaky nevyjely, stály nebo se brzy vracely zpět do tábora, byl i fakt, že trať byla v té době již bombardována spojeneckými letouny a značně poškozena.²⁰¹

¹⁹³ TRHLÍNOVÁ 1975a, 55- 61. V knize Tábory utrpení a smrti se dokonce uvádí, že se mělo jednat o 500-600 z velké části maďarských židovek ve věku od 21 do 28 let. Viz.

BUBENÍČKOVÁ/KUBÁTOVÁ/MALÁ 1969, 100

¹⁹⁴ PT, sb. vzpomínek č. 176

¹⁹⁵ BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995, 12

¹⁹⁶ ABS, fond 2M 11064. Protokol sepsaný u Pobočky státní bezpečnosti v Litoměřicích 10. 3. 1947.

Vypovídal Karel Urbánek, obviněný z příslušnosti k SS, práci dozorceho v KT LTM

¹⁹⁷ PT, sb. vzpomínek č. 452

¹⁹⁸ PT, sb. vzpomínek č. 451

¹⁹⁹ PT, sb. vzpomínek č. 916

²⁰⁰ PT, sb. vzpomínek č. 202

²⁰¹ ABS, fond 325-89-5. Záznam z výslechu svědka, Hrovat Ivan

Před koncem války se Němci pokusili transportovat celou táborovou nemocnici tzv. krankenrevier, ale také neúspěšně. Co se podařilo, byla evakuace židovských vězňů do Terezína,²⁰² ti byli táborovým rozhlasem vyzváni, aby se shromáždili na Apelplatzu a byly sepsány jmenné seznamy,²⁰³ do Terezína pak byli převáděni ode dne 26. 4. 1945 a krátce poté dne 30. 4. se uskutečnil zmiňovaný pokus o evakuaci nemocných vězňů, byli nahnáni do vagonů na nádraží a museli v nich zůstat do rána následujícího dne, kdy byli odvedeni zpět do tábora.²⁰⁴ Ze strany vedení to byl pokus o snížení úmrtnosti v táboře a zřejmě i o uvolnění místa pro práce schopné lidi.²⁰⁵

Jeden transport byl vyslán i po Labi, vezl vězně z různých táborů a skončil u Lovosic, kde byli mrtvý naházeni do řeky a zbytek vězňů se později rozutekl.²⁰⁶

V důsledku těchto zmatečných akcí a obav, které mezi vězni ohledně transportů z tábora panovaly, se vězni ze strachu, že budou při nich zlikvidováni, například hromadně postříleni, ukrývali a snažili se všemožně vyhnout evakuaci,²⁰⁷ to a ještě zvěsti o plánovaném vyvraždění všech obyvatel tábora a blížící se konec války, byly důvody, které přispěly k tomu, že stále více lidí se pokoušelo o útěk. Nadějnější se zdál útěk z pracoviště, kde nebyli vězni pod neustálým dohledem dozorců. Výhodu měli čeští vězni, kteří znali jazyk a místní krajinu.

Ovšem s plánovaným útekem bylo potřeba vyřešit především vzhled, jelikož ten by vězně venku okamžitě prozradil.²⁰⁸

První starostí bylo nechat se ostříhat dohola, protože vězni měli uprostřed hlavy vystříhaný nápadný pruh.²⁰⁹ Právě na rozkaz K. Opitze měla být všem vězňům vyholena uprostřed hlavy tato asi 4 cm široká pěšinka, aby byli okamžitě k rozeznání od civilního obyvatelstva.²¹⁰ Poté řešili své oblečení. Pokoušeli se sehnat si civilní šaty nebo alespoň odstranit z těch vězeňských označení.²¹¹

²⁰² PT, sb. vzpomínek č. 352

²⁰³ LANGAHMEROVÁ 2008, 102

²⁰⁴ TRHLÍNOVÁ 1975b, 23-24. Z tábora měl být vyslán nejméně ještě jeden transport s těžce nemocnými vězni a to na konci března, který skončil svou cestu v Bergen-Belzenu, vezl na 1000 lidí a úmyslem mělo být, aby nemocní cestou zemřeli. Viz. SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

²⁰⁵ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

²⁰⁶ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 322

²⁰⁷ PT, sb. vzpomínek č. 1224

²⁰⁸ MARJANKO 1990—Bedřich MARJANKO: Útěky vězňů z koncentračního tábora podzemní továrny Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 18, 1990, 64-66

²⁰⁹ PT, sb. vzpomínek č. 188

²¹⁰ SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

²¹¹ PT, sb. vzpomínek č. 201. Vězni nosili tzv. zebry, což bilo pruhované oblečení s příštým trojúhelníkem s písmenem národnosti vězně nebo barvou podle typu vězně, např. politický... Viz. PT, sb. vzpomínek č. 451

Pokud se útěk nezdařil, následoval trest. Obvyklým trestem bylo uvěznění v tzv. bunkrech po několik dní, kde byli chycení vězni bití.²¹² Bunkr tvořily dvě místnosti, kde v jedné seděl kápo a v druhé byl držen vězeň.²¹³ Nebo museli trestání ponižujícím a výsměšným způsobem stát celý den u brány bez vody a jídla s nápisem „*Ich bin wieder da*“ tedy „*Jsem stále zde*“.²¹⁴

Lidé si také našivali na oblečení čísla zemřelých spoluvězňů a tak byli vedení v seznamu mrtvých, ačkoliv byli stále naživu, ale vedle útěků to byl další možný způsob, jak se vyhnout zařazení do transportu.²¹⁵

2.1.4. Transport smrti

V posledních dubnových dnech nacisté plánovali evakuovat z tábora co nejvíce lidí. Za tímto účelem byli vězni sváženi do Lovosic a tam ve vagoncích čekali na nádraží několik dní, aby se posléze připojili k velkému transportu směřujícímu z několika německých táborů.²¹⁶ Transport měl 77 vagonů pro vězně a několik pro strážné a převážel téměř 4 000 lidí různých národností, přičemž asi 226 Čechů. Jeho cílem byl tábor Dachau.²¹⁷

Právě na tento transport, přezdívaný dnes „transport smrti“, a dobu strávenou na lovosickém nádraží vězni často vzpomínají a proto jsem rozhodla se zaměřit právě na něj:

„Při transportu nás odvezli na nějakou slepou kolej v Lovosicích vedle cukrovaru. Tam jsme stáli týden. Byl to ten nejhorší týden, který jsem v koncentracích prožil. Hlídala nás nějaká škola SS. Stríleli při každé příležitosti, jakmile se něco uvnitř vagonu hnulo... My jsme si udělali takovou stříšku z deky...“²¹⁸

Škola SS, o které vězeň Václav Petr mluví, byla zpravodajská škola SS z Litoměřic a v hlídání transportu se střídala s vojáky německé armády.²¹⁹ Během doby, kdy stály vagony na nádraží, bylo rukou těchto dozorců zastřeleno hodně vězňů, jak

²¹² PT, sb. vzpomínek č. 290

²¹³ LANGHAMEROVÁ 2009, 149

²¹⁴ PT, sb. vzpomínek č. 1346

²¹⁵ PT, sb. vzpomínek č. 743

²¹⁶ TRHLÍNOVÁ 1975b, 23

²¹⁷ PADEVĚT 2015—Jiří PADEVĚT: Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích. Praha 2015, 107-108

²¹⁸ PT, sb. vzpomínek č. 494

²¹⁹ TRHLÍNOVÁ 1975b, 23

vypověděl Oldřich Binar: „Při tomto transportu byl jsem svědkem hromadné popravky nejmíň 100 vězňů a to poblíže železniční trati u Lovosic.“

V případě, že byl hlášen nálet, utíkali vězni z vlaku:

„V nastalém zmatku se mnoho vězňů z našeho transportu pokoušelo o útěk a skrývali se v obytných domech vlevo od trati. Příslušníci SS tyto uprchlé vězně chytali a vodili je zpátky. Viděl jsem, jak tito věžňové museli si na poli vpravo od železniční trati vyhloubit dva velké hroby rozměrů asi 12x2 m. Potom si tito věžňové museli postupně stoupnout na okraj hrobů a příslušníci SS, mezi nimi jsem viděl i dozorkyně SS, stříleli tyto vězně z pušek a pistolí...“²²⁰

Po celou dobu nedostali vězni nic k jídlu ani pití, proto bylo s velitelem transportu sjednáno, aby jim mohl místní zahradník pomocí hadice poskytnout vodu. Po nocích se pravidelně ozývala střelba a nářek.²²¹

Dozorci vězně přinutili provádět nesmyslná „gymnastická cvičení“: „Padáme na kolena, ti kteří upadli, ty jsme prosili, aby si lehli před nás a jak tato strašná fraška pokračovala, esesáci za námi je odstřelili.“²²²

V okolí lovosické trati bylo po válce nalezeno 79 zemřelých vězňů v hromadných hrobech.²²³

Z Lovosic se po plánovaném připojení k transportu z dalších táborů, rozjel vlak směrem na Prahu. Především čeští vězni, protože znali okolí, využívali příležitosti a pokoušeli se o útěk, ačkoliv pokud byli zpozorováni, zahájila stráž okamžitě palbu.

Útěky začaly už v Bohušovicích nad Ohří a v Kralupech nad Vltavou,²²⁴ kde jim místní obyvatelé poskytli jídlo a oblečení, a jak popisuje Václav Petr, jeho samotného schovali do sklepa jednoho z domů a posléze si opatřil oblek s hákovým křížem a tak se mu z transportu podařilo uprchnout.²²⁵ V Kralupech se tak během půl dne, kdy zde vlak stál, podařilo utéci 50 věžňům.²²⁶

Vlak pokračoval dále, jak vzpomíná vězeň De Abrén José:

²²⁰ ABS, fond 325-23-1. Protokol o výslechu svědka Oldřicha Binara 29. 8. 1966, Praha

²²¹ MALÁ/KUBÁTOVÁ 1965—Irena MALÁ/Ludmila KUBÁTOVÁ: Pochody smrti. Praha 1965, 245

²²² PT, sb. vzpomínek č. 228

²²³ TRHLÍNOVÁ 1975b, 23

²²⁴ TRHLÍNOVÁ 1975b, 23-24

²²⁵ PT, sb. vzpomínek č. 494

²²⁶ PADEVĚT 2015, 108

„Tehdy jsme již pozorovali, že nádraží i obce, jež jsme míjeli, byly vyzdobeny českými vlajkami a ptali jsme se na důvod. Na jednom nádraží jsme se dozvěděli, že na tomto území válka skončila. Necháпали jsme tedy, proč jsme stále drženi v zajetí.“²²⁷

Další zastávkou vlaku byly Roztoky u Prahy. Vedení místního revolučního národního výboru začalo vyjednávat s veliteli transportu o pomoci vězňům. Velitel kupodivu souhlasil, ale zakázal jim vystupovat z vlaku. Nakonec vězni přeci jen vystoupili a dostali jídlo [19]. Na pomoci se kromě místních obyvatel podílel i Československý červený kříž. V noci z 29. na 30. dubna se podařilo s pomocí civilistů uprchnout 200 vězňům.²²⁸ Na tento transport vzpomínal i místní usedlík Jiří Bayer:

„Ačkoliv byl transport střežen vojenským doprovodem, pokusili jsme se s několika dalšími zjistit možnost odvedení vězňů přes bývalou zámeckou štěpnici za stodolou směrem k rybárně Hrubých. Stráže, které byli psychicky i fyzicky zdecimované, nereagovali zvláště při průjezdech vlaků a tím bylo možné fyzicky schopných několik vězňů odvést na přívoz a ukrytí do Klecan.“²²⁹

Přes den bylo sjednáno, že lidé ve vážném zdravotním stavu budou převezeni do provizorně zřízené nemocnice ve starobinci, jednalo se dohromady asi o 90 vězňů.²³⁰ O významné lékařské pomoci roztockých dobrovolníků vypráví MUDr. Rudolf Poledník:

„Každá domácnost se snažila něčím přispět. Slamníky, lůžkoviny, prádlo, mycí potřeby atd., léky a řada jiných nezbytných věcí. Je až neuvěřitelné, že jsme do večera měli ve starobinci uložených, převlečených, odvšivených, ošetřených a nakrmených asi 50 těžce nemocných, které většinou bylo při každé manipulaci třeba přenášet na rukou.“²³¹

Přesto, že konec války byl již velmi blízko a i sami dozorcí transportu to tušili, vlak jel dál. V Praze – Bubnech ho již očekávala skupina zdravotníků a podařilo se osvobodit asi 700 vězňů, kteří byli dopraveni do nemocnic.²³² Někteří z nich se po zotavení zapojili do Pražského povstání.

²²⁷ PT, sb. vzpomínek č. 228

²²⁸ PADEVĚT 2015, 108

²²⁹ Archiv střeďočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. Vzpomínky Jiřího Bayera na Transport smrti v Roztokách u Prahy 29. -30. 4. 1945

²³⁰ PADEVĚT 2015, 109

²³¹ Archiv střeďočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, 152, 153, Av 11/91, 38/2001. K relaci „Vlak smrti“-Dr. Rudolf Polendník, předneseno 16. února 1970

²³² TRHLÍNOVÁ 1975a, 63

Vězni doufali, že cesta tady už skončila a transport bude osvobozen, ale dozorcí se vrátili a vlak se opět dal do pohybu: „*Jaký úděs, jaké to zklamání...Jaké to bylo zoufalství, myslím, že jsem plakal.*“²³³

Transport plný nemocných a vyčerpaných vězňů směřoval do Olbramovic, kde SS-Hauptsturmführer Graun nařídil, aby vojáci do vagonů stříleli. Až s koncem války dne 8. 5. byla pout' transportu u Českých Budějovic ukončena. Stráže prchly a starost o zbylé přeživší převzal místní obyvatelstvo:²³⁴ „*Ptají se mě, zda si chci nechat své pruhované hadry, odmítám, tak se zbavuji své smutné minulosti.*“

V souvislosti s tím transportem je potřeba vyzdvihnout chování místních obyvatel obcí, jimiž vlak projížděl, kteří nebyli k utrpení vězňů lhostejní. Jak vzpomíná přeživší z tohoto transportu De Abrén José, lidé v zastávkách házeli do vagonů chléb, rozdávali čokoládu, polévku, bílou kávu, oblečení, poskytovali jim lékařské ošetření, umožnili útky...²³⁵

²³³ PT, sb. vzpomínek č. 228

²³⁴ TRHLÍNOVÁ 1975b, 24. Podle vězně De Abrén Josého měl být vlak osvobozen českými partyzány, kteří se dozvěděli, že jej nacisté hodlají vyhodit do povětří, Viz. PT, sb. vzpomínek č. 228 ale v jiné literatuře se uvádí, že transport osvobodily jednotky americké armády. Viz. Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945. Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora. KZ-Gedenkstätte Flossenbürg 2007, 66

²³⁵ PT, sb. vzpomínek č. 228

3. Události v květnu 1945

Měsíc květen začal důležitou a pro nepřátele nacistů radostnou událostí a to smrtí Adolfa Hitlera. Situace se, ale začala vyhrocovat dne 4. května, kdy jednotky ze zpravodajské školy SS z Litoměřic obsadily hranice protektorátu, a bylo jasné, že se nacisté jen tak nevzdají a neodejdou.²³⁶ Navíc hrozilo, že by mohli vyhodit litoměřický podmínovaný most do povětří.²³⁷

V sobotu dne 5. května se v Sudetami šířila zpráva o Pražském povstání. České obyvatelstvo zprávu přijalo s radostí, Němci byli naopak zaskočení, většina z nich nejspíš nečekala, že by došlo ze strany českého obyvatelstva k otevřenému odporu a tehdy si zřejmě plně uvědomili, že prohra Německa je nevyhnutelná.²³⁸

I do Litoměřic přicházela hlášení o strhávání německých vlajek a nápisů a vyvěšování těch českých. Od informátorů z městského úřadu dostávali členové RNV přesné zprávy o průběhu povstání v Praze a v návaznosti na to se snažili navázat styk s okolními národními výbory. Podařilo se jim spojit se s Bohušovicemi nad Ohří, ale ty jim nemohly poskytnout posily, jelikož jich samy měly málo.²³⁹

Právě Bohušovice, ač byly poměrně malou obcí, byly významné, protože představovaly poslední české město na hranicích Protektorátu a přijížděly sem na nádraží transporty vězňů určené do nedalekého Terezína. Možná právě to, že místní usedlíci byli často svědky průvodů zubožených vězňů a pomoc se jim stala jakousi samozřejmostí, udělalo z obce důležité místo.

Navíc měly Bohušovice spojení se dvěma místními odbojovými skupinami, s Předvojem z Roudnice nad Labem a partyzánskou skupinou kapitána Rudé armády Korsára ukrývající se v trávčickém lese a i s Nejvyšší radou pracujícího lidu a vojáků ČSR z Prahy.²⁴⁰

Ještě téhož dne 5. 5. bylo na schůzi členů litoměřického výboru rozhodnuto RNV rozdělit na okresní, tedy ONV, a městský, MNV, výbor.²⁴¹

²³⁶ MACEK 1965, 19

²³⁷ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Fond MNV, inv. č. 69. Kronika města Litoměřic I. 1945-1959

²³⁸ KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002, 374

²³⁹ MACEK 1946, 41

²⁴⁰ ŠKOBIS 1965—Richard ŠKOBIS: Vznik a činnost revolučního národního výboru v Bohušovicích nad Ohří. In. Vlastivědný sborník Litoměřicko 1-4/1965. Litoměřice 1965, 98-99

²⁴¹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 319

Dne 6. května byla příslušníky Revoluční gardy, vytvořené místopředsedou RNV, Rochovanským, tajně obcházená důležitá místa ve městě Litoměřice především sídlo Gestapa²⁴², posádky, koncentrační tábor, sklady a kasárna, aby se zjistil stav jejich obrany a ozbrojení.

K večeru přijely další německé jednotky a obsadily společně se zpravodajskou školou SS zákopy zbudované při nucených pracích a kulometná hnízda, což vzbudilo u obyvatel a členů výboru značné obavy. Část této nově příchozí armády, přesněji pancéřové brigády R3, ale ještě téhož dne odjela směrem na Prahu i s jednotkami SS.²⁴³

Následující den 7. května stále panovaly obavy z vyhození litoměřického mostu do vzduchu a rozšířily se neradostné zprávy o tom, že se pražské povstání rozpadá. RNV opět žádal Bohušovice o posily, ale ty nepřišly.

Město Litoměřice bylo mezitím rozděleno na několik částí²⁴⁴ a v každé byl ustanoven jeden vedoucí. V případě, že by nacisté most skutečně zničili, bylo vytvořeno signalizační spojení s národním výborem v nedalekých Českých Kopistech. Situaci komplikovaly kolony SS, které stále projížděly městem do Prahy pomoci potlačit povstání a hustý déšť, který ztěžoval práci českých hlídek a spojek.²⁴⁵

Dne 7. května byla v Remeši podepsána kapitulace jednotek Wehrmachtu na frontách, která se opakovala druhého dne na Stalinovo přání v Berlíně, bylo rozhodnuto, že 8. 5. 1945 ve 23:01h střeoevropského času válka definitivně skončí.²⁴⁶

Hned ráno dne 8. Května byli obyvatelé Litoměřic svědky přílivu německých dalších průvodů uprchlíků tentokrát z Protektorátu. Obava z vyhození mostu byla větší než kdy předtím a tak se místopředseda RNV Rochovanský pokusil vyjednávat o jeho zachování.

Byla svolána schůze výboru²⁴⁷, kde se probíraly podmínky kapitulace a další opatření. Podmínkou pro Němce byla bezpodmínečná kapitulace všech vojenských

²⁴² MACEK 1946, 41. Sídlo Gestapa se nacházelo v ulici Dlouhá třída v budově podniku Jas. Viz. SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Fond MNV, inv. č. 69. Kronika města Litoměřic I. 1945-1959

²⁴³ MACEK 1946, 41-42. Jednalo se o vojska skupiny armád tzv. „Střed“ též „Mitte“, jimž velel maršál Schörner. Jejich úkolem bylo zabránit postupu Rudé armády z východu a ze severu. Viz. SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Inv. č. 8996. 40 Výročí osvobození Litoměřicka Rudou armádou. Litoměřice 1985,7

²⁴⁴ MACEK 1946, 42. Macek v knize Litoměřicko v odboji z roku 1946 uvádí, že město bylo rozděleno na 6 částí, zatímco zpráva ONV v Litoměřicích vládě republiky Československé o obsazení okresu a města Litoměřic ze dne 25. 5. 1945 říká, že části byly 4

²⁴⁵ VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice

²⁴⁶ KNOPP 2007—Guido KNOPP: Osvobození. Konec války na západě. Praha 2007, 195

²⁴⁷ MACEK 1946 41-42. ONV se střídavě scházel střídavě v dílnách bratří Soubusty a Mikšíčka a Oldřicha Hromádky v ulici Stará Mostecká č. 5 a č. 8. Viz. VHA, fond Revoluční gardy. sign.

jednotek, vydání důležitých budov a koncentračního tábora a bylo také zaručeno, že s těmi, kdo se vzdají, bude nakládáno podle mezinárodního práva.

Rochovanský šel o kapitulaci vyjednávat do budovy posádkového velitelství, v budově byl svědkem horečného pálení dokumentů a příprav na obranu sídla. Velitel města plukovník Sperlich kapitulaci ani neodmítl ani nepřijal, tušil, že boj byl již zbytečný, ale měl také na paměti prohlášení Adolfa Hitlera, že velitel, který kapituluje, je velezrádce zasluhující smrt, proto slíbil Rochovanskému kompromis, že nebude nic podnikat. Odvolal se na krajské vedení NSDAP, které jediné podle něj mohlo rozhodnout o kapitulaci.

Ovšem plukovníkův zástupce major Schneider měl na situaci jiný názor a byl rozhodnutý se vzdát podobně jako většina mužů ze zbylých německých jednotek ve městě.²⁴⁸

Krajské vedení NSDAP kapitulaci odmítlo s tím, že již nemá žádnou moc. Na Landrátu SS-Bannführer W. Illing se také odmítal vzdát, ale po tom, co se dozvěděl, že zbylé jednotky Wehrmachtu ve městě nebudou klást odpor, požádal o čas na rozmyšlení se.²⁴⁹

Revoluční garda zatím začala obsazovat některé domy a strategicky významná místa a k radosti všech odpoledne vedení Landrátu oznámilo, že podmínky kapitulace přijalo a tak RNV obsadilo i jeho budovu. Vše vypadalo nadějně, že město se podaří předat celé a bez problémů.

Byl zřízen výbor, který měl převzít kontrolu nad koncentračním táborem a postarat se o vězně. Ve městě byly vyvěšeny české vlajky, němečtí obyvatelé nesměli vycházet, a pokud museli tak jen s bílými páskami a museli na svých domech vyvěsit vlajky bílé. Vyrobili si však tajně pásky červenobílé, které nosilo osazenstvo NV a Národních bojovníků, aby se mohli volně pohybovat po městě, což se jim později vymstilo.

241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice. A také v již zmiňovaném žitenické zámku, sídle počátečního odboje. Viz. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 320

²⁴⁸ MACEK 1946, 42-44. Ve městě Litoměřice bylo v té době 2 000 mužů z řad Wehrmachtu, 1 000 členů SS, členové Gestapa, dozorcí KT, SA, policie, Volkssturm.... Celkem se uvádí, že Němci ve městě disponovali 3 500 ozbrojenými muži. Viz. Macek 1965, 21 Zatímco NV disponoval ke dni 5. 5. jen 70-80 členy, proto bylo potřeba opatrnosti v dalším jednání. Výhodou bylo, že skromné počty členů NV se podařilo před Němci utajit, ti tedy neměli ponětí jak je výbor silný. Viz. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 320

²⁴⁹ MACEK 1946, 43-44. Zástupci Landrátu se podivovali nad tím, jak může podle nich 10% českého obyvatelstva okresu Litoměřice žádat o předání politické správy do svých rukou. Viz. VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice. Sídlu litoměřické NSDAP bylo v ulici Velká Krajská č. 1. Viz. KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 321

Příjezd Rudé armády byl očekáván každou chvílí a tak byla vyslána delegace k terezínské křižovatce, aby se s armádou spojila, aby armáda mohla obsadit město, ale to se nepodařilo, jelikož ruské jednotky v tu chvíli spěchaly do Prahy.

Němečtí vojáci začali pomalu ustupovat a prchat do okolních lesů a přes litoměřický most, kde se střetli s vracející se delegací, a došlo k potyčce a ke střelbě. Jeden člen delegace byl zabit a druhý postřelen.

Do města k večeru opět začaly najíždět obrněné vozy SS.²⁵⁰ Dva vozy se podařilo zničit, ale to Němce nezastavilo a německým jednotkám se podařilo projet. Obsadili most, opevnili se ve městě a hlídky Revoluční gardy byly nuceny se stáhnout do budov a zabarikádovat se.

Z ulic se ozývala se střelba a několik lidí bylo zabito především z řad německých obyvatel, kteří na sobě naneštěstí měli již zmíněné červenobílé pásky.

Národní výbor se pokoušel vyjednávat, což se nakonec podařilo a střelba po čase k úlevě všech ustala. Dva členové výboru byli odvezeni do budovy velitelství SS k poradě. Velitel SS vyhrožoval zničením české posádky i celého města, ale po tom co mu byla podána falešná zpráva o příjezdu Rudé armády, ustoupil od plánu pomsty na českém obyvatelstvu města. Bylo vyjednáno příměří do rána druhého dne.²⁵¹

Dne 9. Května se německé jednotky stáhly z města a odešly směrem na sever a zanechaly za sebou zbraně, výstroj, dokumenty i vozidla. Město bylo plně v českých rukou, byly vyvěšeny bílé a československé vlajky.²⁵²

Litoměřický most byl nakonec zachován, stejně jako železniční most a splav v Lovosicích, které byly také obloženy výbušninami a připravené ke zničení, ale protože zbytky německé armády potřebovaly rychle a bez problému odjet pryč, od vyhození těchto strategických míst do vzduchu, proto nakonec upustili.²⁵³

²⁵⁰ MACEK 1946 44-47. Jednalo se o zbylé jednotky Zpravodajské školy SS. Střílely také po kulometech a bílých vlajkách v oknech domů a měly značnou přesilu nad českými jednotkami. Viz. VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice

²⁵¹ MACEK 1946, 47-49. Důvodem pro toto příměří mohlo být i to, že Němci již věděli o kapitulaci podepsané v Remeši a o tom, že litoměřický most je pro již jedinou možnou únikovou cestou, jelikož mosty v Ústí nad Labem, Roudnici nad Labem a Mělnice byly obsazené povstanci či pod palbou sovětských vojsk a tak se tímto krokem snažili získat čas pro útěk zbytků německých jednotek. Viz. MACEK 1965, 28

²⁵² MACEK 1946, 47-49

²⁵³ LANGHAMEROVÁ 2008b, 110

3.1. Příjezd lékařů do Terezína

Začátkem měsíce května byli z věznice Malá pevnost propuštěni vězni nakažení TBC. Několik z nich se dostalo do Bohušovic, kde jim byla poskytnuta pomoc, jiní byli odvezeni do Prahy.

Další den bylo v kartotéce vyhledáno více jak 50 osob, a ty byly popraveny. Což vzalo vězňům Malé pevnosti naději na brzké osvobození. Z roudnické nemocnice přijela skupina lékařů, aby zjistila poměry ve věznici a zorganizovala pomoc vězňům, velitel Malé pevnosti nebyl přítomen a tak se jim podařilo prosadit si přístup. Vezli sebou množství léků a v následujících dnech začali s léčbou především tolik obávaného a rozšířeného tyfu.

Ve čtvrtek 4. května byla situace napjatá, vězni netušili, co s nimi bude a podobně jako v Litoměřicích i tady připravovali případnou obranu. Naděje přijela v podobě kolony lékařů pod záštitou Mezinárodního červeného kříže. Velitel pevnosti H. Jöckel vjezdu kolony nebránil. Zdravotníci měli namířeno hlavně na IV. dvůr, kde byl tyfus nejvíce rozšířen. Ženy odešly do ghetta,²⁵⁴ jelikož v jejich celách zdravotníci potřebovali zřídit další lůžka pro nemocné a již odvěšené vězně.²⁵⁵ Jednalo se o lékaře České pomocné akce, kteří o několik dní později působili také v litoměřickém táboře.²⁵⁶

Přesto, že byli lékaři vpuštěni do pevnosti, válka ještě neskončila a pracovní komanda nastoupila 5. května i tak do práce. Přes den bylo propuštěno několik dalších vězňů a Němci začali balit a nakládat, to co nestihli spálit, připravovali se k odchodu.

Po čtvrté hodině odpolední předal Heinrich Jöckel správu Malé pevnosti definitivně do rukou Dr. Drdka, vedoucího zdravotnické kolony, a v 9h večer již všichni dozorcí odjeli. Okamžitě byla přijata opatření, aby se zabránilo rozšíření nemocí.²⁵⁷ Tomu se ovšem zcela nepodařilo zabránit a nebezpečí nákazy přetrvávalo i několik týdnů po konci války, kdy Terezín spravoval nově vytvořený národní výbor.

Nad věznicí zavlála žlutá vlajka signalizující infekci a vlajka Červeného kříže. Byly rozestavěny hlídky, aby udržely bezpečnost, a několik stovek lidí bylo přemístěno, stejně jako ženy, do ghetta. Projednával se postup postupného propouštění vězňů.

²⁵⁴ MACEK 1946, 28-31

²⁵⁵ KYPR 1950, 81

²⁵⁶ LANGHAMEROVÁ 2008b, 108

²⁵⁷ MACEK 1946, 31-32. Názory na činnost Mezinárodního Červeného kříže se poněkud liší. Delegát MČK Paul Dunant Terezín navštívil již v dubnu a byl obviňován, že byl na straně nacistů a několik jich ukrýval, a že o vězně v Malé pevnosti se příliš nezajímal. Viz. KULIŠOVÁ 1956, 55

Dne 6. května byla v bývalých SS kasárnách zřízena nemocnice o 130 lůžkách se samostatnou kuchyní. Byly upravovány cely a přivezeny rozhlasové přijímače, aby mohli všichni poslouchat zprávy o Pražském povstání. V kuchyni bylo potřeba více personálu a tak byli najímáni dobrovolníci a bylo potřeba také zajistit stravu pro téměř 6 000 lidí.

Vězni ovšem chtěli hlavně pryč, nechtěli čekat, až jim jejich zdravotní stav dovolí odejít domů, snažili se utíkat přes valy, ale mimo město se stále pohybovaly kolony německých jednotek a tak byl útěk velmi riskantní.

O den později 7. Května se centrum pomoci pomalu přesunulo z Malé pevnosti do města, bývalého ghetta. Proudili sem tou dobou už i vězni z litoměřického tábora [20].

V den kapitulace skrz Terezín projížděly tanky Rudé armády, ale nezůstaly, jelikož měly namířeno do Prahy.²⁵⁸ V okolí města se stále pohybovaly zbytky SS a tak bylo zakázáno zdržovat se v průchodech, u oken, rozdělovat otevřený oheň...Až dne 9. května dorazily ruské jednotky do samotné věznice [21].²⁵⁹

Přese všechnu snahu lékařů a příjezd Rudé armády situaci zhoršovaly transporty, které se v prvních květnových dnech stále pohybovaly po tratích a postupně přijížděly do Terezína a přivážely lidi nemocné a na pokraji smrti, většina z nich nemluvila česky a jazyková bariéra komplikovala práci zdravotníkům.²⁶⁰

3.2. Poslední apel a rozpuštění litoměřického tábora

Vězni schopní práce v Richardu a patřící do komanda Elsabe do již popsaných transportů zařazování nebyli. Výroba v podzemní továrně musela pokračovat a tak chodili do práce ještě v prvních květnových dnech. Zbytky civilních dělníků odešli už dne 2. 5., ale vězni pracovali až do dne 5. 5.²⁶¹ Nicméně tempo výroby se značně zpomalilo, jelikož vázl přísun materiálu a odvoz hotových výrobků.²⁶²

²⁵⁸ MACEK 1946, 28-35

²⁵⁹ ADLER 2003, 278

²⁶⁰ JAROŠOVÁ 1974—Jindra JAROŠOVÁ: Terezín v roce 1945. In. Terezínské listy č. 4/1974. Terezín 1974, 21. Problémy s tyfovou nákazou byly i v zahraničních táborech. Například v Bergen-Belsenu, kde zůstávala vysoká úmrtnost i po osvobození a kde byl navíc problém s dodávkami pitné vody a osvětlením, což znemožňovalo péči o nemocné v noci. Viz. CELINCAK 2015—Mark CELINCAK: Distance from the Belsen Heap. Allied Forces and the Liberation of a Nazi Concentration Camp. University of Toronto Press 2015, 61

²⁶¹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 64

²⁶² PT, sb. vzpomínek č. 352

V předešlých dnech již vězni tušili, že konec musí přijít každou chvíli, ale přesto museli stále docházet na denní a noční směny:

„...výstřely tesáků, honění na apel, formování pracovních komand a znovu do práce. Strašné rozčarování. Ještě není konec války. Ale jak dlouho chybí do konce? Konec se však nepochybně blížil. Při práci nás nikdo nepopoháněl. Pracovali civilní němečtí dělníci. Naslouchal jsem jejich rozhovoru...Byli si jistí, že Hitler nežije, ale sami nevěděli, jakou smrtí sešel.“²⁶³

Konec se tedy blížil, ale vše šlo příliš pomalu, velitelství tábora se dlouze radilo a vězni netušili, co s nimi bude.²⁶⁴ Velitel tábora Brückner odjel do Prahy a vedení tábora se ujal Lagerführer Panicke.²⁶⁵

Dne 5. 5. se pracovní komanda vrátila z ranní směny již ve 12h.²⁶⁶ Pro vězně to bylo překvapivé, protože obvykle se vracela až večer.²⁶⁷ Místo běžného „Heil Hitler“ se s nimi dozorce rozloučili slovy „Auf Wiedersehen“.²⁶⁸ A poté vězni nastoupili na svůj poslední apel, kde Panicke mimo jiné prohlásil i to, že má příkaz k vyvraždění vězňů, ale neprovede to, pokud se vězni budou chovat klidně.²⁶⁹ Na jeho poslední slova vzpomínal Vlastimil Všianský:

„Ten den odpoledne se konal v nezvyklou dobu na dvoře kasáren apel, jehož se zúčastnili i vězni pracující v Elsabe. Obvyklé řvaní Achtung, „Hützen ab!“ se neozvalo. Místo toho lágerfíra oslovil shromážděné vězně „Meine Herrn, válka skončila, Hitler je mrtev, Německo kapitulovalo na všech frontách, tábor se rozpouští, budete propuštěni.“ Odezva na těch několik vět byla veliká.“

Vyhladovělí vězni se po slovech velitele tábora vrhli na sklad kuchyně a začali rabovat.²⁷⁰ Jak vzpomíná T. G. Weeting, ačkoliv jídla pro vězně bylo málo, pro dozorce již nikoliv:

„Rabovali SS zásoby a běželi pryč z tábora, naloženi a zatíženi masovými konzervami a velkými bochníky chleba. Sám jsem skladiště potravin neviděl, ale vzhledem k tomu, co sebou tisíce vězňů vlekly, musely tam být velké zásoby potravin.“²⁷¹

²⁶³ PT, sb. vzpomínek č. 503

²⁶⁴ PT, sb. vzpomínek č. 451

²⁶⁵ PT, sb. vzpomínek č. 509

²⁶⁶ TRHLÍNOVÁ 1975a, 64

²⁶⁷ PT, sb. vzpomínek č. 742

²⁶⁸ PT, sb. vzpomínek č. 503

²⁶⁹ PT, sb. vzpomínek č. 1887

²⁷⁰ PT, sb. vzpomínek č. A7721

²⁷¹ PT, sb. vzpomínek č. 1346

Jiní vyhazovali do vzduchu misky a podobné věci, které měli u sebe.²⁷² Podle bývalého vězně Klemenčiče se dokonce podařilo vyrazit táborová vrata.²⁷³ Někteří vězni se i začali chovat vůči dozorcům drze.²⁷⁴

Strážní jednotka zakročila a několikrát vystřelila, bylo zabito několik vězňů.²⁷⁵ Lidé byli nahnáni zpět do baráků a byl obnoven starý pořádek.²⁷⁶

„Zase jsme byli zavřeni v našem baráku za dráty a mezi ostatní vězně jsme nemohli. Prý se piší Entlansungy. K jídlu nic, zhola nic. K čemu Entlansungy, už je čas jít domů. Myšlenky radostné a při tom hladu i černé se střídají.“²⁷⁷

Každý druhý vězeň byl vybrán jako rukojmí, bylo utvořeno několik řad na dvoře a na střechy budov postaveny jednotky SS s kulomety s tím, že pokud bude Němcům zkriven vlas na hlavě, budou všichni postříleni. Tak museli někteří vězni v noci z 5. na 6. května stát na dvoře pod hrozbou smrti a čekat, co se bude dít dál.²⁷⁸

Mezitím dozorcí horlivě sepisovali propustky. Bylo slíbeno, že vězni budou propuštěni i s propustkami,²⁷⁹ aby se dostali domů. Nejdříve měli odejít Češi, Němci, Jugoslávci a několik Poláků.²⁸⁰ Ale protože Lagerführer neměl dostatek personálu, psali si propustky někteří vězni sami a on je jen podepisoval.²⁸¹

Tento postup Lagerführer zdůvodnil tím, že nemůže pustit všechny vězně najednou, aby nedošlo k hromadnému rabování ve městě, aby se nepřidali k Pražskému povstání.²⁸²

Dne 7. 5. dozorcí opustili kulomety a jednotky SS z tábora odjeli,²⁸³ v táboře zůstali jako dozorcí němečtí vězni²⁸⁴ již zmínění „Čerkasové“.²⁸⁵ Ještě předtím než

²⁷² PT, sb. vzpomínek č. 677

²⁷³ PT, sb. vzpomínek č. 742

²⁷⁴ PT, sb. vzpomínek č. 200

²⁷⁵ PT, sb. vzpomínek č. A7721

²⁷⁶ PT, sb. vzpomínek č. 352

²⁷⁷ Entlansungy myslí vzpomínající propustky. Viz. PT, sb. vzpomínek č. A7721

²⁷⁸ Ze strany dozorců to byl strach a také reakce na povstání probíhající dny v Praze. Viz. ABS, fond 325-23-1, Protokol k výslechu svědka Vladimíra Dostála

²⁷⁹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 64

²⁸⁰ ABS, fond 325-23-1, Protokol k výslechu svědka Josefa Vymětalíka 16. 8. 1966, Ostrava

²⁸¹ PT, sb. vzpomínek č. 1346

²⁸² PT, sb. vzpomínek č. A7721. Obava Lagerführera z toho, že by se propuštění vězni mohli obrátit proti okupantům, byla oprávněná. Například z Dachau ke konci války uprchlo několik vězňů, aby se posléze přidali k místní odbojové skupině a pomáhali svrhnout nacistické vůdce a zachránit tím město od plánované destrukce. Viz. MARCUSE 2001—Harold MARCUSE: Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp 1933-2001. Cambridge 2001, 50

²⁸³ ABS, fond 325-23-1. Protokol k výslechu svědka Vladimíra Dostála. V tento či následující den mělo být v táboře dokonce spatřeno auto se znakem Červeného kříže, přičemž jeho posádka měla mluvit s velitelem tábora. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 1346

²⁸⁴ ŽMP. Přepis rozhovoru s Petrem L. kazeta 046, 1991

²⁸⁵ Viz. kapitola „Vězni dozorcí“

Lagerführer Panicke odjel, slíbil kápům propuštění a ať si přinesou vše cenné. V kanceláři je přinutil všechny cennosti vydat a také odjel.²⁸⁶

Po odjezdu příslušníků SS a praktickému rozpuštění tábora se vězni, kteří byli dost silní, začali potulovat po táboře, rozdělávat ohně, opékat brambory²⁸⁷ a pálit palandy z bloků.²⁸⁸

Obraz litoměřického tábora mohl být v této době podobný jako v jiných táborech: Přeživší obklopení zemřelými spoluvězni v barácích i venku, poznamenání hladověním a týráním a hledající kus chleba, se potáceli táborem zamořeným infekcemi a jejichž chůze často spíše než lidskou připomínala chůzi zvířete.²⁸⁹

Ve dnech 7. a 8. května byli zbylými vojáky vězni potupně po skupinách převáděni k litoměřickému mostu, počítalo se s tím, že budou pokračovat do nedalekého Terezína, který byl již pod správou Mezinárodního červeného kříže.²⁹⁰

Někteří vězni nevěřili, že budou skutečně odvedeni k mostu a rozhodli se opustit tábor na vlastní pěst. Jejich cesta poté směřovala do města Litoměřice.²⁹¹

Ale dozorcí svůj slib dodrželi a stráž skutečně začali skupinky odvádět. Přesto se vězni stále obávali, že budou zastřeleni cestou.²⁹² Sebou někteří dostali i jídlo na dva dny.²⁹³

Když dorazil k mostu, ozbrojený doprovod se s nimi nebývale zdvořile rozloučil a popřál jim šťastnou cestu, což je velmi překvapilo.²⁹⁴ Někteří strážní se nepozorovaně vzdálili:

„Když zadní soudruzi, kráčející v koloně zpozorovali, stráž zmizela, ihned nám to oznámili a tu začal náš jásot. Začali jsme se navzájem líbat, blahopřáli si k osvobození.“

²⁸⁶ PT, sb. vzpomínek č. 335

²⁸⁷ PT, sb. vzpomínek č. 451

²⁸⁸ PT, sb. vzpomínek č. 200

²⁸⁹ CELINŠAK 2015, 66-67

²⁹⁰ Příčinou proč dozorcí nakonec upustili od plánovaného vyvraždění všech vězňů a rozhodli se je místo toho propustit, byl fakt, že po dobytí Berlína a kapitulaci armády v severozápadním Německu, zůstali Čechy jednou z posledních bašt německých vojenských jednotek, tábor samotný sice nebyl v dosahu fronty, ale již 2. 5. Terezín obsadil MČK a několik dní na to vypuklo povstání v Praze. A tak se Němci ocitli v jakémisi obklíčení a netroufli si na likvidaci vězňů. Viz. TRHLÍNOVÁ 1975, 64-65

²⁹¹ PT, sb. vzpomínek č. 503

²⁹² PT, sb. vzpomínek č. 451

²⁹³ PT, sb. vzpomínek č. 352

²⁹⁴ PT, sb. vzpomínek č. 2005

A tak se vězni konečně ocitli venku z tábora, daleko od všech jeho hrůz: „Byli jsme šťastni, když jsme viděli baráky daleko za námi, vzdor tomu, že ještě nebylo zcela jisté, kdo nápornou cestu přečká. Měli jsme jen jedno přání, domů!“²⁹⁵

Ale ne všichni reagovali na osvobození jásotem a radostí, především ti, kteří byli věznění po delší dobu, nemohli pochopit, že svoboda, po které tak dlouho toužili a den, který si tolikrát představovali, konečně nadešly. Že se mohou již volně pohybovat a už nikdy neuslyší za zády řev dozorců. Začala pro ně doba, kdy se museli naučit opět se radovat a také jak se stát zase lidmi.²⁹⁶ Symbolickým mezníkem těchto dvou životních období, věznění a svobody, pro vězně litoměřického tábora by mohla být právě cesta přes labský most:

„ Jsme volni-svobodni. To nebyla jen svoboda, která na nás za mostem čekala, to byla naše česká vlast, naše krásná, šest roků těžce zkoušená domovina, to bylo napjaté očekávání na shledání s rodinou, přáteli.“²⁹⁷

Za mostem byli již bývalí vězni buď odkázáni sami na sebe, nebo je převzala Česká národní stráž a doprovodila do Terezína:²⁹⁸ „Přešli jsme most a pořád jsme nemohli uvěřit, že jsme svobodní.“²⁹⁹

Ti, kdo v koncentračním táboře zůstali, byli vězni ležící na revíru, který se několik dní předtím Němci neúspěšně pokusili evakuovat. Dopadlo to tak, transport nevyjel, vězni z nemocnice strávili noc ve vagonech a ráno byli nahnáni zpět.³⁰⁰ Bylo zde přibližně 1 200 nemocných, zraněných a nakažených lidí, na které čekalo ještě několik dní strávených v táboře.³⁰¹ Vycházející skupiny vězňů je pozorovaly s lítostí, že nemohou jít také domů.³⁰² Táboroví lékaři řešili co s Krankenrevierem plným nemocných a ještě před koncem války se odvážili ho přejmenovat na „Nemocnici bývalých válečných vězňů v Litoměřicích“. Dokonce plánovali celý revír přesunout do zdravotnického zařízení pro členy SS, které bylo lépe vybavené.³⁰³

²⁹⁵ PT, sb. vzpomínek č. 916

²⁹⁶ FRANKL 2006—Viktor E. FRANKL: A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor. Kostelní vydří 2006, 100-102

²⁹⁷ PT, sb. vzpomínek č. A7721

²⁹⁸ PT, sb. vzpomínek č. 921

²⁹⁹ PT, sb. vzpomínek č. 1224

³⁰⁰ PT, sb. vzpomínek č. 505

³⁰¹ TRHLÍNOVÁ 1975a, 65

³⁰² PT, sb. vzpomínek č. 503

³⁰³ LANGHAMEROVÁ 2008, 104

3.2.1. Cesta městem

Ne všichni vězni směřovali za most do Terezína, někteří se vydali do města Litoměřice a právě jejich vzpomínky nejlépe vykreslují tamější napjatou situaci těsně před osvobozením. Ačkoliv v oknech vlály první bílé vlajky, z krematoria stále stoupal kouř.³⁰⁴

Ve městě bylo rušno, pohybovali se po něm ozbrojení členové SS, někteří drželi v rukou kufry a chystali se na útěk:

„Náměstí v Litoměřicích poskytovalo toho dne neobvyklý pohled. Všichni vyšli ven. Náměstím projížděla německá policie na koních, po zuby ozbrojená a připravená každou chvíli střilet. Ve výlohách obchodů portréty Roosewelta, Jiřího VII., Stalina, Masaryka a Beneše. U ústí ulic na náměstí stáli mladí Češi s pásky ČK, kteří rychle lovili vězně z tábora a vedli nás do kuchyně. Obdivoval jsem chladnokrevnost Čechů, kteří se zdržovali jakýchkoli výkřiků na adresu německé policie nebo jakéhokoli gesta, které by mohlo zbytečně v poslední chvíli způsobit oběti na životech nebo zdraví.

Češi, ač byli stále v ohrožení německých vojsk, se snažili vězňům všemožně pomáhat, rozdávali chleba a polévku, připravili noclehy a odváděli je k lidem ochotným poskytnout jim přechodné ubytování.

Takto se vězeň Robert Niesyt dostal k hospodáři za městem, kde měl po několika letech příležitost se pořádně umýt a najíst. Nikdo na něj nekřičel, nikdo ho nepopoháněl.

Ačkoliv věděl, že po tak dlouhé době hladovění je nebezpečné spořádat velké množství jídla, nemohl si pomoci a několikrát si řekl o přídavek polévky.³⁰⁵ Což byl u lidí propuštěných z koncentračních táborů běžný jev, že hodiny i dny jen jedli a postupně se při tom i rozpovídali o dnech strávených v zajetí, mluvili horečně a dlouho, aby se osvobodili od tlaku, který museli snášet.³⁰⁶

Ve městě byli, ale i lidé, kteří tvrdili, že o utrpení vězňů neměli tušení: *„Jedna plačící paní nám říkala: To jsme nevěděli. Na to jsem odpověděl: Škoda, ale už je pozdě.“*³⁰⁷ Co jiného zbývá člověku, který po tom všem čím si prošel, od okolí slýchá podobné věty a zjistí, že mu lidé nedokážou nabídnout více, než že po těchto slovech uchýlí k zahořklosti.³⁰⁸

³⁰⁴ PT, sb. vzpomínek č. 168

³⁰⁵ PT, sb. vzpomínek č. 503

³⁰⁶ FRANKL 2006, 101-102

³⁰⁷ PT, sb. vzpomínek č. 1346

³⁰⁸ FRANKL 2006, 104

Prvotním cílem vězňů, především hluboce věřících, po propuštění byl i litoměřický kostel:

„Vešel jsem s Francouzem do jednoho kostela u náměstí a tam jsme prosili a děkovali. Kostel byl přeplněn prosícími polskými vězni. Prosili s oběma rukama nahore. Bylo dojmavé se na to dívat.“³⁰⁹

Poté, co kdosi za kostelem vykřikl, že Rusové přicházejí, bývalí vězni utíkali k litoměřickému mostu ve snaze přejít přes Labe dříve, než jej Němci vyhodí do povětří.³¹⁰

3.2.2. Cesta od mostu

Za mostem se vězňů ujímaly nejen české hlídky, ale i civilisté, ale těm vězni příliš nevěřili, protože všude bylo stále mnoho německých vojáků.³¹¹

Právě kolony prchajících nacistů byly důvodem, proč většina propuštěných vězňů zvolila raději pole a postranní cesty:

„Když se naše skupina vzdálila o několik set metrů od silnice, uslyšeli jsme salvy z kulometů. Později vyšlo najevo, že u hlavní silnice číhali SS mani, kteří pálili do vězňů, jen údajně propuštěných na svobodu.“³¹²

Cesta do Terezína byla lemovaná ostnatým drátem a u vjezdu do města stála česká hlídka, která z důvodu karantény nedovolovala lidem procházet [22]. Proto propuštění vězni, kteří nebyli nakaženi tyfem či jinou nemocí, mířili do okolních vesnic. Cestovali po malých skupinkách či dvojicích a většinou po opuštěných polních cestách.

Vesnice byly již vyzdobené českými a rudými vlajkami a pohybovali se po nich místní obyvatelé se zbraněmi v rukou. V místních hostincích dostávali vězni najíst.³¹³

³⁰⁹ PT, sb. vzpomínek č. 1346. Mohlo se jednat o kostel Všech svatých, který stojí na konci Dlouhé ulice při jejím vyústění do náměstí.

³¹⁰ PT, sb. vzpomínek č. 1346. Jednalo se nejspíše o planý poplach, protože v době, kdy Rusové do města skutečně vstoupili, byly německé jednotky již pryč. Viz. kapitola „Události v květnu 1945“.

³¹¹ PT, sb. vzpomínek č. 1236

³¹² PT, sb. vzpomínek č. 1224. S tvrzením, že by nacisté stříleli do vězňů i za mostem, jsem se setkala pouze ve výše citované vzpomínce Konrada Romancyka, přičemž o sám podobného incidentu nebyl svědkem. Je tedy možné, že šlo pouze o smyšlené vysvětlení střelby vyplývající ze strachu propuštěných vězňů.

³¹³ PT, sb. vzpomínek č. 2005

3.2.3. Karanténa v Terezíně

Vězně z litoměřického tábora, kteří se dostali do Terezína, zastavili české hlídky u vstupu a museli projít procesem odvšivení.³¹⁴ Několik dní poté museli strávit v karanténě, aby se předešlo dalšímu šíření infekčních nemocí.

Bylo jim také vyměněno oblečení. Vzhledem k velkému počtu lidí a nedostatku potřebného materiálu se využívalo cokoliv, a tak nově příchozí dostali staré šaty po židovských vězňích.³¹⁵

Kromě nedostatku materiálu byl také problém, kam další a další přicházející propuštěné vězně umístit. Dočasně noci trávili v umrlčí komoře, později byli přesunuti do prostornějších baráků,³¹⁶ ale nocovalo se například i v kapli v synagoze.³¹⁷

Po uzdravení a propuštění z nemocnice mohl později dotyčný odejít domů, přičemž na cestu dostal jídlo. Několik infekčních případů bylo převezeno do Prahy do nemocnice na Bulovce,³¹⁸ v pražské Sokolské ulici byla zřízena karanténní stanice, anebo byli bývalí vězni umisťováni do Masarykových domů v Krči.³¹⁹

Ti, kteří se rozhodli v Terezíně zůstat, se zapojovali do pomoci stále nemocným pacientům. Pomáhali například lékařům,³²⁰ vězňům z Malé pevnosti, odklízeli mrtvé.³²¹ Jeden z bývalých litoměřických vězňů Max Kasner se stal správcem terezínské nemocnice [23], kde dělal administrativu a staral se o zásobování.³²²

Dne 13. května byla dokonce vydána vyhláška, která uzdravené vězně žádala, aby se zapojili do pomoci ostatním a přispěli tak k rychlému zrušení karantény, čímž by mohli dříve odejít domů.³²³

Nemocnici a Červený kříž v Terezíně významně podporovaly i Bohušovice nad Ohří, kde dobrovolníci přebírali péči o nově příchozí do obce. Byla zde zřízena ošetrovna, kterou prošly tisíce lidí a jídelna, ve které byly mimo jiné stravovány také jednotky Rudé

³¹⁴ PT, sb. vzpomínek č. 352

³¹⁵ PT, sb. vzpomínek č. 921

³¹⁶ PT, sb. vzpomínek č. 176

³¹⁷ PT, sb. vzpomínek č. 202

³¹⁸ PT, sb. vzpomínek č. 202

³¹⁹ JAROŠOVÁ 1974—Jindra JAROŠOVÁ: Terezín v roce 1945. In: Terezínské listy č. 4/1974. Terezín 1974, 20

³²⁰ PT, sb. vzpomínek č. 677

³²¹ PT, sb. vzpomínek č. 1224

³²² PT, sb. vzpomínek č. 176

³²³ BLODIG 1995—Vojtěch BLODIG: Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození. In: Terezínské listy č. 23/1995. Terezín 1995, 15

armády. Byla zde shromažďována všechna nalezená a zabavená vozidla, aby je obec posléze mohla poskytnout terezínským a jiným, kteří je potřebovali.³²⁴

Později přijeli i lékaři z řad sovětských zdravotníků, jednalo se o 53 lékařů a stovky jiných zdravotníků, sebou přivezli vybavení, lůžka...

Karanténa nad Terezínem byla oficiálně vyhlášena až dne 14. května a vstup byl pouze s povolením. Nemocní byli rozděleni podle chorob na infekční a neinfekční. Na jednoho lékaře připadalo až 700 pacientů.³²⁵

Ale nemocní zde nebyli pouze bývalí vězni, ale i doktoři a personál čelili v blízkosti pacientů nebezpečí nákazy. V prvních poválečných týdnech se počet zdravotníků a lékařů snížil téměř na poloviny a denně onemocnělo až deset lidí z jejich vlastních řad.³²⁶

Téměř tři týdny po vyhlášení karantény se situaci podařilo zvládnout a epidemie postupně ustupovala. Ti, kteří se podíleli na pomoci nemocným, později dostali vyznamenání.³²⁷

³²⁴ ŠKOBIS 1965, 102-104

³²⁵ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Inv. č. 8996. 40 výročí osvobození Litoměřicka Rudou armádou. Litoměřice 1985, 52

³²⁶ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 1

³²⁷ BLODIG 1995, 17

4. Po válce

Ačkoliv nacisté Litoměřice dne 9. května opustili, čekala obyvatele ještě jedna dramatická událost. Při odklizení toho, co za sebou prchající německá armáda zanechala, proběhl kolem 11h dopoledne nálet přímo na město. Odklizení bylo okamžitě přerušeno. Lidé netušili, kdo a proč je bombarduje.

Po náletu, který proběhl v několika vlnách, se NV snažil spojit s pražským rozhlasem ve snaze ho požádat, aby informoval o tom, že město je již plně pod správou NV. Rozeběhly se práce na odstranění protitankových zábran, aby mohly ruské tanky projet.³²⁸

Vyšlo najevo, že město bombardovala sovětská letadla, která jak se uvádí, netušila, že je v rukou českých obyvatel. Zničila na 30 domů a zabila celkem 18 lidí.³²⁹ V této době přijel podp. Vlasák, aby jednal o pomoci Roudnicka Litoměřicím, ale po tom, co přišla další vlna náletů, z města odjel. Roudnice nad Labem byla také bombardována a tak sama nemohla poskytnout pomoc.

Muži německé národnosti byli místním litoměřickým rozhlasem vyzváni, aby se hlásili k odklízecím pracím [24], k odstranění všech zábrán a překážek [25], a aby odevzdali veškeré své zbraně. Mezitím do města proudili další propuštění vězni z koncentračního tábora a rabovali v opuštěných budovách.³³⁰

Kromě problémů s těmito lidmi bylo potřeba se postarat i o 1 200 nemocných, kteří stále leželi v táborovém revíru. Po tom, co jim dne 5. 5. bylo oznámeno, že budou propuštěni, někteří lékaři z řad vězňů odešli a teprve po dvou nebo třech dnech přišli ošetřovatelé z Litoměřic, Červeného kříže a ruští lékaři a přinesli sebou léky a čisté prádlo.³³¹ Do tábora přijely sanitní vozy a začalo se s dezinfekcí baráků. Kromě jídla, léků a prádla byly přivezeny i rakve pro poslední mrtvé.³³²

³²⁸ MACEK 1946, 50

³²⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 322. Dalším možným vysvětlením, proč byly uskutečněny nálety na česká města v době, kdy již byla podepsána kapitulace, je to, že letci chtěli zničit ustupující vojska snažící se přejít přes řeku Labe a veškerou techniku nepřítele. Takto byly bombardovány Mělník, Roudnice, Liběchov, Dubá, Ústěck, Zahradky... Při těchto náletech ve dnech 8. a 9. května zemřelo odhadem 1 300 civilistů. Viz. PLAVEC 2014—Michal PLAVEC: Stále živá historie. Propaganda kolem sovětských náletů v květnu 1945. In. Paměť a dějiny 2014/02, 2014, 38-39

³³⁰ MACEK 1946, 50-51

³³¹ PT, sb. vzpomínek č. 505

³³² PT, sb. vzpomínek č. 168

Jeden z úředních lékařů dr. Krönnert, který během války opakovaně upozorňoval na poměry v táboře a marně se snažil, aby nacisté do tábora vpustili Červený kříž, vypověděl, jak se po rozpuštění tábora pokoušel zabránit rozšíření nemocí mezi civilisty:

„Aby bylo zachráněno město Litoměřice a okolí před epidemií, která by ohrožovala snad tisíce lidí tyfem a skvrnitým tyfem tím, že po odchodu SS ještě nemocní a infekční chorobami stížení vězňové by opustili, Richard a vtáhli do města a proto, aby byli též uchráněni před zdravotní újmou vězňové v rekonvalescenci a aby mohla jim býti poskytnuta lékařská a hospodářská pomoc, převzal jsem sám bez nařízení vládou nebo landrátem z vlastní iniciativy dne 9. 5. 1945 nemocné vězně z tábora Richard. Navštívil jsem tábor, prošel jsem všechny nemocniční baráky a šel jsem večer téhož dne s jednotlivými členy české revoluční gardy do Richardu, abych tam mohl zajistit ihned karanténu. Přes noc jsem tam nechal české ozbrojené strážce.“³³³

Jedním z těch, kdo v táborové nemocnici také museli zůstat, byl i vězeň Podpac Ljubo, který vzpomíná na poslední dny na revíru:

„Osvobození mě zastihlo sotva při vědomí a životě v revíru dne 9. května 1945. Podle vyprávění soudruhů přišli snad do místnosti tři ruští důstojníci a sdělili nám, že jsme osvobozeni...Během dnů předtím a zvláště v noci bylo slyšet neustále hřmění bombardování v okolí, takže jsme věděli, že se osvobození blíží.“³³⁴

Dobrovolníci z řad Revolučních gard se měli o vězně v revíru postarat a především zajistit pořádek, a aby péče o nemocné zůstala v rukou Červeného kříže.³³⁵ Ze zdravých vězňů byly utvořeny pomocné hlídky.³³⁶

Vězni museli projít dezinfekcí a lékařskou prohlídkou a v domech, původně určených pro ubytování členů SS byla zřízena provizorní nemocnice [26]. Celá akce probíhala pod hlavičkou „Československé státní pomocné nemocnice-oddělení 8-Litoměřice. Provizorní nemocnici řídil MuDr. Václav Rychteník [27].³³⁷

Rozšíření nemocí se, ale nepodařilo zabránit a i mezi obyvateli se začali objevovat první případy nákazy a tak byla v bývalém Ústavu pro hluchoněmé zřízena ještě jedna provizorní pomocná nemocnice. V důsledku toho byla nad Litoměřicemi vyhlášena částečná karanténa a uvažovalo se dokonce i o úplném uzavření města.³³⁸

³³³ ABS, fond 325-23-2. Epidemiologické poměry v okrese Litoměřice a okolí/včetně ghetta v roce 1945

³³⁴ PT, sb. vzpomínek č. 752

³³⁵ TRHLÍNOVÁ 1975b, 25

³³⁶ MACEK 1965, 29

³³⁷ LANGHAMEROVÁ 2008b, 108

³³⁸ LANGHAMEROVÁ 2008b, 109. Provizorní nemocnice v bývalém ústavu pro hluchoněmé sloužila především pro členy rodin, v nichž se objevila infekční nemoc, jednalo se tedy o jakousi karanténu,

Litoměřice byly rozděleny na několik okrsků a každý z nich měl vždy na starosti jeden lékař. Díky hlídkám na nádražích a silnicích a jiným podobným opatřením se povedlo infekci dostat pod kontrolu a jen v samotných Litoměřicích se z civilních obyvatel nakazilo pouze 16 lidí.³³⁹

Dne 10. května kolem 3h ranní se podařilo spojit s Rudou armádou postupující směrem od Ústí nad Labem a v 7h ráno první jednotky vjely do města. Byly zde horlivě vítány, v místním rozhlasu zněly uvítací proslovy v ruštině.³⁴⁰ Radost z jejich příjezdu panovala i v okolních obcích [28], jak vzpomíná vězeň Leonid Cichowicz, který se po propuštění dostal do nedalekých Libochovic a byl zde svědkem, jak místní hází na tanky květiny a Rusové zase rozdávají čokoládu a bonbony.³⁴¹ Téhož dne také do Litoměřic přijela československá posádka, které velel major Richard Škobis.³⁴²

Velitelem ruské armády určené k obsazení Litoměřic byl plukovník Komarov a zástupcem major F. M. Ševludčenko, který byl při jednáních s ONV určen posádkovým velitelem města [29]. ONV byl uznán jako reprezentant české správy v okrese. Němečtí zajatci byli přesunuti do kasáren v Českolipské ulici a postupně transporty odváženi. U důležitých objektů jsou rozestavěny stráže.

Dne 11. května začaly místní a okresní orgány již pravidelně pracovat, podporované Rudou armádou. Bylo potřeba obnovit zásobování města a uvést znovu do provozu mlýny, pekárny... Do důležitých úřadů byli jmenováni noví úředníci a pracovalo se i na odstranění škod po náletu. Bylo vydáno několik vyhlášek pro udržení pořádku a klidu.³⁴³

Silnice byly uvolněny a poškozené budovy zajištěny a opraveny, obyvatelům německé národnosti byly odebrány veškeré zbraně. Potravinářský průmysl se podařilo uvést do chodu, ačkoliv bylo málo zaměstnanců, kteří by v něm pracovali. Mnoho německých obyvatel bylo z města vystěhováno.

Podařilo se uchránit i několik významných skladů, které poté převzala československá armáda. Úspěchem bylo udržení chodu místních zemědělských usedlostí do příchodu jejich nových majitelů, čímž byla zajištěna úroda.³⁴⁴

kde lidé strávili obvykle pět dní během asanace a dezinfekce jejich domovů a pod zdravotním dozorem. Viz. SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 1

³³⁹ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 1

³⁴⁰ Macek 1946, 51

³⁴¹ PT, sb. vzpomínek č. 2005

³⁴² KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 329

³⁴³ MACEK 1965, 36-37

³⁴⁴ MACEK 1946, 54-55

Přes všechny snahy stále hrozilo nebezpečí se strany organizace Werewolf, které se dokonce dne 17. 5. podařilo vykolejit vlak na litoměřickém dolním nádraží, který vezl československé vojáky, a organizace také úspěšně rozšiřovala falešné zprávy o příchodu amerických vojsk, která měla vytlačit ruské jednotky. V návaznosti na rozšíření této nepravdivé zprávy začali obyvatelé opět vyvěšovat v oknech bílé vlajky, ale situaci se podařilo uklidnit a vysvětlit.³⁴⁵

4.1. Pomsta

Při rozpuštění litoměřického tábora členové SS uprchli před postupující Rudou armádou. Utíkali po mostě přes Labe a často ve vězeňských šatech, aby nevzbudili podezření. Proto vězeň zadržený českými hlídkami musel ukázat, zda nemá pod paží vytetovaný znak SS.³⁴⁶

Členové SS se snažili také skrýt v místních lesích, kde přepadali a rabovali obyvatele místních obcí.³⁴⁷ Přicházela hlášení, že severně od Litoměřic chodí uprchlé německé jednotky do vesnic pro jídlo a snaží si opatřit si civilní oděv a různé falešné průkazy totožnosti.³⁴⁸ Kolovaly zvěsti, že se jednotlivci ukrývají dokonce ve štolách podzemní továrny.³⁴⁹

Kromě Němců se v lesích měli urývat i Vlasovci a i členové již zmíněné skupiny Werewolf, v noci docházelo ve vesnicích k nepokojům a krádežím.³⁵⁰

V souvislosti s tímto bylo nejdříve prohledáno město a zadrženo několik osob a poté i okolí Litoměřice, kde byly skutečně nalezeny zbytky nejen německé armády a odvedeny do města. Plány na tuto akci vypracoval posádkový velitel společně s jednotkami Rudé armády.³⁵¹ Na akcích se podílely také bývalé partyzánské oddíly. Největší „čistka“ okolí proběhla dne 15. 5., byla zaměřena na lesy severně od města.³⁵²

³⁴⁵ MACEK 1965, 38

³⁴⁶ PT, sb. vzpomínek č. 1346

³⁴⁷ PT, sb. vzpomínek č. 513

³⁴⁸ VLK 2015, 130

³⁴⁹ PT, sb. vzpomínek č. 736

³⁵⁰ MACEK 1965, 37

³⁵¹ MACEK 1946, 61

³⁵² MACEK 1965, 37

V okolních vesnicích se utvořily organizované skupiny, které se také zúčastňovaly bojů s potulujícími se německými vojáky. K těmto skupinám se připojovali i osvobození vězni.³⁵³

Kdo jiný než právě vězni z koncentračních táborů, by mohl mít větší důvod pomstít se svým dozorcům. Pro některé pomsta představovala něco, co jim pomáhalo v táboře přežít.³⁵⁴ Mnoho z nich zůstalo ve světě „moc a násilí“, a po propuštění se role obrátili, oni teď byli ti, kteří mohli uplatňovat svou moc a silně lpěli na tom, co prožili v táboře.³⁵⁵

Mnozí prchající dozorcí, pokud byli na své cestě poznáni bývalými vězni, byli zabití.³⁵⁶ Ale někteří, jak vzpomíná vězeň Karel Trtíček, včetně něj, pomstu odmítali: „*Poláci chtěli zabít nějakého kápu, říkal jsem: nechte ho, copak už jste neměli dost mrtvých?*“³⁵⁷

Bývalý vězeň Leonid Cichowicz vzpomíná, jak na své cestě z tábora potkal svého spoluvězně, který se dokonce chlubil tím, že zabil jednoho z členů SS:

*„Byl jedním z těch, kteří se podíleli na ukamenování nějakého dopadeného esesáka. Vyprávěl o tom všem bez nejmenších zábran a bez nejmenší lítosti. Dozvěděli jsme se o tom, čím se vychloubal, sami jsme se s ním setkali, ale ruku jsme mu nebyli schopni podat.“*³⁵⁸

Zadržení členové německé armády byli svázeni i do Malé pevnosti, kde byl posléze zřízen internační tábor pro tyto zajatce. Za několik let existence tohoto tábora zde zemřelo 548 osob. Kromě nedostatečné stravy, špatných hygienických podmínek a nevyhovující zdravotní péče bylo častou příčinou smrti zajatců i násilné chování zaměstnanců internačního tábora především v počátečních dnech jeho fungování.³⁵⁹ V prvních měsících sem byli svázeni Němci z okresů Litoměřice, Ústí nad Labem a

³⁵³ Jedna z takovýchto skupin byla vytvořena v Čížkovicích a připojil se k ní mimo jiných i bývalý vězeň KT Litoměřice Kazimier Wdziecny, který v táboře pracoval jako kuchař. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 513

³⁵⁴ HES 2015, 78

³⁵⁵ FRANKL 2006, 103

³⁵⁶ PT, sb. vzpomínek č. 1346

³⁵⁷ PT, sb. vzpomínek č. 487

³⁵⁸ PT, sb. vzpomínek č. 2005

³⁵⁹ Tábor oficiálně fungoval od června roku 1945 do jara roku 1948. Byly sem umístěny i skupiny lidí určené k následnému odsunu. Za dobu fungování táborem prošlo 3 800 lidí a 365 z nich stanulo před Mimořádným lidovým soudem. Byl zde internován i velitel Malé pevnosti Heinrich Jöckel, předtím než ho převezli roku 1946 do věznice v Litoměřicích. Viz. HES 2015, 114

Teplicka.³⁶⁰ Dostalo se sem i šest osob spojených s koncentračním táborem a továrnou v Litoměřicích, kteří byly posléze souzeni Mimořádným lidovým soudem v tomtéž městě.

Úkolem zde uvězněných bylo v podstatě to samé jako vězňů za války, pracovat. Za jejich práci dostal internační tábor zapláceno. I strava byla především v roce 1945 a 1946 obdobná jako za války, náhražková káva, kus chleba, polévka a náhražkový čaj, na nedostatečnost tohoto stravování upozorňoval i Červený kříž. Chybělo i oblečení, což se na zdravotním stavu vězněných projevilo hlavně v zimních měsících.³⁶¹

Bývalý vězeň Remigiusz Ajnenkiel vzpomíná, že přivázení zajatci na sobě měli vězeňské oblečení, bylo s nimi prováděno „cvičení“ a byli často týráni.³⁶²

Na další příhodu se zajatcem v Malé pevnosti vzpomíná i Max Kasner, který se po propuštění z tábora stal správcem terezínské nemocnice a potkal bývalého dozorce-konkrétněji šéfa kuchyně z litoměřického tábora, strhl mu sako, aby se přesvědčil a uviděl krevní skupinu. Ve vzteku se na něj vrhl a nebýt jeho přítele, který jej od něj odtrhl, tak by ho, podle svých slov i zabil.³⁶³

Max Kasner internovaného nezabil, ale je doloženo několik příkladů vražd, které se staly dokonce údajně na povel samotného vedení tábora. Kromě vražd zde docházelo i ke krádežím, bití a znásilnění.

Malá pevnost nebyla jen, jak si lidé mysleli, věznicí pro nacistické zločince, ale byly zde i ženy, děti a starší lidé. A tak i po válce měla věznice prakticky stejnou funkci, jen role dozorců a vězněných se vyměnily.³⁶⁴

4.2. Zpátky do rodné vlasti

Po válce se propuštění vězni pokoušeli dostat domů. Výhodu měli čeští občané, ale pro cizince začíná několika denní i týdenní cesta. Většina z nich byla repartována

³⁶⁰ POLONCARZ 1997—Marek POLONCARZ: Opomenutá kapitola terezínských dějin. Internační tábor pro Němce v letech 1945-1948. In: Terezínské listy č. 25/1997. Terezín 1997, 24. Terezín nebyl jediným internačním táborem v Ústeckém kraji, kromě něj byl například u Ústí nad Labem tábor Všebořice, Na Skřivánčím poli, v Chabařovicích... Krátce po válce sem byli zavíráni lidé obvinění z vlastizrady a násilných zločinů a čekající na smrt či těžký žalář, nebo lidé, jejichž míra provinění musela být teprve stanovena, pro takové znamenal internační tábor jakousi provizorní vazbu. Viz. ROČEK 2015—František ROČEK: Ústecké lágry. Ústí nad Labem 2015, 15, 136

³⁶¹ POLONCARZ 1997, 31-38

³⁶² PT, sb. vzpomínek č. 677

³⁶³ PT, sb. vzpomínek č. 176

³⁶⁴ POLONCARZ 1997, 41-43

s pomocí Sovětů či Američanů a Mezinárodního červeného kříže. Repatriace pokračovaly prostřednictvím britské a francouzské repatriční mise až do léta roku 1945.³⁶⁵

Litoměřický tábor střežila do poloviny května vojenská stráž a později jednotky Rudé armády. V bývalých kasárnách byly zřízeny provizorní nemocnice, kde působila část lékařů České pomocné akce a Rudé armády. Zdraví lidé byli propouštěni a posíláni domů.³⁶⁶

Již dne 11. 5. začala evakuace zdravých vězňů do Polska a SSSR, ale kvůli stále se rozšiřující tyfové epidemii a epidemii úplavice byla dočasně přerušena. Nákaza se rozšířila i do města, které bylo posléze uzavřeno pro nově příchozí osídlence až do léta téhož roku.³⁶⁷

Repatriace v Litoměřicích skončily v červenci roku 1945.³⁶⁸

V Terezíně bylo také potřeba se nejdříve postarat o nemocné, především nakažené tyfem. Ačkoliv měli před propuštěním nejdříve projít lékařskou prohlídkou a dostat povolení opustit karanténu, tisíce lidí, především Čechů, z Terezína „uteklo“. Oficiálně zde repatriace skončily po polovině měsíce srpna, ale poslední bývalí vězni odsud odešli v listopadu roku 1945.³⁶⁹

Lidé byli odvázeni vlaky hromadně nebo po menších skupinách, především Češi odcházeli často jednotlivě, někteří si obstarali dopravní prostředky sami, ale těch bylo málo stejně jako pohonných hmot. Ve vlacích byla kuchyně a vagon se zdravotníky.

Každý, kdo odcházel, byl zkontrolován, včetně dezinfekce jeho zavazadla, dostal průkaz a potvrzení, peníze a jídlo.³⁷⁰

Vězni byli mimo jiné odvázeni i do Prahy, přestupní stanice, kde se jich lidé ptali na zážitky a jak vzpomíná De Abrén José, dávali jim ochotně jídlo a peníze.³⁷¹ O ochotě obyvatel Československa píše i Leonid Cichowicz, který měl namířeno do Polska a vyprávěl, jak na cestě Československem po něm lidé nikde nechtěli nic zaplatit:

„Češi okamžitě odvrhli veškeré byrokratické formy. Každou pomoc nám poskytli okamžitě bez nejmenšího váhání. Popsaná cesta Československem navždy zůstane se všemi svými podrobnostmi a příhodami v naší paměti.“³⁷²

³⁶⁵ KURAL/RADVANOVSÝ (ed.) 2002, 365

³⁶⁶ TRHLÍNOVÁ 1975a, 65

³⁶⁷ MACEK 1965, 38

³⁶⁸ TRHLÍNOVÁ 1975a, 65

³⁶⁹ HES 2015, 100-102

³⁷⁰ BLODIG 1995, 18

³⁷¹ PT, sb. vzpomínek č. 228

³⁷² PT, sb. vzpomínek č. 2005

Bývalí vězni směřovali domů v naději, že je tam čeká milovaný člověk, člověk, na kterého v táboře často mysleli a přehrávali si v duchu scénu opětovného shledání, ale mnozí po návratu zjistili, že na ně nikdo nečeká.³⁷³

A pokud své příbuzné skutečně našli, shledání nemuselo být takové, jaké si ho představovali, jak popisuje Eva Roubíčková, vězenkyně terezínského ghetta:

„Nemohu popsat, co jsem cítila, když jsem ho tam v těch dveřích spatřila. Byl to pocit štěstí a nejistoty. O tomto okamžiku jsem snila, ale když jsem nyní Richarda uviděla, cítila jsem, že se mi odcizil. Od našeho posledního rozloučení uteklo více než šest let. Museli bychom se znovu poznat.“³⁷⁴

4.3. Likvidace koncentračního tábora

Koncentrační tábor byl rozpuštěn, vězni odešli a bylo potřeba ho zajistit. O tom jak to v táboře vypadalo, se dozvídáme pouze z několika málo fotografií pořízených těsně po osvobození³⁷⁵ a výpovědí očitých svědků, kteří tábor navštívili, např. těsně po válce probíhalo pátrání po zmizelém seznamu vězňů KT, kterého se účastnil Jiří Hronek, nasazený na likvidační práce, a vypověděl, že podlaha kasáren byla pokrytá vrstvou vody, kalu a krve, v níž leželi zemřelí vězni.³⁷⁶

Budovy zamořily vši a tyfus a vše uvnitř, veškeré zařízení a nábytek muselo být spáleno. Dřevěné baráky včetně bývalé jízdárny byly spáleny celé [30].

Bylo exhumováno 789 vězňů z hromadných hrobů a příkopů a byli pochováni na Národní hřbitov před Malou pevností v roce 1946³⁷⁷ stejně jako zpopelnění vězni, jejichž popel byl za války rozsypán poblíž litoměřického krematoria [31],³⁷⁸ a jehož vyzvednutí zajistili majitelé místní pohřební služby [32].³⁷⁹

Jelikož zbylé německé obyvatelstvo ve městě stále popíralo, že by o existenci koncentračního tábora v Litoměřicích vědělo, byla posádkovým velitelem Rudé armády mjr. Ševdlučenkem navrhnuo, aby se o něm Němci sami přesvědčili. A tak bylo do

³⁷³ FRANKL 2006, 105

³⁷⁴ ROUBÍČKOVÁ 2009—Eva ROUBÍČKOVÁ: Terezínský deník 1941-1945. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha 2009, 170

³⁷⁵ TRHLÍNOVÁ 1975a, 66

³⁷⁶ ABS, fond 2M 10721. Věc: Pátrání po seznamu vězňů z bývalého německého koncentračního tábora v Litoměřicích

³⁷⁷ KŘIVSKÝ/KŘÍŽKOVÁ 1967, 23

³⁷⁸ LANGHAMEROVÁ 2008, 60

³⁷⁹ LANGHAMEROVÁ 2008b, 102

opuštěného tábora vysláno 100 žen z řad německých obyvatel, aby na vlastní oči viděly to, o čem podle nich neměly tušení.³⁸⁰ Co tam spatřily, můžeme jen spekulovat, s největší pravděpodobností to byl podobný obraz, jaký měli před očima vojáci, kteří osvobozovali jiné tábory, důkazy brutality dozorců, dlouhodobého strádání a hladovění na tělech zemřelých vězňů a stejně jako oni i tyto ženy zřejmě do té doby neznaly skutečný význam pojmu „koncentrační tábor“.³⁸¹

Definitivně byl koncentrační tábor zlikvidován v červnu, kdy ukončila činnost i provizorní nemocnice, zřizovaná v prvních květnových dnech. Areál připadl opět Československé armádě, byla pověřena firma Kraus-Walter, která mimo jiné opravovala i domy ve městě zničené nálety, aby zbylé budovy přestavěla opět na kasárny. Byly zbourány různé přepážky, přístavky a také oplocení tábora. Do objektů se poté nastěhovala Rudá armáda a po jejím odjezdu bylo vybavení rozkradeno a zdevastováno.³⁸²

4.4. Záchrana továrny Richard

Dozorci i pracující vězni odešli a dříve téměř nepřetržitý ruch v podzemí náhle utichl:

„V továrně utichl život, úplné ticho a klid se rozprostřelo na všech nádvořích a staveništích. Ale ne tak jako obyčejně, jako po skončeném pracovním dnu, nebo během svátků, kdy tato místa byla uklizena a všude panoval vzorný pořádek. Ne, tentokráte všude leželo poškozené nářadí a zařízení.“

Domy na pracovištích zůstaly otevřené a neuklizené [33], jen dva vchody do podzemí [34] byly zbarikádovány. Oddíly Rudé armády se nastěhovaly do kasáren a po obhlídce továrny byl vydán ruským majorem rozkaz, že se k továrně nesmí nikdo přiblížit. Na hlídky bylo rozestavěno více jak 50 mužů.³⁸³ Objekt byl ohrazen a dovnitř se smělo pouze s propustkou.³⁸⁴

³⁸⁰ MACEK 1965, 38

³⁸¹ MCMANUS 2015—John C. MCMANUS: Hell Before Their Very Eyes. American Soldiers Liberate Concentration Camps in Germany. April 1945. Prologue. Johns Hopkins University Press 2015, nepag.

³⁸² LANGHAMEROVÁ 2008b, 108-112

³⁸³ PT, sb. vzpomínek č. 168

³⁸⁴ PT, sb. vzpomínek č. 136

Továrna Richard byla tedy také obsazena Rudou armádou. Veškeré zařízení se stalo sovětskou válečnou kořistí [35]. Vojáci hlídali všechny vchody a větrací šachty, aby se dovnitř nikdo nedostal. Uvnitř byly cenné stroje, o které měli zájem nejen oni.

Ale nemohli dovnitř, protože hrozilo nebezpečí výbuchu. V továrně bylo uloženo velké množství trhaviny. Na zabezpečovacích pracích se podílel Ing. J. Růžička, který byl jmenován velitelem a správcem Richardu, a který se na konci války zúčastnil povstání v Bohušovicích a obsazování Malé pevnosti.³⁸⁵

Musely být odstraněny roznětové soustavy, veškeré chodby byly vyklizeny a výbušniny odvezeny, došlo k odminování komor, vše nasvědčovalo tomu, že továrna měla být ke konci války vyhozena do vzduchu. Panovaly obavy, že v chodbách se stále ukrývají příslušníci SS, kteří by mohli přeci jen výbušniny odpálit. Nakonec byl, ale Richard zachráněn v tajnosti před civilním obyvatelstvem, aby ze strachu nedošlo k narušení osídlování pohraničí [36].³⁸⁶

Rusové chtěli veškeré zařízení továrny označit a zfilmovat, proto byl z Litoměřic objednan fotograf, aby vše nafotil.³⁸⁷ Na fotografování dohlížel jeden z ruských důstojníků, filmy musel fotograf ihned odevzdat, včetně zkažených snímků.³⁸⁸ O tom, co by se uvnitř mohlo nacházet, již pravděpodobně věděli dávno předem od zpravodajské služby a z pověstí, které okolo továrny kolovaly.³⁸⁹

Kromě strojů si odvezli i některý listinný materiál. Uvnitř se nacházelo ještě na 30 vagonů náloží a trhavin určených na provoz továrny, 4 vagony zvláštních náloží, jednalo se zřejmě o raketovou náplň pro střely V-1, V-2, sklady mědi, drátů a telefonních sluchátek...V provozu byla pouze elektřina, ale i s tou byly problémy, jak vypráví J. Růžička:

³⁸⁵ PT, sb. vzpomínek č. 136. Dne 11. 5. 1945 byl zatčen člen SS a agent Gestapa Hans Cohen, který byl vyšetřován, přičemž vyšlo najevo, že právě on měl na starosti vyhození továrny do vzduchu. Viz. MACEK 1965, 38. V táboře měl funkci Sturmscharführer, měl na starosti mimo jiné vydávání prádla, obuvi a věcí pro vězně. Viz. SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

³⁸⁶ MACEK 1946, 68-69. V podzemí se mělo nacházet 50 tun speciálních výbušnin, které měly zničit podzemní továrnu, koncentrační tábor i město Litoměřice. Viz. VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice. Podle Poláka Pavla Spojdy se vyhození továrny do vzduchu připravovalo několik týdnů, skrze ventilační šachty vedlo zvláštní elektrické vedení k výbušninám, tedy roznětné vedení. Exploze měla podle něj být řízena několik kilometrů od továrny. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 168

³⁸⁷ PT, sb. vzpomínek č. 136

³⁸⁸ ABS, fond 325-23-1. Záznam rozhovoru s Jaroslavem Krejčím, fotografoval Richard pro Sověty těsně po válce, 9. 12. 1966

³⁸⁹ MOULIS/CÍLEK 2005, 193-194

„Snažili jsme se obnovit elektrické osvětlení v podzemí, zpravidla, když se nám to podařilo zapojit a šel někdo okolo, kdo zjistil, že je vevnitř světlo, kabely přerezal a šel si na Národní výbor pro potvrzení, že zachránil Richard před vyhozením.“

V podzemí si zřídili i kino, aby měli vojáci zábavu. V táboře obsadili čtyři domy bývalého Führungsstabu.³⁹⁰

Až po třech měsících byla podzemní továrna Richard společně s továrnou Albis na letecké vrtule předána do rukou československé správy.³⁹¹ I v Albisu mělo veškeré zařízení připadnout Rudé armádě, ale nakonec si odvezla jen látky a barvy a zbytek převzala Československá armáda.³⁹²

4.5. Odminování litoměřického mostu

Kromě továrny Richard bylo potřeba se postarat ještě o jednu stavbu, strategicky důležitou pro občany města, prchající Němce i sovětská vojska. Tou stavbou byl litoměřický most přes Labe.

V první řadě bylo potřeba zvládnout chaos, který nastal po propuštění vězňů KT a Malé pevnosti či jiných okolních zajateckých táborů. Někteří bývalí zajatci byli v Bohušovicích nad Ohří nakládáni do aut a odváženi do Prahy, čímž se situace zlepšovala, ale také bylo potřeba vypořádat se s tyfovou epidemií a za tímto účelem nakažené přemísťovat do nemocnic. Po vypořádání se s nemocemi se muselo počítat i s příchodem nových osídlenců do pohraničí.

Spojení mezi „oběma stranami řeky“ bylo tedy v tuto dobu více než životně důležité. Bylo potřeba zachovat a zachránit železniční most v Lovosicích i litoměřický most.

Problémem bylo, že oba mosty byly podminovány. A tak byly zprvu na litoměřickém mostě přerušeny roznětné soustavy a rozbušky náloží a dne 23. května byly odstraněny veškeré nálože.

³⁹⁰ PT, sb. vzpomínek č. 136. Na demontáž a odvoz strojů měla dohlížet M. A. Fortusová, členka KSS a zaměstnankyně zpravodajské služby, která byla pověřena likvidací skladišť zbraní, podzemních továren. V podzemí se podle jejího popisu měly nacházet zbraně i hodně materiálu. Připisuje si, jako mnozí jiní, zásluhu na záchraně Richardu a své „objevování“ továrny popisuje jako velké dobrodružství, kdy několik dní hledala pečlivě zamaskovaný vchod, ačkoliv z dobových fotografií pořízených těsně po osvobození je patrné, že vchod zamaskován nebyl a nešlo ho přehlédnout. Viz. PT, sb. vzpomínek č. 857

³⁹¹ PT, sb. vzpomínek č. 177

³⁹² POLONCARZ 1996, 40

To ovšem nebylo vše. I okolo mostu se nacházela řada nástrah a zábran. Byl obehnán drátěnými zátarasy, zákopy a třemi minovými poli a k tomu i dvěma protitankovými příkopy, z nichž ten směrem k Terezínu je již zmíněný příkop, který museli vězni koncentračního tábora v Litoměřicích a Malé pevnosti vlastnoručně vykopat. Druhý nedokončený příkop byl vyhlouben bagrem.

Nálože měly být odpáleny z koželužny na jedné straně řeky nebo z budovy semináře na druhé litoměřické straně.

Navíc byla mostní konstrukce nařezána z obou stran a podkopána, čímž bylo pojištěno zničení mostu, pokud by Rudá armáda přišla ze severu či jihu. Stejně tak i minová pole byla vytvořena na obou březích řeky Labe. Nepoškozené miny byly zneškodněny a odvezeny, zbytek na místě odpálen.

Souběžně s akcí na záchranu mostu probíhal i sběr odhozeného či zapomenutého nebezpečného materiálu po okolí, jednalo se o pancéřové pěsti, miny, granáty a munici.

Kromě pozůstatků po německé armádě musely být zlikvidovány i nevybuchlé letecké pumy, které zůstaly zaryté v podlahách domů po náletu sovětských vojsk dne 10. 5. 1945.³⁹³

Na pracích tohoto typu se často podílel již zmíněný ing. J. Růžička, který kromě továrny Richard a litoměřického mostu pomáhal odstraňovat výbušniny i z lovosického železničního mostu i jinde. Jak sám vzpomíná, byla to nepříjemná práce a chyběli lidé, kteří by jí vykonávali.³⁹⁴

4.6. Odjezd Rudé armády

Po tom, co byl zachráněn most, továrna Richard a zajištěn chod podniků a zásobování města, přišel čas, aby se část sovětské armády v čele s majorem F. M. Ševdlučenkem stáhla a opustila Litoměřice.

Dne 27. května se major rozloučil slavnostním projevem se členy litoměřického výboru, kde zdůraznil, že každý národ má právo si vybudovat vlastní systém ať už bude jakýkoliv. Dále vyzval české obyvatele, aby neměli slitování s kolaboranty a zrádci...Poté poděkoval NV za spolupráci a se slovy: „*Odnesu si však na vás krásnou a*

³⁹³ MACEK 1946, 63-66

³⁹⁴ PT, sb. vzpomínek č. 136

*radostnou vzpomínku...Přeji vám, aby váš stát byl silný. Ať žije Československá republika!“ odjel.*³⁹⁵

V Litoměřicích nadále zůstala část posádky, jíž velel generál B. N. Komarov, a která byla ubytována v několika bytech a vilách ve městě a v kasárnách pod Radobýlem, tedy v bývalých budovách koncentračního tábora.³⁹⁶

V následujících dnech se horečně pracovalo na odstranění všeho německého, bylo mimo jiné také navrženo, aby se hlavní náměstí, dnes Mírové náměstí, přejmenovalo na Masarykovo a Dlouhá třída na Třidu Dr. Ed. Beneše, most přes řeku Labe neboli Konráda Henleina na Tyršův most...³⁹⁷ První poválečné tabulky s novými názvy byly papírové a až později roku 1946 byly nahrazeny plechovými.³⁹⁸

Přistěhovalci, kteří se do města dostali po roce 1938, bylo jich na 3 600, byli od června odvázeni pryč, „odsunováni“.³⁹⁹

V srpnu byl ustanoven Mimořádný lidový soud v Litoměřicích, aby byli nacističtí zločinci potrestáni. Měl celkem 8 soudců z povolání a 60 soudců z lidu a 8 veřejných žalobců. Zasedal v budově krajského soudu. A tak po 7 letech v oblasti pohraničí byla opět zahájena činnost českých soudů.⁴⁰⁰ Německý živel společně se vším, co by kdy mohlo připomínat léta strávená pod nepřátelskou okupací, pomalu mizelo.⁴⁰¹

Do města se postupně začínali vracet jeho obyvatelé, kteří byli nuceni odejít ještě před válkou do vnitrozemí a po návratu do svých domovů vyvěšovali v oknech československé vlajky.⁴⁰²

Pomník Karla Hynka Máchy, do té doby schovaný v Bohušovicích nad Ohří na dvoře statku stavitele Hervíře, byl dne 2. června roku 1946 slavnostně postaven opět na své místo v Litoměřicích.⁴⁰³

Možná právě zničením německých nápisů začala pro obyvatele města nová svobodná doba, alespoň na několik málo let, než se k moci dostal další režim, doba bez

³⁹⁵ MACEK 1946, 55-57

³⁹⁶ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 329

³⁹⁷ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Fond MNV, inv. č. 69. Kronika města Litoměřic I. 1945-1959

³⁹⁸ VOLKOVÁ/MAREK 2011, 11

³⁹⁹ KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997, 329. Na Litoměřicku bylo v květnových dnech roku 1945 na 70 000 Němců, převážná většina z nich byla odsunuta, v Litoměřicích samotných jich zůstalo do roku 1946 přes 3 000 a Čechů zde v tu dobu bylo na 10 000. Viz. SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 19

⁴⁰⁰ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 11

⁴⁰¹ LANGHAMEROVÁ 2008b, 102-108

⁴⁰² SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 5

⁴⁰³ SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 9

útlaku okupantů, kdy se lidé snažili napravit škody a vyrovnat se se ztrátami způsobenými válkou.

Závěr

Válka tedy skončila, vězni byli propuštěni, viníci potrestáni a město osvobozeno. Ve své práci jsem chtěla nastínit právě proces tohoto osvobozování, ačkoliv použít tento termín je nepřesné.

Město osvobozeno nebylo, město bylo spíše opuštěno. Rudá armáda spěchala k Praze a k „osvobození“ přispěly spíše zvěsti o jejím brzkém příjezdu, národní výbor, ačkoliv nechci nikterak zpochybňovat značné úsilí a odvalu jeho bojovníků, neměl na větší ozbrojené projevy odporu dostatek členů a zbraní a tak mu nezbývalo než vyjednávat. Na druhou stranu je potřeba ocenit to, že se jeho členové v rámci odboje aktivně zapojovali již od počátku války přesto, že Čeští občané tvořili ve městě menšinu a byli obklopeni nepřáteli takřka „ze všech stran“.

Mým cílem tedy bylo popsat události, které provázely jaro roku 1945, tak jak šly po sobě. Začít jsem musela krátkou kapitolou o tom, jak vlastně vypadala okupace a jak se Litoměřic dotkla. Jako město, které se ocitlo v Sudetech, pocítily Litoměřice útlak okupantů ještě před samotným vypuknutím války. Nacisté měli ve městě značnou moc, jelikož zde sídlilo Gestapo, Landrát, zpravodajská škola z Mnichova aj. Tudíž zformovat a udržet odbojovou skupinu, resp. skupiny, v takovémto prostředí muselo být nesmírně obtížné. Přesto se to povedlo a členové se mimo jiné zapojovali do pomoci vězňům koncentračního tábora.

O historii litoměřického koncentračního tábora jsem se také, alespoň na několika stránkách, zmínila, protože, jak jsem již psala v úvodu, byli to právě jeho vězni, z jejichž vzpomínek jsem čerpala a o jejichž pohledu na konec války jsem chtěla psát.

A stejně jako jsem v předchozí bakalářské práci zjistila, že nemohu psát o továrně Richard aniž bych vynechala přilehlý koncentrační tábor, tak i tady v diplomové práci jsem zjistila, že pokud chci psát o konci války v Litoměřicích, nemohu vynechat město Terezín. Vždyť právě do Malé pevnosti přišli první litoměřičtí vězni, odtud chodila komanda na Richard, protitankový zákop v Litoměřicích kopali terezínští vězni a sem se také vraceli lidé propuštění z litoměřického tábora, aby zde po válce prošli karanténou a mohli odsud odjet domů. A i tady ve městě, které museli jeho obyvatelé opustit, aby zde mohlo být zřízeno ghetto, se ti kteří zůstali, zapojovali do odboje, což jistě také stojí za zmínku.

Kapitola *Jaro 1945* patří téměř celá dění v litoměřickém táboře. Je psaná především ze vzpomínek vězňů, z jejich pohledu. Jsou zde události, které se v jejich výpovědích často opakovaly, ať už jde o shánění rádií, útky či změny v chování dozorců.

Psala jsem zde o *Černé stráži*, tedy o vězňích, kteří dostali šanci na svobodu, pokud budou vykonávat funkci dozorců, o zvěstech o plánované likvidaci všech vězňů, které sice nelze s jistotou potvrdit, ale ani vyvrátit. Vše z čeho dnes můžeme, vycházet jsou výpovědi svědků, jelikož většinu dokumentace nacisté spálili. Jsou očití svědci, kteří viděli, jak nacisté ničili papíry v táboře nebo dokonce jedno svědeckví hovoří o hořícím vagonu na nádraží, který měl být plný listin dokumentujících zvěrstva v táboře.

Nejen listin se Němci pokoušeli zbavit. Byli to i sami vězni, kteří byli nuceni ke konci války se neustále přesunovat mezi doposud neosvobozenými tábory, to buď pěšky při nesmyslných pochodech, nebo ve vlcích, v dobytčích vagonech.

Zvláště jsem z transportů, které z Litoměřic odjely, chtěla vyzdvihnout jeden, a to transport vypravený na konci dubna, který skočil v jižních Čechách a projížděl Kralupy nad Vltavou, Roztoky, Prahou... Mnozí z těch, kteří jej přežili, se zmiňovali o vřelé pomoci, která se jim dostala v Roztokách u Prahy od usedlíků. V místním archivu jsem našla spoustu materiálu jen k tomuto vlaku dnes nazývanému *Transport smrti*, který by vydal přinejmenším na bakalářskou práci, ale bohužel jsem mohla použít pouze zlomek.

Co se týče května roku 1945, tak jsem popsala napjatou atmosféru, která ve městě Litoměřice panovala, kdy do poslední chvíle nebylo jisté, zda německé jednotky odjedou nebo se rozhodnou bránit. Poté bylo potřeba se zmínit ještě o příjezdu lékařů do Terezína, který byl nadějí pro všechny jeho vězně a zároveň bylo potřeba rychle začít léčit a izolovat infekční pacienty.

Následující kapitoly jsem opět věnovala litoměřickým vězňům, kteří popisovali, jak vypadala jejich poslední směna a poslední apel na dvoře tábora. Podobně jako město Litoměřice, ani tábor nebyl osvobozen, byl rozpuštěn. Situace zde byla naprosto odlišná od jiných osvobozovaných táborů. Jak píše ve své knize Harold Marcus, do tábora v Dachau dne 29. května vjely americké jednotky a na to, co zde spatřily, je nemohlo nic připravit. Do litoměřického tábora ovšem žádní osvoboditelé nepřijeli.

Místo toho dozorcí psali vězňům nesmyslné propustky a odváděli je postupně po skupinách za litoměřický most a poté sami uprchli. Vězni se ocitli na svobodě, přičemž jejich další cesta směřovala buď do Terezína již plně obsazeného lékaři, nebo do Litoměřic, kde se jim naskytl nevšední obrázek, kdy v oknech již vlály československé

vlajky, ale stále tudy projížděly německé jednotky až konečně 9. května odjely i ty poslední.

Město se podařilo zachránit, nedošlo k žádnému většímu krveprolití. Obyvatelé se připravovali na dlouho očekávaný příjezd Rudé armády a začali s odklizením pozůstatků po okupantech. Rudá armáda se dostavila, ale ne v tancích nýbrž nečekaně v letadlech a začala město bombardovat. Tento útok je dnes interpretován jako nevědomost sovětských vojsk o příznivé situaci ve městě nebo jako pokus o zničení posledních prchajících zbytků německé armády. Pokud to tedy byla skutečně snaha zničit zbylé vojenské jednotky ubírající se přes most a severně do lesů a také pokus o likvidaci německého opevnění města, je poté více než zvláštní, že byly zasaženy i domy v centru města. Oslavovaný osvoboditel, který přijel do již osvobozeného města tak napáchal další zbytečné škody na majetku a ztráty na životech.

Jednou z prvních věcí, která lidi po skončení války napadla, byla pomsta. O odsunech německého obyvatelstva a Mimořádném lidovém soudu v Litoměřicích jsem psát nechtěla, to jsou témata, která si zaslouží více než jednu kapitolu a mým hlavním cílem bylo zmapovat především jaro roku 1945. Spíše mě v kapitole *Pomsta* zajímalo, jak lidé a také propuštění vězni koncentračního tábora reagovali, pokud se setkali s člověkem, který v táboře pracoval jako dozorce. A k mému překvapení se našli i tací, kteří o pomstu nestáli a chtěli se především vrátit domů. Ale cesta domů nebyla jednoduchá ani rychlá, hlavně pro cizince, které čekaly dny i týdny strávené ve vlaku do rodné vlasti, kde často ani netušili, zda je tam někdo čeká.

Když tábor opustil poslední uzdravený vězeň, bylo potřeba ho zlikvidovat především z důvodů zamoření hmyzem a tyfové nákaze. Úkol to nebyl jednoduchý, bylo potřeba provést exhumaci téměř 500 lidí a pohřbit je na Národní hřbitov před Malou pevností, kde se dodnes pravidelně konají tryzny.

Kromě tábora bylo potřeba se urychleně postarat i o podzemní továrnu Richard, která hrozila, že vyletí do povětří, protože uvnitř se stále nacházelo množství trhavin určených k odstřelu, který již Němci nestihli provést. Zde jsem vycházela ze svědectví ing. Růžičky, který se na těchto pracích podílel a také byl po válce správcem Richardu. Zmiňoval se o tom, že v té době si několik lidí přisluhovalo zásluhy na záchraně továrny, ale zřejmě to byli jen lidé toužící se obohatit.

Podobně bylo potřeba odminovat i litoměřický most, který nacisté potřebovali k útěku, litoměřičtí ke spojení s okolními obcemi a Rudá armáda k vjezdu do města. Byl to tedy důležitý strategický bod a bylo více než nutné jej zachovat, což se povedlo.

Po tom všem se ještě v květnu 1945 Rudá armáda s Litoměřicemi rozloučila a bylo jen na jeho obyvatelích, aby se vypořádali se vším, co po okupantech zbylo.

Konec války byl plný naděje a strachu. Lidé jej netrpělivě očekávali každým dnem. Především vězni v koncentračních táborech, kteří by si jistě bývali přáli, aby byli spojenci v postupu Evropou rychlejší. A potom konečně přišel, ale mnozí se již neměli kam a ke komu vrátit, někteří pocítovali úzkost, jako například Susanne Fall, která byla vězněná v terezínském ghettu a svůj strach z konce války, jak píše ve své knize, nedokázala vysvětlit.

Válka se do vzpomínek lidí zaryla hluboce, ještě dnes na ni naši prarodiče vzpomínají jako by to bylo včera, i když ji zažili třeba jen jako malé děti. Vzpomínky se předávají z generace na generaci a to, myslím, je velmi důležité, protože bez toho nám zbydou jen holá fakta, nikoliv skutečná atmosféra této, tak složité doby.

Obrazová příloha

1. Litoměřice, pohled na město z Tyršova mostu, konec 30. let 20. století.

2. Litoměřice, vandalismus na jednom z českých obchodů, 1938.

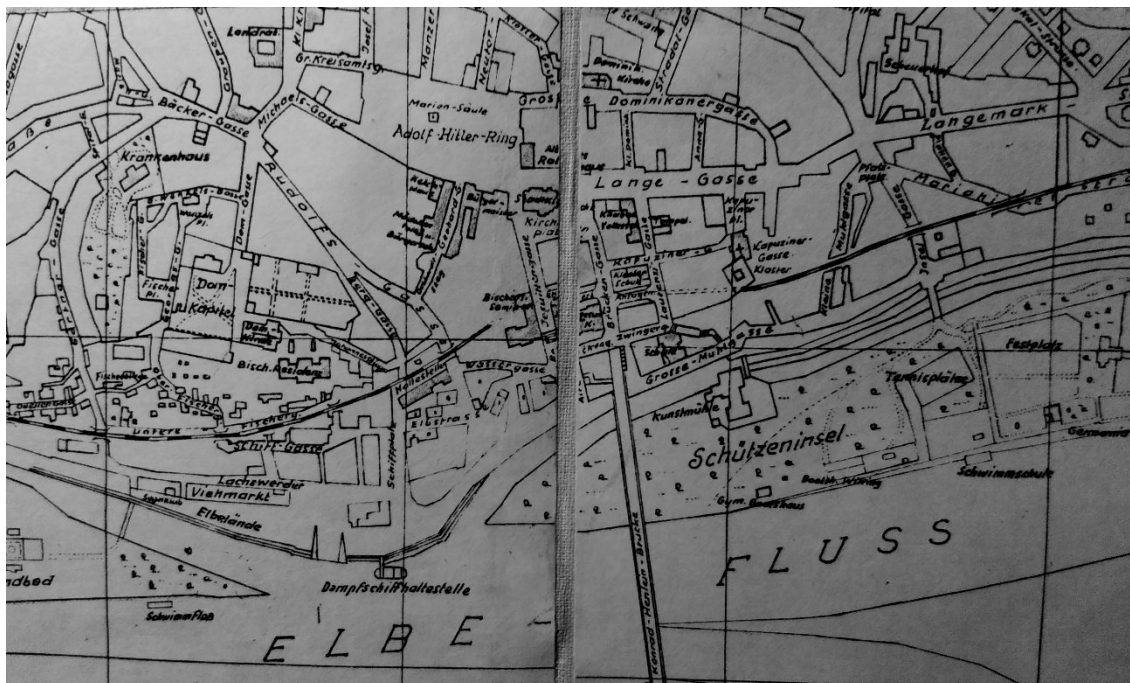
2. Litoměřice, protestní akce za připojení města ke Třetí říši, 1938.

4. Litoměřice, povinné vítání jednotek německé armády na náměstí, 1938.

5. Litoměřice, povinné vítání jednotek německé armády na náměstí, bližší pohled, 1938.

6. Mapa Litoměřic s již změněnými názvy ulic a náměstí, nejspíše z roku 1942.

7.Litoměřice, bývalé sídlo Landrátu, dnes SOA, stav budovy k roku 2017.

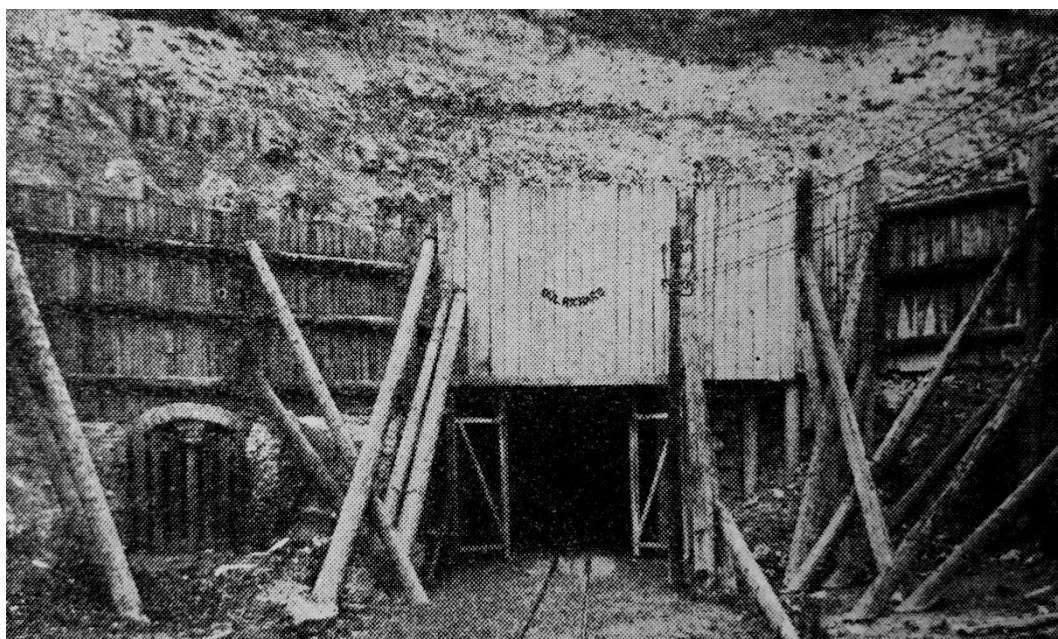
8.Litoměřice, žitenický zámek, sídlo odboje za druhé světové války, stav zámku k roku 2017.

9. Litoměřice, letecký snímek koncentračního tábora, 1944.

10.Litoměřice, budovy bývalého koncentračního tábora, stav budov k roku 2016.

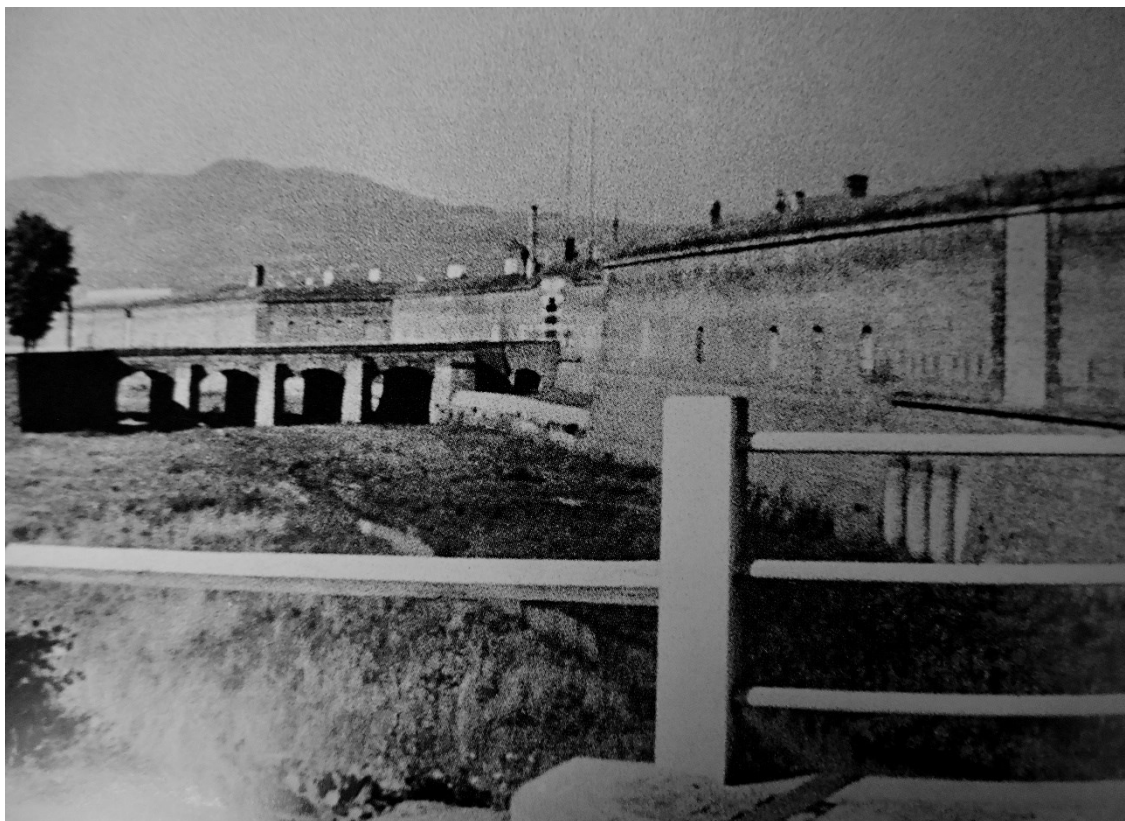
11.Litoměřice, podzemní komplex Richard, s největší pravděpodobností ještě před rokem 1943.

12. **Litoměřice**, budovy bývalé továrny Albis, dnes opuštěné, stav k roku 2017.

13. **Terezín**, vězni přicházející z bohušovického nádraží do Malé pevnosti, 1940-1945.

14. Terezín, Malá pevnost, 1940-1945.

15. Terezín, Malá pevnost, pohled na vstupní bránu, stav k roku 2016.

16. **Bohušovice nad Ohří**, průvod židovských vězňů z nádraží do Terezína, 1941-1945.

17. **Terezín**, Drážďanské kasárny, ubikace žen v době fungování ghetta 1941-1945, stav k roku 2017.

18. **Litoměřice**, sídlo NV v r. 1945, dnes již neexistující dům stával v ulici Stará Mostecká, 1905.

19. **Roztoky u Prahy**, transport smrti na místním nádraží s vězni vystoupenými z vagonů, 1945

20. Terezín, zdravotníci a dobrovolníci v Terezíně, 1945.

21. Terezín, příjezd Rudé armády do města, 1945.

22. **Terezín**, karanténa a varovná cedule upozorňující na nákazu, 1945.

23. **Terezín**, jedna z provizorních nemocnic určených pro boj s nákazou tyfu, 1945.

24. **Litoměřice**, Dlouhá ulice po květnovém náletu sovětských vojsk, na pravé straně budova s rovnou střechou sloužila jako sídlo Gestapa, 1945.

25. **Litoměřice**, pohled na sověty vybombardovanou ulici vedoucí ke katedrále sv. Štěpána s pozůstatky zátarasů proti vjezdu tanků, 1945.

26. **Litoměřice**, propuštění vězni koncentračního tábora v provizorní nemocnici, 1945.

27. **Litoměřice**, tryzna za vězně umučené v litoměřickém koncentračním táboře za přítomnosti přeživších vězňů, zdravotníků a vojáků, 1945.

28.Litoměřice, slavnostní vjezd vojsk Rudé armády do města, 1945.

29.Litoměřice, místopředseda ONV Rochovanský s se sovětským velitelem majorem F. N. Ševludčenkem, 1945.

30. **Litoměřice**, budova koncentračního tábora zapálená z důvodů nákazy a zamoření hmyzem, 1945.

31. **Litoměřice**, budova krematoria budovaného roku 1945, těsně po osvobození 1945.

32. **Litoměřice**, exhumace zemřelých vězňů KT z hromadných hrobů, 1945

33. **Litoměřice**, opuštěné staveniště v okolí továrny Richard, 1945.

34. **Litoměřice**, vchod do podzemní továrny Richard krátce po konci druhé světové války, 1945.

35. **Litoměřice**, jedna z výrobních hal podzemní továrny Richard, ve které bývaly za války stroje, které odvezla sovětská armáda jako válečnou kořist, po 1945.

36. Litoměřice, jedna z kdysi rušných chodeb Richardu, po 1945.

Seznam vyobrazení

1. **Litoměřice**, pohled na město z Tyršova mostu, konec 30. let 20. století. Reprodukce z: MAREK/ROTTER 2011, 162
2. **Litoměřice**, vandalismus na jednom z českých obchodů, 1938. Reprodukce z: MAREK/ROTTER 2013, 79
3. **Litoměřice**, protestní akce za připojení města ke Třetí říši, 1938. Reprodukce z: MAREK/ROTTER 2013, 122
4. **Litoměřice**, povinné vítání jednotek německé armády na náměstí, 1938. Reprodukce z: KINSKÝ/MAREK/PŘÁŠIL/VOLKOVÁ 2005, 66
5. **Litoměřice**, povinné vítání jednotek německé armády na náměstí, bližší pohled, 1938. Reprodukce z: KINSKÝ/MAREK/PŘÁŠIL/VOLKOVÁ 2005, 66
6. Mapa Litoměřic s již změněnými názvy ulic a náměstí, nejspíše z roku 1942. Archiv autorky
7. **Litoměřice**, bývalé sídlo Landrátu, dnes SOA, stav budovy k roku 2017. Foto: autorka
8. **Litoměřice**, žitenický zámek, sídlo odboje za druhé světové války, stav zámku k roku 2017. Foto: autorka
9. **Litoměřice**, letecký snímek koncentračního tábora, 1944. Reprodukce z: LANGHAMEROVÁ 2008, 37
10. **Litoměřice**, budovy bývalého koncentračního tábora, stav budov k roku 2016. Foto: autorka
11. **Litoměřice**, podzemní komplex Richard, s největší pravděpodobností ještě před rokem 1943. Reprodukce z: KULIŠOVÁ 1956, 74
12. **Litoměřice**, budovy bývalé továrny Albis, dnes opuštěné, stav k roku 2017. Foto: autorka
13. **Terezín**, vězni přicházející z bohušovického nádraží do Malé pevnosti, 1940-1945. Reprodukce z: BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 8

14. **Terezín**, Malá pevnost, 1940-1945. Reprodukce z:
BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 8
15. **Terezín**, Malá pevnost, pohled na vstupní bránu, stav k roku 2016. Foto: autorka
16. **Bohušovice nad Ohří**, průvod židovských vězňů z nádraží do Terezína, 1941-1945.
Reprodukce z: BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 24
17. **Terezín**, Drážďanské kasárny, ubikace žen v době fungování ghetta 1941-1945, stav
k roku 2017. Foto: autorka
18. **Litoměřice**, sídlo NV v r. 1945, dnes již neexistující dům stával v ulici Stará
Mostecká, 1905. Reprodukce z: MAREK/ROTTER 2009, 33
19. **Roztoky u Prahy**, transport smrti na místním nádraží s vězni vystoupenými z
vagonů, 1945. ABS fond 325-24-2
20. **Terezín**, zdravotníci a dobrovolníci v Terezíně, 1945. Reprodukce z:
BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 61
21. **Terezín**, příjezd Rudé armády do města, 1945. Reprodukce z:
BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 60
22. **Terezín**, karanténa a varovná cedule upozorňující na nákazu, 1945. Reprodukce z:
BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 61
23. **Terezín**, jedna z provizorních nemocnic určených pro boj s nákazou tyfu, 1945.
Reprodukce z: BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 62
24. **Litoměřice**, Dlouhá ulice po květnovém náletu sovětských vojsk, na pravé straně
budova s rovnou střechou sloužila jako sídlo Gestapa, 1945. Reprodukce z:
MAREK/ROTTER 2011, 124
25. **Litoměřice**, pohled na sověty vybombardovanou ulici vedoucí ke katedrále sv.
Štěpána s pozůstatky zátarasů proti vjezdu tanků, 1945. Reprodukce z:
MAREK/ROTTER 2011, 126
26. **Litoměřice**, propuštění vězni koncentračního tábora v provizorní nemocnici, 1945.
Reprodukce z: BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003, 63

- 27.**Litoměřice**, tryzna za vězně umučené v litoměřickém koncentračním táboře za přítomnosti přeživších vězňů, zdravotníků a vojáků, 1945. Reprodukce z: LANGHAMEROVÁ 2008, 66
- 28.**Litoměřice**, slavnostní vjezd vojsk Rudé armády do města, 1945. Reprodukce z: LANGHAMEROVÁ 2008, 66
- 29.**Litoměřice**, místopředseda ONV Rochovanský s se sovětským velitelem majorem F. N. Ševludčenkem, 1945. Reprodukce z: MACEK 1965, 32
- 30.**Litoměřice**, budova koncentračního tábora zapálená z důvodů nákazy a zamoření hmyzem, 1945. ABS fond 325-24-2
- 31.**Litoměřice**, budova krematoria budovaného roku 1945 těsně po osvobození, 1945. ABS fond 325-24-2
- 32.**Litoměřice**, exhumace zemřelých vězňů KT z hromadných hrobů, 1945. Reprodukce z: PADEVĚT 2015, 377
- 33.**Litoměřice**, opuštěné staveniště v okolí továrny Richard, 1945. ABS fond 325-24-2
- 34.**Litoměřice**, vchod do podzemní továrny Richard krátce po konci druhé světové války, 1945. ABS fond 325-24-2
- 35.**Litoměřice**, jedna z výrobních hal podzemní továrny Richard, ve které bývaly za války stroje, které odvezla sovětská armáda jako válečnou kořist, po 1945. Reprodukce z: LANGHAMEROVÁ 2008, 26
- 36.**Litoměřice**, jedna z kdysi rušných chodeb Richardu, po 1945. Reprodukce z: LANGHAMEROVÁ 2008, 24

Seznam použitých zkratk

ABS- Archiv bezpečnostních složek

aj.- a jiné

apod.- a podobně

č.- číslo

ČK- Červený kříž

ed.- kolektiv autorů

inv.- inventární (číslo)

kt.- karton

KT- koncentrační tábor

LTM- Litoměřice

MČK- Mezinárodní červený kříž

MNV- městský národní výbor

MP- Malá pevnost

např.- například

nepag.- nestránkováno

NSDAP-Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

NV- národní výbor

ONV- okresní národní výbor

PT- Památník Terezie

RI- Richard I

RII- Richard II

RIII- Richard III

RNV- revoluční národní výbor

Roč.- ročník

SA- Sturmabteilung

sb.- sbírka

SD- Sicherheitsdienst

SdP- Sudetendeutsche Partei

sign.- signatura

SOA- Státní oblastní archiv (Litoměřice)

SS- Schutzstaffel

tj.- to je

tzn.- to znamená

tzv.- takzvaně

VHA- Vojenský historický archiv

ŽMP- Židovské muzeum v Praze

Seznam archivních pramenů

Archiv bezpečnostních složek

ABS, fond 2M 10721. Věc: Pátrání po seznamu vězňů z bývalého německého koncentračního tábora v Litoměřicích

ABS, fond 2M 10844. Věc: Koncentrační tábor v Litoměřicích, pobočka koncentračního tábora Flossenbürg-pátrání 4. 10. 1946

ABS, fond 2M 11064. Protokol sepsaný u Pobočky státní bezpečnosti v Litoměřicích 10. 3. 1947. Vypovídal Karel Urbánek, obviněný z příslušnosti k SS, práci dozorčího v KT LTM

ABS, fond 2M 11 293. Část výpovědi Jöckela, Internační tábor v Terezíně 6. 2. 1946

ABS, fond 325-23-1, Protokol k výslechu svědka Josefa Vymětalíka 16. 8. 1966, Ostrava

ABS, fond 325-23-1. Protokol o výslechu svědka Oldřicha Binara 29. 8. 1966, Praha

ABS, fond 325-23-1, Protokol k výslechu svědka Vladimíra Dostála

ABS, fond 325-23-1. Záznam rozhovoru s Jaroslavem Krejčím, fotografoval Richard pro Sověty těsně po válce, 9. 12. 1966

ABS, fond 325-23-2. Epidemiologické poměry v okrese Litoměřice a okolí/včetně ghetta v roce 1945

ABS, fond 325-24-1. Protokol o výslechu svědka Josefa Dejla, 24. 8. 1971, Hradec Králové

ABS, fond 325-89-1. Výpověď svědka Martyky

ABS, fond 325-89-5. Záznam z výslechu svědka, Hrovat Ivan

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. Vzpomínky Jiřího Bayera na Transport smrti v Roztokách u Prahy 29. -30. 4. 1945

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, 152, 153, Av 11/91, 38/2001. K relaci „Vlak smrti“-Dr. Rudolf Polendník, předneseno 16. února 1970

Archiv Památníku Terežín

PT, sb. vzpomínek č. A7721

PT, sb. vzpomínek č. 136

PT, sb. vzpomínek č. 168

PT, sb. vzpomínek č. 176

PT, sb. vzpomínek č. 177

PT, sb. vzpomínek č. 188

PT, sb. vzpomínek č. 200

PT, sb. vzpomínek č. 201

PT, sb. vzpomínek č. 202

PT, sb. vzpomínek č. 228

PT, sb. vzpomínek č. 231

PT, sb. vzpomínek č. 288

PT, sb. vzpomínek č. 290

PT, sb. vzpomínek č. 335

PT, sb. vzpomínek č. 352

PT, sb. vzpomínek č. 451

PT, sb. vzpomínek č. 452

PT, sb. vzpomínek č. 471

PT, sb. vzpomínek č. 487

PT, sb. vzpomínek č. 494

PT, sb. vzpomínek č. 503

PT, sb. vzpomínek č. 505

PT, sb. vzpomínek č. 509

PT, sb. vzpomínek č. 511

PT, sb. vzpomínek č. 513
PT, sb. vzpomínek č. 514
PT, sb. vzpomínek č. 516
PT, sb. vzpomínek č. 517
PT, sb. vzpomínek č. 546
PT, sb. vzpomínek č. 550
PT, sb. vzpomínek č. 554
PT, sb. vzpomínek č. 677
PT, sb. vzpomínek č. 736
PT, sb. vzpomínek č. 742
PT, sb. vzpomínek č. 743
PT, sb. vzpomínek č. 752
PT, sb. vzpomínek č. 857
PT, sb. vzpomínek č. 913
PT, sb. vzpomínek č. 916
PT, sb. vzpomínek č. 921
PT, sb. vzpomínek č. 923
PT, sb. vzpomínek č. 1224
PT, sb. vzpomínek č. 1236
PT, sb. vzpomínek č. 1346
PT, sb. vzpomínek č. 1887
PT, sb. vzpomínek č. 2005
PT, sb. vzpomínek č. 2425

Státní oblastní archiv Litoměřice

SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Karel Opitz. Lsp. 418/47, kt. 132

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Fond MNV, inv. č. 69. Kronika města Litoměřic I. 1945-1959

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Inv. č. 8996. 40 výročí osvobození Litoměřicka Rudou armádou. Litoměřice 1985

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 1

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Litoměřický kraj. Roč. 1, č. 11

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 9

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 5

SOA Litoměřice se sídlem v Lovosicích. Svobodný Máchův kraj. Roč. 1, č. 19

Vojenský historický archiv

VHA, fond Revoluční gardy. sign. 241/CIV/42. Zpráva o činnosti, Litoměřice

VHA. Sb. Vzpomínky na osvobození ČSR. inv. Č. 65, kt. 12. Dotazník Pamětníka. František Zich

Židovské muzeum v Praze

ŽMP. Přepis rozhovoru s Petrem L, kazeta 046, 1991

Seznam literatury

ADLER 2003— H. G. ADLER: Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství. Dějiny I. Brno 2003

BENEŠOVÁ 1994—Miroslava BENEŠOVÁ: První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy č. 22/1994. Terezín 1994

BENEŠOVÁ/GUČEK/KOŠ (ed.) 1995—Miroslava BENEŠOVÁ/Svetozar GUČEK/Bohumil KOŠ: Koncentrační tábor Litoměřice 1944-1945. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně konané 15. - 17. listopadu 1994. Památník Terezín 1995

BIMAN/CÍLEK 1989—Stanislav BIMAN/Roman CÍLEK: Poslední mrtví, první živí. Ústí nad Labem 1989

BLODIG 1996—Vojtěch BLODIG: Město poznamenané tragédií. Poválečný Terezín v letech 1945-1946. In: Terezínské listy č. 24/1996. Terezín 1996

BLODIG 1995—Vojtěch BLODIG: Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození. In: Terezínské listy č. 23/1995. Terezín 1995

BLODIG/CHLÁDKOVÁ/LANGHAMEROVÁ 2003—Vojtěch BLODIG/Ludmila CHLÁDKOVÁ/Miroslava LANGHAMEROVÁ: Terezín, Litoměřice, Místa utrpení a hrdinství. Praha 2003

BRANDES 1999—Detlef BRANDES: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha 1999

BUBENÍČKOVÁ/KUBÁTOVÁ/MALÁ 1969—Růžena BUBENÍČKOVÁ/Ludmila KUBÁTOVÁ/Irena MALÁ: Tábory utrpení a smrti. Praha 1969

CELINCAK 2015—Mark CELINCAK: Distance from the Belsen Heap. Allied Forces and the Liberation of a Nazi Concentration Camp. University of Toronto Press 2015

FIALA (ed.) 1965—Jaromír FIALA: Koncentrační tábor v Litoměřicích. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1965. Litoměřice 1965

FRANKL 2006—Viktor E. FRANKL: A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor. Kostelní vydří 2006

HES 2015—Milan HES: A brány se otevřely. Osvobození 1945. Dachau-Osvětim-Terezín. Praha 2015

CHLÁDKOVÁ 2005— Ludmila CHLÁDKOVÁ: Terezínské ghetto. Praha 2005

- JAROŠOVÁ 1974—Jindra JAROŠOVÁ: Terezín v roce 1945. In. Terezínské listy č. 4/1974. Terezín 1974
- KÁRNÝ 1981-1984—Miroslav KÁRNÝ: Pro koho se stavěl Richard. In. Vlastivědný sborník Litoměřicko XVII., 1981-1984
- KINSKÝ/MAREK/PRÁŠIL/VOLKOVÁ 2005—Jiří KINSKÝ/Vitalij MAREK/Petr PRÁŠIL/Jitka VOLKOVÁ: Litoměřicko na starých pohlednicích. Hostivice 2005
- KNOPP 2007—Guido KNOPP: Osvobození. Konec války na západě. Praha 2007
- Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945. Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora. KZ-Gedenkstätte Flossenbürg 2007
- KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997—Oldřich KOTYZA/Jan SMETANA/Jindřich TOMAS: Dějiny města Litoměřic. Litoměřic 1997
- KŘIVSKÝ/KŘÍŽKOVÁ 1967—Jiří KŘIVSKÝ/Marie KŘÍŽKOVÁ: Richard. Podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích. Památník Terezín 1967
- KULIŠOVÁ 1956—Táňa KULIŠOVÁ: Malá pevnost Terezín. Národní hřbitov. Ghetto. Praha 1956
- KURAL/RADVANSKÝ (ed.) 2002—Václav KURAL/Zdeněk RADVANSKÝ (ed.): Sudety pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002
- KYPR 1950—Pavel KYPR: Malá pevnost Terezín. Praha 1950
- LANGHAMEROVÁ 2008—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944-1945. Průvodce stálou výstavou Památníku Terezín. Praha 2008
- LANGHAMEROVÁ 2009—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Vězeňská samospráva v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: Terezínské listy č. 37/2009. Terezín 2009
- LANGHAMEROVÁ 2008—Miroslava LANGHAMEROVÁ: Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. Zapomenutý hrob. In: Terezínské listy č. 36/2008. Terezín 2008
- MACEK 1946—Jaroslav MACEK: Litoměřicko v odboji 1938-1945. Litoměřice 1946
- MACEK 1965—Jaroslav MACEK: Osvobození Litoměřic. In. Vlastivědný sborník Litoměřicko 1-4/1965. Litoměřice 1965
- MALÁ/KUBÁTOVÁ 1965—Irena MALÁ/Ludmila KUBÁTOVÁ: Pochody smrti. Praha 1965
- MARCUSE 2001—Harold MARCUSE: Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp 1933-2001. Cambridge 2001

- MAREK/ROTTER 2009—Vitalij MAREK/Josef ROTTER: Litoměřice v proměnách času. Hostivice 2009
- MAREK/ROTTER 2011—Vitalij MAREK/Josef ROTTER: Litoměřice v proměnách času. Kniha druhá. Hostivice 2011
- MAREK/ROTTER 2013—Vitalij MAREK/Josef ROTTER: Litoměřice v proměnách času. Kniha třetí. Hostivice 2013
- MARJANKO 1990—Bedřich MARJANKO: Útěky vězňů z koncentračního tábora podzemní továrny Richard v Litoměřicích. In: Terezínské listy 18, 1990
- MCMANUS 2015—John C. MCMANUS: Hell Before Their Very Eyes. American Soldiers Liberate Concentration Camps in Germany. April 1945. Prologue. Johns Hopkins University Press 2015
- MOULIS/CÍLEK 2005—Miloslav MOULIS/Roman CÍLEK: Zapomeňte, že jste byli lidmi. Nacistické koncentrační tábory-symbol barbarství. Praha 2005
- NOVÁK (ed.) 1976—Václav NOVÁK: Malá pevnost Terezín. Praha 1976
- PADEVĚT 2015—Jiří PADEVĚT: Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích. Praha 2015
- PLAVEC 2014—Michal PLAVEC: Stále živá historie. Propaganda kolem sovětských náletů v květnu 1945. In: Paměť a dějiny 2014/02, 2014
- POLONCARZ 1997—Marek POLONCARZ: Opomenutá kapitola terezínských dějin. Internační tábor pro Němce v letech 1945-1948. In: Terezínské listy č. 25/1997. Terezín 1997
- POLONCARZ 2000—Marek POLONCARZ: Protitankový příkop a vězni Malé pevnosti. In: Terezínské listy č. 28/2000. Terezín 2000
- POLONCARZ 1996—Marek POLONCARZ: Terezínské vězni a válečná výroba v bývalém Labsko-zámeckém pivovaru v Litoměřicích. In: Terezínské listy 24/1996. Terezín 1996
- ROČEK 2015—František ROČEK: Ústecké lágry. Ústí nad Labem 2015
- ROUBÍČKOVÁ 2009—Eva ROUBÍČKOVÁ: Terezínský deník 1941-1945. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha 2009
- SMETANA 1986—Jan SMETANA: Litoměřice od pravěku k dnešku. Praha 1986
- SPOERER 2005—Mark SPOERER: Nucené práce pod hákovým křížem. Praha 2005

ŠKOBIS 1965—Richard ŠKOBIS: Vznik a činnost revolučního národního výboru v Bohušovicích nad Ohří. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1-4/1965. Litoměřice 1965

TRHLÍNOVÁ 1975—Marie TRHLÍNOVÁ: Osvobození koncentračního tábora v Litoměřicích. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko XII, 1975

TRHLÍNOVÁ 1975—Marie TRHLÍNOVÁ: Tábor smrti pod Radobýlem. Praha 1975

VLK 2015—Václav VLK: Krvavé dozvuky války. 1945. Konec druhé světové války na českém území. Praha 2015

VOLKOVÁ/MAREK 2011—Jitka VOLKOVÁ/Vitalij MAREK: Litoměřické ulice. Hostivice 2011